

SÁRKÁNY PÉTER – VIK JÁNOS: Szerkesztői előszó	3
ELISABETH LUKAS: Díszelőadás a Moszkvai Pszichoanalitikai Intézet címzetes professzori címének átvétele alkalmából	5

▼ TANULMÁNYOK – LOGOTERÁPIA ÉS EGZISZTENCIAANALÍZIS

ELISABETH LUKAS: Értelem és öröm (fordítás)	10
ELEKES SZENDE: Az értelmesség-érzés, vallásos hit és szubjektív jóllét összefüggései időskorban, a lelkipozíció kontextusában	17
HOMA ILDIKÓ: A válság szerepe a spirituális fejlődésben	31
SZOLIVA GÁBRIEL: A vallási jelenség és a hit egzisztencialitása Viktor E. Frankl írásaiban	45

▼ MŰHELY

KAUTNIK ANDRÁS: Közelítések a logopedagógiához	55
PATAKY KRISZTINA: Logoterápia és logopedagógia gyermekkorban	62
VISNYEI EMŐKE – TÓTHNÉ TELEKI JUDIT: Száműzött valóság... Logoterápia a hajléktalanellátásban és a hátrányos helyzetű családokkal végzett szociális munkában	76

▼ MAPPA

TÉSITS RÓBERT – ALPEK B. LEVENTE: Változó funkciók, célok és fejlesztési lehetőségek – A közfoglalkoztatás területileg eltérő lehetőségei Magyarországon (2.)	84
---	----

▼ RECENZIO

Mannhardt András: <i>A kultúra elavulása – Evolúció és társadalom</i> (Kárpáti László)	97
Sárkány Péter: <i>A filozófia mint praxis</i> (Juhász Katalin)	98
Lakner Zoltán: <i>Szociálpolitika</i> (Fábiánné Andrányi Katalin)	101
Thomas Schumacher: <i>Soziale Arbeit als ethische Wissenschaft.</i> <i>Topologie einer Profession</i> (Sárkány Péter)	102

▼ APPENDIX

SÁRKÁNY PÉTER: Logotherapy Training in Hungary	105
--	-----

Logoterápia és egzisztenciaanalízis

Szerkesztői előszó a tematikus szám tanulmányaihoz

A Viktor E. Frankl (1905–1997) által kidolgozott logoterápiát és egzisztenciaanalízist a szakirodalom, Sigmund Freud pszichoanalízise és Alfred Adler individuálpaszichológiája után, a harmadik bécsi pszichoterápiás irányzatként emlegeti. Az orvos-filozófus munkássága az első bécsi ifjúsági tanácsadó hálózat elindításától, a holocaust-élményeket feldolgozni segítő pszichoterápia kidolgozásán keresztül, egy önálló, értelemközpontú, humanisztikus lélektani rendszer megalkotásáig terjed. Ez utóbbi elméletét és gyakorlatát manapság a pszichiátria, a pszichoterápia, a pedagógia, a szociálpedagógia, a szociális munka és a lelkigondozás területén egyaránt alkalmazzák. A logoterápia arra figyelmeztet, hogy korunkban számos pszichoszociális probléma mögött az értelemteljesedés zavarai állnak. Ezzel kapcsolatban Frankl gyakran hivatkozik az *értelemmegvalósításra*, a *lelkiismeret csiszolására* és a *felelősségre nevelésre* mint a segítség konkrét lehetőségeire. Fontos tudnunk, hogy a logoterápia emberképe, értékfelfogása és módszertana hogyan érvényesíthető a különböző segítőhivatások heterogén gyakorlatában. A *Szociálpedagógia* 2014/3–4. tematikus száma szakmai fórumot biztosít mindazoknak a kísérleteknek, amelyek a logoterápia szemléletét és módszereit az elmúlt években eredményesen alkalmazták. Ezen kívül fontos feladatának tekinti a logoterápiái továbbképzéssel kapcsolatban felmerülő kérdések ismertetését is.

A logoterápiának szentelt számunk első szövege *Elisabeth Lukas* (klinikai pszichológus, pszichoterapeuta) díszelőadása, amelyet a Moszkvai Pszichoanalitikus Intézet címzetes professzori címének átvételekor tartott Bécsben, a 2014-es nemzetközi logoterápiái konferencián. A tematikus szám első tanulmányát szintén Lukas jegyzi, amely Frankl értelemfogalmának szemléletes megfogalmazására vállalkozik. Az értelem a logoterápiában nem racionalitással összefüggő tevékenységet, hanem személy- és helyzetfüggő értéket jelent, amelynek a megvalósítása az egyén döntésétől függ. Lukas gyakorlati példákkal támasztja alá az értelemhiánynak vagy az értelemmegvalósítás elmulasztásának patológiai vonatkozásait.

Elekes Szende tanulmányában az időskorúakra irányítja az olvasó figyelmét. A lelkigondozás vonatkozásában az értelmesség-érzés, a vallásos hit és a szubjektív jóllét összefüggéseit kutatja, mind elméleti, mind pedig gyakorlati síkon. A szerző empirikus vizsgálata során, mely összesen húsz, 65 évesnél idősebb személyre terjed ki, a félig struktúrált interjút használja eszközként. Érdeklődése arra is kiterjed, hogy milyen különbségek mutathatók ki az életértelem-észlelés valamint a szubjektív jóllét terén a saját otthonukban és az időotthonban élő személyek között. A kutatás eredményei megerősítik a szerző azon feltevését, hogy a frankli logoterápia és egzisztenciaanalízis, a bensőleg megélt, személyes vallásossággal ötvözve, hatékonyan képes támogatni az elmagányosodás kínzó gondjával küszködő időskorúakat.

Homa Ildikó tanulmányának kiindulópontja az a tapasztalat, hogy a „spirituális fejlődés” fogalmának mind teológiai, mind valláspszichológiai vonatkozásai gyakran okoznak nehézséget a pszichoterápiai gyakorlatban. A szerző a fogalom további tisztázása érdekében igyekszik elkerülni a különböző vizsgálódási síkok keveredését. Viktor Frankl emberképéből kiindulva a krízist antropológiai jelenséggként értelmező elméleti vizsgálódással és gyakorlati esetelemzésekkel bizonyítja, hogy a személyiség érettsége érett vallásossághoz vezethet, az érett vallásosság pedig a lelki egészség erősödését szolgálhatja.

Szoliva Gábor Frankl vallásfilozófiájának szenteli tanulmányát. A témába vágó szakirodalom elemzését követően a hit egzisztencialitására, az imádság és a boldogság fenomenológiájára koncentrált. Kiemelten foglalkozik a „Vallás – Auschwitz után?” kérdéskörrel, Frankl egzisztenciális tapasztalatait is bevonva az elemzésbe. Megállapítja, hogy a logoterápia nézőpontjából a hit szorosan összefügg „a gondolkodó ember egzisztenciális odaadottságával”.

A *Műhely* rovat első tanulmányában *Kautnik András* egyrészt a logoterápia pedagógiai relevanciájával foglalkozik, másrészt az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán 2011-ben elindított logoterápiai tanácsadás és személyiségfejlődés szakirányú továbbképzési szak minőségbiztosítási problémáira reflektál.

A *Pataky Krisztina* által jegyzett tanulmány a logoterápia és egzisztenciaanalízis gyermekkorai alkalmazási lehetőségeit vizsgálja. A felvetés jogos, hiszen Frankl esetismertetései kizárólag felnőttekről szólnak. A szerző álláspontja szerint a logoterápia módszerei gyermekkorban is sikerrel alkalmazhatók.

A tematikus szám záró tanulmányában *Visnyei Emőke* azt vizsgálja, hogy a hajléktalanellátásban, *Tóthné Teleki Judit* pedig azt, hogy a hátrányos helyzetű családokkal végzett szociális munkában miként alkalmazható a logoterápia. Visnyei egy konkrét eset kapcsán mutatja be a beállítódás moduláció logoterápiái módszerét, majd az alkotói és élményérték megvalósítási lehetőségeit művészetterápiás munkájukkal szemlélteti. Tóthné Teleki Judit a logoterápiát a szociális munka legfontosabb célkitűzésével, a *képessé tétel* (empowerment) hozza összefüggésbe.

Végezetül szeretnénk Elisabeth Lukas szavaival kedves olvasóink megtisztelő figyelmébe ajánlani folyóiratunknak ezt a tematikus számát: „A logoterápia azon segítőstratégiák egyike, amelyek révén képesekké válhatunk kezelni a változásokat, bármilyen előjelűek is, s elérhetjük, hogy az élet meglepetései ne bénítsanak meg bennünket. A frankli filozófia megtanít helyesen bánni a fájdalommal és megbecsülni a határtalan kegyelmet.”

Sárkány Péter – Vik János

ELISABETH LUKAS

***Díszelőadás a Moszkvai Pszichoanalitikai Intézet
címzetes professzori címének átvétele alkalmából***

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Több mint hét évtizednyi élettapasztalattal a hátam mögött ki merem jelenteni, hogy az élet tele van meglepetésekkel. Elismerem, nem csak kellemesekkel. Néha váratlan sorscsapások érnek bennünket, keserves kihívásokkal kell szembenéznünk, de gyakran elbűvölő ajánlataival és teljesen váratlan ajándékaival lep meg minket a sors, mely utóbbiak fogadására sajnos nem mindig vagyunk felkészülve.

Az, hogy ma itt állok, egy ilyen ajándék. 53 egyetemen tartottam vendégként előadásokat, szemináriumokat, workshopokat, de a Moszkvai Egyetemen még sosem. 17 nyelven jelentek meg a könyveim, de oroszul egy sem. Hogy a logoterápia szakterületén végzett szerény tevékenységemnek a híre eljutott Oroszorszáig, számomra valóban az élet nagy ajándéka és meglepetése.

Az „élet meglepetéseit” akkor várjuk felkészülten, ha idős korunkig megőrizzük fogadókészségünket. Mint ismeretes, az újtól és a szokatlantól való félelem a neurotikus létezés egyik ismertetőjele. Ami megszokott, ismerős, mindennapi hamis biztonságérzettel tölti el bennünket. Megszokott világunkban kiismerjük magunkat és azt gondoljuk, hogy ha nem lépünk túl a határain, meg tudunk birkózni az élet nehézségeivel. De minél inkább ragaszkodunk a megszokotthoz, annál nagyobb sokkot okoz minden hirtelen változás. Ha viszont nyitottak maradunk a külvilágra, képesek vagyunk elengedni a régit és elindulni az új felé, még az élet meghökkentő meglepetéseire is rugalmasan tudunk reagálni.

A logoterápia azon segítőstratégiák egyike, amelyek révén képesekké válhatunk kezelni a változásokat, bármilyen előjelűek is, s elérhetjük, hogy az élet meglepetései ne bénítsanak meg bennünket. A frankli filozófia megtanít helyesen bánni a fájdalommal és megbecsülni a határtalan kegyelmet.

Az én koromban az ember már tudatában van annak, hogy a földi ragyogás, a tulajdon, a hatalom, a presztízs és a megtiszteltetés is relatív és múlandó. De ma ez az ünnepség egészen különleges a számomra, mert olyan emberekhez kapcsolódik, akik nekem sokat

* A Moszkvai Pszichoanalitikai Intézet 2014 május 18-án címzetes professzori címet adományozott Elisabeth Lukasnak. A cím ünnepélyes átadására Bécsben került sor, az Orvosi Társaság székházában (Billrothhaus). Az elhangzott díszelőadást rövidített formában közöljük. Teljes terjedelemben a szöveg elérhető az Elisabeth Lukas-Archiv honlapján: <http://www.elisabeth-lukas-archiv.de/elisabeth-lukas/ehrenprofessur/> (Utolsó megtekintés: 2014. 10.14.) – A szerk.

jelentenek. Az írásaim és az olyan tehetséges és hűséges tanítványok, mint Batthyány professzor úr nélkül senki sem figyelt volna fel rám Moszkvában. De kinek köszönhetem az írásaimat és kinek a tanítványaimat?

Az irodalmi tevékenységemet Frankl professzor úrnak köszönhetem, aki 1978-ban felkért, hogy öntsem könyvformába a logoterápia gyakorlati alkalmazásában szerzett korai tapasztalataimat. Én magam akkoriban nem vállalkoztam volna még egy könyv megírására, de ő ragaszkodott hozzá, és így az első művem az iránta érzett szeretetemből született. Megtört a jég... És miként tettem szert csodálatos tanítványaimra? Őket a férjemnek köszönhetem, aki 1985-ben nekilátott, hogy létrehozzuk logoterápiai intézetünket a München melletti Fürstenfeldbruckban. Hitt benne, hogy képes leszek egy pszichoterápiai ambulanciás tudományos intézetet vezetni, így jött létre az a képzőhely, ahonnan az évek folyamán több mint 1000 logoterápiai szakember került ki. Ezért a mai ünnepélyes köszöntést ennek a két embernek ajánlom, Frankl professzor úrnak és a férjemnek. Mint két világítótorony a viharos tengeren, olyanok voltak számomra, és gondoskodtak róla, hogy életem hajója ne boruljon föl, ne süllyedjen el, ne vesszen el valahol a sötétségben.

Felteszem, hogy Oroszországban az utóbbi évtizedekben rengeteg minden megváltozott. Az emberek mozgalmas múltat tudnak maguk mögött. A görög „panta rhei” éppolyan örök igazság, mint Frankl megállapítása, miszerint „Minden kornak megvan a maga neurózisa és minden kornak szüksége van a saját terápiájára”... Az én saját életem is ezt példázza.

Gyerek voltam, amikor ránk köszöntött a háború utáni időszak szegénysége. Nem voltak játékaink, nem volt tüzelőnk... Emlékszem, hogy egyszer a nagyapám hátizsákkal Bécsen keresztül a Dunától északra fekvő szántóföldekre gyalogolt, mert azt beszélték, hogy ott lehet burgonyát vásárolni. De túl későn érkezett, s amikor este kimerülten és üres hátizsákkal hazatért, hallottam, hogy anyám sír. Ennek ellenére örömteli volt az életem ekkoriban: teljes védettségben éltem, az emberek összetartottak, kölcsönösen segítettek egymást.

Azután az 1950-es években beköszöntött a jólét. Gimnáziumba jártam és boldog voltam. Volt könyvem, új ruhám és – ó Istenem! – még egy biciklit is kaptam! Mámorító idők voltak.

De azután jött a kijózanodás: a 60-as évek gazdasági csodája átgázolt rajtunk és szétmorzsolta a tradicionális értékeket. A szexhullám mindent elborított, a tekintély letaszított talapatáról, az emberek alig fértek a bőrükbe. Hirtelen mindenki meg akarta változtatni önmagát, mások kárára is... Mindez az egyetemi tanulmányaim idejére esett, és engem is magával ragadott az új trend. Ha nem találkozom Frankl professzor úrral, nem tudom, melyik pszicho-labirintusban tévelyegnék még ma is.

A jólét általánossá vált, az öröm pedig kihunyott. A késői 70-es években egy új generáció nőtt fel, a „no-future-generation”, ahogy ironikusan önmagát nevezte. A jelszavuk az volt, „nincs kedvem semmihez!”. Mivel akkor már járatos voltam a logoterápiában, felismertem az „egzisztenciális vákuum” tüneteit, amely magába szippantotta az embereket. Mindenkinek lehetett autója, lakása, munkahelye, és lehetősége akár a legegzetikusabb nyaralásra is... És ezen közben egyre több volt a depresszió, az öngyilkosság, az idegbeteg és drogfüggő fiatal, az értelmetlen, erőszakos bűncselekmény. Már akkor is pszichológusként dolgoztam, és így közelről megismerhettem azt a szükségtelen bánatot és szenvedést, amit a páciensek saját maguknak és másoknak okoztak pusztán kedvetlenségből, unalomból, közönyösségből, egoizmusból. „Primum vivere, deinde philosophari” – mondogatták (szabad fordításban: „első az evés, aztán a morál”) – csak hogy ha túl sok az evés,

megszűnik a morál... Már a második világháború *előtt*, amikor luxusról és féktelen életélvezésről még álmodni sem lehetett, Frankl valóságos látnokként jósolta meg, hogy a túlzott materiális jólét ártani fog az embereknek.

Az elektronikus adatfeldolgozással és a globalizációval egy új korszak virradt ránk. Hirtelen minden összeköttetésbe került mindennel, és a világ egyes népeinek nyomora biztosította más népek jólétét. Az előző évszázad vége felé köztudottá vált, hogy az erőforrások kiapadóban vannak. Egyre kevesebb volt a munkahely, de az emberek semmiképp sem akartak lemondani a jólétről. Szorgalmasan dolgoztak, hogy fenntartsák addigi magas életszínvonalukat, ám az örökös stressznek ára van. Az aktuális pszichotémák: irigység, versengés, pánikrohamok, a kiégettség és a túlterhelés tünetei. Közben mindenki nyugalomra, csöndre, békességre vágyik a munkahelyeken és a magánéletben egyaránt zajló permanens egzisztenciális küzdelem helyett. Én magam már túl vagyok a stresszkorszakon, nem dolgozom, 44 éve boldog házasságban élek, jó a viszonyom a gyerekeinkkel, de fiatalabb kortársaimat igencsak szánom.

Az imént felsorolt valamennyi társadalmi stációban, szegénységben és gazdagságban, ínségben és bőségben egyaránt, ott rejtőzött az értelem kérdése. Ha végigtekintünk az elmúlt néhány évtized történeteiben, egy olyan tendencia rajzolódik ki a szemünk előtt, amelyet Frankl az emberek növekvő tradíció- és ösztönvesztésével magyarázott: egyre inkább magunkra vagyunk hagyatva, amikor azt próbáljuk eldönteni, minek mi az értelme, illetve hogy minek van értelme és minek nincs. A média lett a domináns véleményformáló, amely a védekezésképtelen embereket válogatott pseudoérvekkel halmozza el. A legújabb pszichológiai tanulmányok szerint az értelemkeresés reneszánszát éljük, ami – tekintettel a tekintendőkre – cseppet sem meglepő.

Milyen segítséget tudnak hát nyújtani a posztmodern embernek a frankli tanok, amelyek már csaknem 100 éve minden történés és életesemény értelmét kutatják? A logoterápia jövőjéért nem aggódom, de a jövőért úgy általában már igen. Ám a frankli építményben vannak olyan „építőkövek”, amelyekre mégiscsak alapozni lehet a jövőbe vetett hitet. Hadd emlékezzünk egyet közülük!

A lelkiismeret – amely ugyan nagyon lassan, de azért a kultúrával együtt finomodik. Mi olyan rövid élettartamú lények vagyunk, hogy ezt nemigen vehetjük észre. Frankl azonban megfigyelte, hogy az úgynevezett „meggyőződés-mutációk” nagy számban léteznek, a történelem során ismétlődnek és pozitív irányba hatnak. Példaként a rabszolgaság intézményét említette, amely valaha tökéletesen elfogadott volt, manapság azonban már világszerte elutasítják. Ma is számos mutáció van készülődben a földgolyón, amelyek a modern kommunikációs eszközöknek köszönhetően jól nyomon követhetők. Gondoljunk például arra, hogy egyre több nép lázad a diktatúra, a korrupció, a terror és az önkényuralom ellen. Sajnos az ilyen tömeges tiltakozások a legritkább esetben maradnak vértelenek, ami pedig nehezen egyeztethető össze a kollektív lelkiismeret-lázadással. Mindazonáltal a népek öntudata és szabadságvágya vitathatatlanul növekszik, s az elnyomó hatalom birtokosainak egyre nehezebb alattvalóik száját befogni.

Joseph Fabry, Frankl professzor úr barátja, egy korábbi eszmecseréjükre emlékezve megemlíti, hogy a professzor a lelkiismeretet nem csak a személy legintimebb útmutatójának, hanem az emberi haladás egyik eszközének is nevezte. „Egy társadalomban – mondotta Frankl –, amelyben a kannibalizmus elfogadott volt, csak egy rendkívül fejlett lelkiismerettel rendelkező ember lehetett képes a belé sulykolt és általánosan elismert normáknak ellentmondani, s szót emelni az emberevés ellen. Azáltal, hogy hallgatott a lelkiismerete szavára, forradalmárrá vált. Kiállásáért talán az életével fizetett, de más em-

berek lelkiismeretét felrázta! És azt gondolom, éppen ez az egyedüli útja az ember erkölcsi fejlődésének.”

Ennek a „példázatnak” az is fontos motívuma, hogy az antikannibál nem támadt rá a társaira, tiltakozása erőszakmentes volt, amely – Frankl szerint – az ellenállás egyetlen erkölcsös és méltóságteljes módja.

A „pihenőidőről” szőtt álom – ami valójában a menekülés egyre sürgetőbb és világszer-
te megfigyelhető vágya. Az az érzés fejeződik ki benne, hogy ki akarunk szállni a mó-
kuskerékből, a folytonos inger-áradatból és egyszerűbben, ugyanakkor tudatosabban és
autentikusabban szeretnénk élni.

Frankl professzor úr egy rádióelőadásában beszélt róla, hogy „az ember újra megtanul
egy kis időre, például egy víkendre, elvonulni a sivatagba – és sivatagok mindenhol, hoz-
zánk egészen közel is léteznek. „Sivatag” lehet minden hely, ahol az ember rendezheti a
gondolatait.”

Csak csöndben, a személyes „sivatagban” lehet nyugodtan gondolkodni, valamit vé-
giggondolni, eldönteni, mit is akarunk igazán, mi az, amire teljes bizonyossággal igent
tudunk mondani. Sajnos az emberek többsége már elszokott az ilyesfajta gondolkodástól.
A „visszaszokás” nagy önfegyelmet és önkorlátozást igényel, azt, hogy rendszeresen fel-
keressük személyes „sivatagunkat”, ahol ki-ki regenerálódhat és felfedezheti legbensőbb,
legigazabb vágyait.

A harmadik agy: a számítógép – A homo sapiensnek mostantól a csúcsteljesítményű
komputer is rendelkezésre áll, amely óriási adattárolásával és villámgyors keresőprog-
ramjaival tömördek olyan információhoz juttatja, amely nincs emóciókkal és előítéletek-
kel terhelve.

Természetesen mindennel vissza lehet élni, az internettel is. Az eredmény nem a tech-
nikán múlik, hanem mindig az emberen, aki használja. De a lehetséges visszaélések el-
lenére is ez a „harmadik agy” eddig nem is sejtett módon segít az embernek mélyebbre
hatolni a lét-reális titkaiba.

Nem csak a pszichotikusan beteg ember életét árnyékolja be a realitás rossz megítélé-
se. A lelkileg egészségesnek tartott emberek is gyakran elveszítik realitás-érzéküket: pél-
dával adósságokba verik magukat, s a kölcsönt nem tudják visszafizetni, élelmiszereket
fogyasztanak, amik ártanak nekik, és így tovább. A realitás félreismerése egy önbűntető
folyamat, mindig rossz végkifejlettel. Történelemszerint az előző évszázad mindkét
borzalmas világháborúja a realitás téves megítélésében gyökerezett.

Az emberiség „harmadik agya” az értelemkeresés és értelemtalálás szolgálatába állít-
ható, ami egyben azt is jelenti, hogy az ember uralja a gépet és nem fordítva. A mai fiata-
loknak meg kell tanulniuk a számítógépet be és kikapcsolni, értelemorientált célokra fel-
használni – ha ez sikerül, akkor harmadik agyuk felhasználásával mesésen sokat ígérő
opciókat hódíthatnak meg a jövő számára.

A globalizáció – Ez a folyamat immár nyilvánvalóan visszafordíthatatlan. Lehet emiatt
panaszkodni, szitkozódni vagy siránkozni, de tudjuk – a pszichoterápia is erre tanít –,
hogy az ellenzéki pozíció önmagában nem konstruktív. A konstruktivitás mindig a krea-
tív *valamiért*-lenniben rejtőzik, ami esetünkben azt jelenti, hogy a földgolyóért kell len-
nünk, amely megérdemli, hogy lakott legyen. E téren is bízhatunk a frankli mondás he-
lyességében: „A világ nem egészséges, de gyógyítható.”

Miért van súrlódás a közeli és távoli szomszédok között? Mert annyira különbözők. Különböző fajok, világnézetek, különböző pártok, vágyak, gondok, képességek és tradíciók... Miként érthetnék meg hát egymást az emberek, hiszen nincs bennük semmi közös? De valami mégis van, *egy nagy, egy nagyszerű közös vonás*, méghozzá az, hogy minden ember *szellemi személy*. Ez az, ami összeköt minket: a szellemiség, és a belőle fakadó szabadság, felelősség, alkotói potenciál és a személy korlátozhatatlan, sérthetetlen méltósága.

Ha megértjük, hogy jólétünk és fájdalmaink összefüggenek, hogy például senki sem tudja elkerülni a kialakulóban lévő katasztrófákat (amilyet például a klímaváltozás okozhat), és hogy hosszútávon csak *közösen* élhetünk jól vagy rosszul, a magunkévá tehetjük Frankl krédóját, nevezetesen a monantropizmusba vetett hitét. A hitet az *egy emberiségben*, melyhez mindannyian hozzátartozunk.

Engedjék meg nekem mint Frankl legidősebb tanítványának, hogy megpróbáljam kitalálni, mit tanácsolna Frankl az elkezdődött XXI. század értelemkereső emberének. Valószínűleg ezt mondaná: „Vessetek véget az örökös szenvedés-okozásnak, fejlesszettek kifinomult érzéket az igazi értékek iránt, álljatok ki a toleranciáért és a kölcsönös tiszteletért! De mindeközben mondjatok le az ellenagresszióról és mindenféle pusztításról!”

Hiszen Frankl azt tanította nekünk, hogy a rossz eszközök a legjobb célokat is megszüntetelenítik. Hadd idézzek megrázó színdarabjából: „Nem akarunk igazságtalanságot újra és újra igazságtalansággal viszonzni, gyűlöletet gyűlölettel, és erőszakot erőszakkal! A láncolatot... a láncolatot... szakítsátok meg végre!”

Köszönjük meg a professzor úrnak az inspiráló gondolatokat, én pedig önöknek köszönöm a figyelmet.

Orbán Judit fordítása

ELISABETH LUKAS*Értelem és öröm¹***AZ ÉRTELEM (CSAK) FELLELHETŐ**

Általában nem szoktunk azon töprengeni, hogy értelmes-e az életünk. Valamiképp magától értetődőnek tartjuk, hogy az, s ez a meggyőződés ott rejtőzik érzéseink és gondolataink mélyén mint mindennapi fáradozásaink és törekvéseink szilárd alapja. Olykor azonban, sajnálatos módon, szétporlik, semmivé válik ez az értelem-alap, s más tolul a helyére, például a hatalom, a presztízs, a pénz, a siker, a karrier utáni vágy, értelemellenes és önpusztító cselekedetekre csábítva. Az is előfordulhat, hogy „semmi” sem furakszik a helyére, jobban mondva a *Semmi* tolul oda, belső fáradtság, üresség, fásultság, feladás, önmagunk és a világ előli menekülés formájában. Az eredmény pedig mindkét esetben ugyanaz: irritáló értelmetlenség-érzés, ami megöl minden életörömet.

Nos, senki sem mondhatja meg egy másik embernek, miben leljen értelmet. Sőt, önmaga számára sem választhat önkényesen értelem-forrást. Az élet értelmére csak rálelni lehet, mint a virágra az út szélén, s csak akkor, ha olyan úton haladunk, amely virágokkal borított tájon vezet át – a betonsivatagban bolyongó ember aligha fog virágokra lelni. A hasonlat azt szeretné érzékeltetni, hogy csak értelemlehetőségek után kutatva lehet értelemre lelni. A *kutatásban* pedig már segíthet egy másik ember, tanácsadó vagy jó barát is.

Lássunk erre vonatkozóan egy példát saját pszichoterápiai praxisomból. Egy síró asszony keresett fel kétségbeesetten. Elcsukló szavaiból úgy vettem ki, hogy néhány hónapja halt meg a férje, fia pedig – aki már szinte felnőtt, de szellemi fejlődésében visszamaradt – néhány héttel ezelőtt egy mozgásban levő vonatra akart felugrani, ám megcsúszott és egyik lába a kerekek alá került. A lábát amputálni kellett. Az asszony keserves sorsa miatt panaszkodott. „Mivel érdemeltem ezt meg?” – zokogta.

Kérdése rossz irányba, a hasonlatunkban szereplő betonsivatagba vezetett, ahol biztosan nem terem virág. Az életben ugyanis nem az a döntő kérdés, hogy rászolgáltam-e valamire, hanem az – a híres bécsi pszichiáter és neurológus *Viktor E. Frankl* szavaival élve – *ahogyan* ezekre a sors által nekem szegezett kérdésekre válaszolok. Nos, milyen értelmes feleletet adhatott az érintett hölgy erre a tragédiára?

¹ Az írás Elisabeth Lukas következő munkájának első fejezete: „Wertfülle und Lebensfreude. Logotherapie bei Depressionen und Sinnkrisen” (*Értékűség és életöröm. Depresszió és értelemkrízisek logoterápiai megközelítésben*), München–Wien 2011.

Ott volt a fiú, a gyerek, aki az anya beszámolója szerint mindig csak gondot okoz. Ennek ellenére is szereti? Ó igen, hogynem, de mégsem érezte vele soha. Ezt hogy érti? Nos, soha nem vette a karjába, nem ölelte magához; valamilyen belső gát mindig útját állta. Talán szégyenkezett, amiért a gyerek csak későn tanult meg járni és beszélni, a szobatisztaságról nem is beszélve. Az apja is szégyenkezett miatta? Ismét könnyáradat! Nem, a férje jól tudott bánni a gyerekekkel, jól elvoltak, majdhogynem együgyű játékokat játszva. „Akkor a fia a lábával együtt elveszítette azt a szülőjét is, aki érezte vele, hogy szereti és elfogadja?” – foglaltam össze a hallottakat és ekkor hirtelen elapadt az asszony könnyáradata. „Igen” – hangzott a megerősítés, s valamiféle megkönnyebbülés derengett fel az arcán –, „a fiam talán még nálam is sajnálatra méltóbb. Én legalább épelméjű vagyok és megvannak a végtagjaim.” „És van még valami?” – egészítettem ki a felsorolást – „ott van önben, a lelke legmélyén, a fia iránti szeretet, amely mindeddig nem került a felszínre, mert a sajnálatos szégyenkezés elfedte...”

Csend állt be: az asszony gondolataiba mélyedve és meghatódott szívvel virágos réten lépkedett. Majd leszakította a virágot: „Azt hiszem, itt az ideje, hogy legyőzzem a belső gátlásaimat és tudatosan a fiam felé forduljak. Eddig bosszankodtam az állandó ökörségei miatt, s még az is átfutott a fejemben, megérdemli, hogy múltábal szerencsétlenkedjen, de...” Megköszöri a torkát, majd folytatta: „most, hogy az apja már nincs, aki megvigasztalná, és egyébként sincs senkije...”

Úgy tűnt, ismét könnyekben fog kitörni, de nem történt semmi ilyesmi. Csupán az történt, hogy ez a nő még aznap este, életükben először, magához ölelte nagyfiát. Örömeik – szenvedéseik ellenére – leírhatatlan volt.

AZ ÉRTELEM CÍMZETTJEI MI VAGYUNK

Most pedig térjünk vissza megállapításunkhoz, mely szerint mindenkinek saját magának kell felfedeznie az egyes élethelyzetekben rejlő értelmet. Mindenkinek megvan a maga párbeszéde a sorssal, mindenkinek más virágok nyílnak életútján. Érkezhet útmutatással szolgáló külső segítség, de olyan nem, amely művirágokat osztogat.

Hadd világítok rá ennek fényében egy sajátos problémára. A mértéktelenül kritikus emberek szinte mindenben és mindenkinben találnak kivetnivalót. A kritikai képesség elvileg jó dolog, ha azonban függősséggé válik, útjába áll az ember kreativitásának – a kritikus és a megkritizált ember kreativitásának is.

Emlékszem egy hivatásos fényképész hölgyre, aki mindig kifogásolt valamit az üzletekben található képeslapokon vagy az általa hébe-hóba felkeresett galériákban kiállított képeken. Sem technikailag, sem művészileg nem találta őket kifogástalannak. Amikor megkérdeztem, hogy ő nem szándékozik-e kiállítani a képeit, kitérően válaszolt: nincs megfelelő anyaga, s ideje sincs egy ilyen projektre. Az örök kritikus nyilvánvalóan félt, hogy talán az ő munkáiban is találhat valaki kifogásolni valót.

Hasonló módon lepleződött le egy másik, szintén igen szigorúan ítélkező hölgy, az egyik páciensem, aki még az asztali imát sem engedte el soha senkinek, ám amikor egy nap kellemetlen híreket kapott külföldön élő unokahúgáról, szitkozódni kezdett, ami nem igazán illett egy ilyen szent asszonyhoz.

A mértéktelen kritikusok gyakran maguk sem tudnak azzal szolgálni, amit tökéletes-ségre való törekvésükben másoktól elvárnak; s ha szüntelenül csak ítélkeznek – például bírálják a jelenlegi társadalmat, a hatalmon levő politikusokat, a mai fiatalságot stb. –, idővel semmilyen konstruktív és kreatív dologra nem lesznek képesek, kizárólag felhábor-

dásuknak adnak hangot, amivel a legkevésbé sem leszek hasznára a társadalomnak, a politikusoknak és a fiatalságnak. Sőt, mi több: a saját életükből is kiirtanak minden örömet.

Egy hasonlattal szoktam érzékeltetni, mi a baj forrása ebben az esetben. Képzeljék el, mondom pácienseimnek, hogy minden tudomásukra jutó információ egy levél, amely hosszú futószalagon jut el hozzánk s másokhoz is. Tudomásunkra jut egy s más a politika, a tudomány, a természet világában zajló eseményekről, hírek munkatársainkról, családtagjainkról. A levelek (értsd: információk) némelyikének személyesen mi vagyunk a címzettjei, míg másokénak nem. A *személyesen nekünk* szóló levelek megszólítanak bennünket, s valamilyen reagálást várnak tőlünk. Ezeket a leveleket fel kell bontanunk, a bennük rejlő üzenetet át kell gondolnunk, majd válaszolnunk kell rájuk. Viszont a többi levelet, melyeknek *nem* mi vagyunk a címzettjei, hagyni kell továbbhaladni, hadd jussanak el a címzethez.

A páciensnek egyrészt azt akarom ezzel a metaforával sugallni, hogy ne kapkodjon a nem neki szánt levelek után, másrészt, hogy ne hagyja ott a neki szólókat. A fent említett fényképész hölgy esetében ez annyit jelent, hogy ne kritizálja folyton-folyvást a mások munkáit, viszont vegye észre, milyen kifinomult érzéke van a fotózáshoz, s igyekezzék ezt a saját munkájában hasznosítani.

De miről ismerjük fel, hogy valaminek személyesen mi vagyunk a címzettjei? Nos, arról, hogy a nekünk szóló levelek olyan kérést, felszólítást tartalmaznak, amelyeknek módunkban áll eleget tenni, s közben alkotó módon kiformálhatunk és átformálhatunk valamit – talán épp önmagunkat. Vagyis ezek az információk nem arra vonatkoznak, hogy *másvalakinek* kell elintéznie, tennie, elgondolnia valamit. Megszámlálhatatlanul sok esemény zajlik egyidejűleg a világban – az igazi művészet abban rejlik, hogy felismerjük, melyek szólítanak fel személyesen minket valamilyen pozitív változáson való munkálkodásra, vagy a történetek elfogadására, és melyek azok, amelyek bármennyire érdekesek is – *nem nekünk* szólnak.

Vegyük ebből a szempontból még egyszer szemügyre a fogyatékkal élő fiatalember anyjának esetét. A nagyfokú figyelmetlenség miatt bekövetkezett vasúti baleset elsődleges címzettje minden bizonnyal nem az anya, hanem a fia, akinek azt kell megtanulnia belőle, hogy a jövőben óvatosabb legyen. Az a tény viszont, hogy az esemény többé-kevésbé egybeesett a fiatalember iránt megértést tanúsító egyetlen személy, az apa halálával, egyértelműen az anya irányába mutatott, hozzá intézett levél volt, melyben az a kérdés fogalmazódott meg, hogy vajon nincs-e valami pótolni valója, ami fia számára a jelenlegi szükséghelyzetben döntő fontosságú lehet. Az anya, ahogy az előbb említettem, elsőre téves levelet emelt le a futószalagról, de végül mégis a helyeset olvasta el és válaszolt is rá.

Épp 800 éve fogalmazta meg Assisi Szent Ferenc e bölcs szavakat: Ó, add Uram, hogy „ne vigaszt keressek, hanem vigasztaljak; ne megértést keressek, hanem másokat értsek meg; ne engem szeressenek, hanem szeretetet nyújtsak...” Előbbi hasonlatunkra utalva még hozzátehetnénk: „...ne csak kellemes és örömteli események megjelenését várjam életem futószalagján, hanem megértsem és megvalósítsam a nekem szóló információk értelem-felszólításait.” Az öröm azután, az értelmes cselekvés „mellékhatásaként”, magától beköszönt.

AZ ÉRTELEMFOGALOM FEJLŐDÉSÉNEK HÁROM SZAKASZA

Fejtegetéseim során többször is említettem terápiai kontextusban, de magyarázat nélkül, az „értelme” kifejezést. Ezt szeretném most pótolni, s bemutatni, miként bővült az idők során a pszichoterápiában használt értelemfogalom jelentéstartománya.

A mélylélektan valamilyen tünet, betegség, rendellenesség, rémálom stb. *értelmére* összpontosított, vagyis igyekezett ráirányítani a figyelmet az említett bajok eredetére és kiváltó okára. E pszichológiai elgondolás szerint az ember kudarcai, félelmei és szenvedései nem mások, mint a lelki sérüléseiből kialakult gátak, melyek lebontásán dolgozni kell, esetleg elfojtott ösztönkésztetések, amik viszont kanalizálандók. A mélylélektan mindig valami negatívum, a betegség mögött meghúzódó ok megvilágítására használja az „értelme” kifejezést.

Ma már köztudott, milyen sok a feltételezés, s milyen kevés a bizonyítható tény ebben az elgondolásban. Ha fel is tárnak egy betegnél valamilyen traumát (lelki sérülések és heggek pedig mindenkinél kimutathatók), nem tudhatjuk, hogy az illető a trauma *miatt* betegedett-e meg, vagy éppenséggel a trauma *ellenére* egészséges maradt, s a későbbiekben betegedett meg valamilyen más ok miatt. Nem tudhatjuk, hogy lelki bánata vajon megerősítette-e, vagy azóta is emésztí és nyugtalanítja. Nem tudhatjuk, hogy elfojtotta-e a traumát, vagy pedig már rég úrrá lett fölötte és túltette magát rajta. Ma már tudjuk, hogy nem a betegség alakítja az embert, hanem az ember saját magát, akár a betegséget is a maga javára fordítva! Ő jelöli ki jövőjének útját, s nem elödtörténetének eseményei, legalábbis nem olyan parancsolóan, mint azt sokáig feltételezték.

Ezt bizonyította a többi között az a tudományos kutatás is, amely 1990-ben *Cecile Ernst* irányítása alatt zajlott. Ernst olyan felnőtteket vizsgált, akik gyermekkoruk első éveit otthonokban töltötték és vérszerinti anya nélkül nőttek fel. Sikertelen kimutatnia, hogy „a mélypszichológiai prognózisok ellenére a neurotikus és antiszociális viselkedési rendellenességek száma nem volt ebben a rizikócsoportban magasabb, mint a kontrollcsoportokban”. A vizsgálat alapján készült tanulmány, amely a Zürichi Egyetem pszichiátriai klinikájának megbízásából készült, erre a végkövetkeztetésre jutott: „a rögzített adatok még azt a sejtést sem erősítették meg, hogy a koragyermekkori nélkülözések az áldozatokat alkalmatlanná tennék a házastársi és szülői feladatra”.

Az értelemfogalom tartománya a humanisztikus személyiségmodell kialakulásával tovább bővült: a Magam [das Selbst] önmaga értelmének hordozója, az értelmet a Magam megvalósításában kell látni, amely immár nem egy betegség gyanítható értelme, vagyis oka, hanem egy szubjektum belső értelme.

Carl Rogers alkotta meg kliensközpontú pszichoterápiai elméletében ezt a gondolkodási modellt. Kiindulópontja szerint a kliens és a terapeuta közti fesztelen és megértő légkör már önmagában is elég ahhoz, hogy a kliens kellő belátásra tegyen szert, melynek révén újjáépítheti az életét és eljuthat problémái megoldásáig. *Carl Rogers* és *Martin Buber* 1957-ben érdekes szakmai vitát folytatott arról, hogy a terápiás találkozás sikeréhez valóban elegendő-e a bizalom. Buber megállapítása a beszélgetés valóságos summázata: „[A kliensnek] nem csupán egy megbízható emberre van szüksége, akiben úgy bízhat, ahogyan egyik ember a másikban szokott, hanem inkább egy biztonságot nyújtó személyre, aki biztosítja róla, hogy létezik szilárd talaj, egzisztencia; s hogy a világ nincs pusztulásra ítélve, nem elfajzott; hogy van megváltás a világ számára, és számára is, épp mivel e bizalom létezik.”

Itt már túllépünk az értelemfogalom fejlődésének második szakaszán, ahogyan évekkel korábban *Viktor E. Frankl* is tette. Az „értelem” már nem antropocentrikus, nem egy szubjektumban rejlő értelem, hanem teocentrikus, a világot – biztonságot nyújtó módon – körülölelő értelem; az Egész értelméről van szó, melyre irányulva a szubjektum él és kibontakozik; az egzisztencia alapja ez, melynek talaján az emberi egzisztencia kiteljesedik. Vagy, egyszerűen kifejezve: az, *amire* irányulva él, *amiért* él, s *amiért* – szükség esetén – gyermekkori traumákon és lelki gátakon is túllép, mert megéri „túllépni saját árnyékunkon”.

Az értelemfogalomnak a pszichoterápián belüli fejlődését tekintve hatalmas fordulat megy itt végbe: a betegség mögött meghúzódó negatív kórokozó „értelem”-felfogástól kiindulva, magában az egészséges vagy beteg szubjektumban rejlő „értelmen” keresztül eljutunk addig az „értelmig”, amely gyógyító pozitívumként jelenhet meg az egészséges vagy beteg szubjektum, a kereső, léte transz-szubjektív értelmét kutató ember tekintete előtt.

BUBER SZAVAINAK GYAKORLATI JELENTÉSE

Említettem, hogy az értelmes lehetőségek felkutatásában segítséget nyújthat egy tanácsadó vagy jóbarát is. Buber szavai „[A kliensnek] ... biztonságot nyújtó személyre [van szüksége], aki biztosítja róla, hogy létezik szilárd talaj, egzisztencia...” – túlmutatnak ezen. A baráti vagy tanácsadói beszélgetéseknek nem utolsó sorban arról kell biztosítaniuk a másik felet, hogy léteznek ilyen értelemlehetőségek, mégpedig *minden esetben*, függetlenül az illető személy múltjától és előrelátható jövőjétől. Még ha csak öt perce is lenne hátra valakinek az életéből, akkor is van lehetősége értelmesen használni ezt az öt percet, igen, visszamenőleg talán értelemmel tölthetne meg egy sor, élete során elhibázott és félresikerült dolgot.

Íme egy példaeset erre vonatkozóan, szintén a saját praxisomból:

Egy betegápoló csak azért utazott hozzám egy távoli városból, hogy konzultáljon velem. Depresszióban szenvedett és halálvíziói voltak. Napközben kedvetlenül és lehangoltan végezte ápolói feladatát, éjszakánként pedig azt álmodta, hogy kézfejét bedugja a kötőzések felvágására használt gépbe vagy más, hasonló képzeletbeli tortúrákkal kínozza magát. Hosszabb ideig ambulánsan, antidepresszánsokkal kezelték, érdemleges javulás nélkül.

„Szép foglalkozása van – netán nem kedveli?” – kezdtem a beszélgetést, és rögtön telibe találtam.

„Ó igen, eszményi foglalkozás” – válaszolta cinikusan. – „Épp a napokban ápoltam tíz héten keresztül egy hólyag-tumoros nőt, akinek a tetemét a mai tízórai után toltam ki. Most a mélyhűtőben fekszik. Meg tudja mondani, mi értelme volt tíz héten keresztül ápolni?”

„Igen” – válaszoltam nyugodtan. – „Segített neki, hogy mindaz megtörténhessen ennek az embernek az életében, amiért tíz héten keresztül még élnie kellett.” A páciens elképedten bámult rám. „Ez nem lehet igaz” – tört ki magából. „Miért kellett volna még élnie? Nyomorultul szenvedett, semmi más nem történt. Elárulok magának valamit: olyan munkám van, ahol meg lehet tapasztalni, mi az ember. Egy halom nyomorúság, szemétkupac, számkivetett, végül pedig hulla a mélyhűtőben. Semmi más!” – „Semmi más?” – ismételttem halkán. – „Megértem, hogy ezzel a beállítódással nem tud s nem is akar élni.”

Eszembe jutott a páciens újra és újra visszatérő álma a kötéseket felvágó gépről, amely lenyisszantja az osztályán fekvő betegek ápolására, gondozására szolgáló kézfejét. Közlebb hajoltam hozzá: „A hólyag-tumoros hölgy vajon sejtett valamit pesszimista alapbeállítódásából, miközben ellátta őt?” A férfi zavarban volt. „Nem éreztettem vele, hogy reménytelennek tartom a helyzetét. Minden reggel a szokott módon kedvesen jó reggelt kívántam, pedig nem hittem, hogy lesz még valaha jó reggelje. Végül is mi közöm hozzá? Nem én teremtettem ezt a világot!” „Nem” – hagytam rá –, „ön csupán egy parányi világot ’teremtett’ egy haldokló nő számára a kórház épületének fehér falai között, de ebben a parányi világban mégiscsak jó kívánsággal kezdődött minden nap...” „De hát mondom, hogy nem hittem benne!” – erőszakoskodott a férfi és könnyögően nézett rám. „Nem az vagyok, akinek látszom, nem gondolom komolyan a hangzatos udvarias szavakat...” „S mi lenne, ha komolyan gondolná?” – kapaszkodtam bele a szavaiba. „Mi lenne, ha egyetlen gondozottját sem tartaná reménytelen esetnek, mert mindig van remény az emberi élet beteljesedésére; mi lenne, ha mindegyik gondozottjának valóban valami jót kívánna, jó reggelt, jó napot, kevesebb szenvedéssel és halovány reménysugárral átszőtt napot, mely valamelyest ellensúlyozná fájdalmaikat; mi lenne, ha gondozottjaira nem szemétkupacként tekintene vagy mint a mélyhűtőláda várományosaira, hanem testvérnek nézné őket, akik egy kis időre az ön gondjaira vannak bízva, míg az életből el nem távoznak – vagy egy másik életbe be nem lépnek –, ha nem pusztán udvarias, hanem őszinte lenne, mi történnék akkor?”

A páciens hosszan gondolkodott. „Akkor önnek lenne igaza”, ismerte be, és halvány pír futott át az arcán, „akkor valóban szép foglalkozásom lenne”. „Ön pedig kevésbé lenne depressziós?” – kérdeztem. „Igen, kevésbé lennék depressziós” – bólintott. – „De ez az ön által leírt ember nem én vagyok”. „Még nem”, ismertem el –, „de azzá válhat. Az ápolóvá, akiért a betegek hálások lennének”.

Így azután minden találkozásunkkor szellemileg megküzdöttem páciensemvel, míg nem – szilárd meggyőződésembe és biztonságomba kapaszkodva, hogy az életnek feltétlen értelme van, melyet semmilyen körülmények közepette nem veszít el – lassan, de biztosan, talpra nem állt. A terápia ezúttal nem az én fáradozásom miatt volt hatékony, amellyel együttérzésre igyekeztem rábírní őt, hanem inkább az ő fáradozásának, hogy elindulhasson a számára új és elbűvölő perspektívák, a Buber-idézet által feltárt távlatok felé.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ember értelemkereső lény, amint *Viktor E. Frankl* fáradhatatlanul hangsúlyozta. S ember-voltánál fogva szellemi magasságokba tör, amihez támogatást és kíséretet kínálhatunk neki. Azt azonban senki nem kutathatja ki helyette, sőt maga a kereső sem határozhatja meg önkényesen, hogy élete útját milyen virágok szegélyezzék, s hogy a világtörténelem futószalagján milyen neki címzett levelek érkezzenek hozzá (rá váró konkrét feladatok formájában). Olyan ez, mint a rejtjelezett írás vagy az ősi hieroglifák megfejtése: vagy kitalálja az ember a jelek jelentését, vagy nem. A mondanivalót nem lehet önkényesen belemagyarázni a jelekbe, ahogy a kutató sem saját kénye-kedve szerint állapítja meg a hieroglifák jelentését.

Az értelemre irányuló kérdéssel együtt elkerülhetetlenül felvetődik az objektív kritériumok kérdése is. Gondoljunk például azokra, amelyeket a modern géntechnológia vet fel. Ezesetben elsődlegesen a jelek megértéséről, etikailag vállalható megragadásáról van

szó. Nem az a kérdés: „Akarunk-e emberi embriókat orvosi kísérletekre használni?” , hanem inkább ez: „Szabad-e?”, „Kell-e?”, „Helyes-e?”, „Értelmes-e” ilyet tenni?”

Az egyénnek is újra és újra fel kell tennie a kérdést: „Értelmesen cselekszem? Szabad-e, kell-e, nekem kell-e ezt megtennem?” Ha lénye mélyéről igenlő felelet érkezik a kérdésre, akkor leszakította a virágot, megfejtette a pillanat hieroglifáját, akkor belső szellemi-lelki nyugalmat élvezhet, s ha pszichikailag mégoly beteg is lenne, az öröm – legalábbis egyfajta csendes, szelíd öröm – mindig jelen lesz az életében.

Az értelem kimeríthetetlen. A letépett virágok helyett újak nőnek, a (rejt)jelek napról-napra változnak, a végső nagy titkot sohasem fogjuk megfejtetni. Az értelem kiapadhatatlan forráshoz hasonlít, ami nélkül elszáradna az emberi élet. Ne feledjük, amikor valamilyen életkrízis küszöbén állunk: nem vagyunk egyedül. Ott van a csendes, szelíd örömök forrása, melyből mindig meríthetünk – ma, holnap és minden holnapután.

Bruncsák István fordítása

ELEKES SZENDE

Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Pszichológiai Tanszék

***Az értelmesség-érzés, vallásos hit és szubjektív jóllét összefüggései
időskorban, a lelkigondozás kontextusában***

Az értelemkérdés, amelyre Viktor E. Frankl munkássága hívta fel elsőként a figyelmet, korunkban nem kevésbé aktuális, mint a múlt század derekán volt, amikor Frankl első munkái napvilágot láttak. Az értelmetlenség-érzés, az ún. egzisztenciális frusztráció, amely sok esetben a lelki problémák gyökerét képezi¹, arra sarkallja a segítő szakmában dolgozókat – orvosokat, pszichológusokat, lelkészeket stb. –, hogy az értelmetlenség érzésének eloszlatásával segítsenek megszüntetni az idős ember szorongását.

ELMÉLETI MEGALAPOZÁS**Az értelemkérdés aktualitása időskorban**

Más szerzők nyomán² úgy véljük, hogy az értelemkérdés – az értelem keresése, megkérdőjelezése vagy hiánya – bizonyos kritikus élethelyzetekben, illetve életkorokban hangsúlyosabbá válik. Az időskor jellegzetesen egy ilyen életszakasz: az ember már többet néz hátra, mint előre, és megvonja élete mérlegét. Az életpasztalátok újraértékelődnek, integrálódnak az élettörténetbe, s mintegy „összeáll a kép”, az emberben pedig – jó esetben – kialakul az a meggyőződés, hogy egy értelmes élet áll mögötte, amelyben a botlásoknak és a szenvedéseknek is megvolt a maguk szerepe.³ Ellenkező esetben a múlt hibái, mulasztásai – frankli szóhasználatával bűnei –, az értelmetlenség tűnő szenvedések kísértenek több évtized távlatából is. Hogy ez a mérleg az idős személy megítélése szerint merre billen, azért nagyon fontos, mert – amint arra Frankl is rámutatott – az értelmesség-érzésnek egészségvédő szerepe van⁴, így nézetünk szerint jelentős mértékben hozzájárul

¹ Frankl idézi Irvin D. Yalom neves pszichológust, aki *Egzisztenciális pszichoterápia* című munkájában így ír: „A klinikán ambuláns terápiára jelentkezett negyven páciens harminc százalékának voltak az értelemmel kapcsolatos súlyos problémái, saját bevallásuk, a terapeuták és független személyek szerint.” (FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten*, EuroAdvice kiadó, 92.)

² Erik Erikson például az időskor legfontosabb feladatának az éniintegritás kialakulását tekinti. Az integritást elérő ember képes rendet és értelmet fellelni és létrehozni az életében. Ha ez nem sikerül, kétségbeesik, nem tud szembenézni a halállal. (HORVÁTH-SZABÓ K. – KÉZDY A. – PETIK K., *Család és fejlődés*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola 2007, 18.)

³ *I. m.*, 18.

⁴ Vö. pl. FRANKL, V. E., *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, Jel kiadó, Budapest 2005, 210–211.

hat az idős személyek szubjektív jóllétéhez.⁵ S megfordítva: amennyiben az idős személy eddigi életét elhibázottnak, értelmetlennek értékeli, könnyen válik a depresszió és egyéb lelki betegségek prédájává.

Az időseket támogató személyek – hozzátartozók vagy segítő szakemberek – jelentős mértékben hozzásegíthetik az életútjuk értékeléséhez érkezett embereket a pozitív zárszámadáshoz. Úgy véljük, hogy idős emberek lelkigondozása során ajánlatos kiemelt figyelmet fordítani az értelemkérdésre. Jelen tanulmányunk elsősorban az idősek lelkigondozásával foglalkozók munkájához kíván elméleti és gyakorlati segítséget nyújtani.

A múlt „teli csűrjei”

A különböző életszakaszokhoz az értelem különböző formái kapcsolódnak. A jövő sokféle *objektív értelemlehetőséget* tartogat, amely megvalósulásra vár. Ha az ember elvégzi a rá váró feladatok egyikét, az értelemlehetőség átalakul *objektív értelemmegvalósítássá* és a múlt részévé válik, ám nem semmisül meg, hanem egyszer s mindenkorra megmarad egy alkotás, egy szép élmény stb. formájában, amit senki sem vehet el tőlünk. Az életkor előrehaladtával az értelemlehetőség és értelemmegvalósítás aránya folyamatosan változik. Amíg az ember fiatal éveit éli, megvalósításra váró értelemlehetőségek hegye áll előtte, s jóval kisebb az az értékhalmoz, amit a háta mögött hagyott. Ezzel szemben egy idős ember, ha értelmes életet élt, felhalmozott értékek bőségét tudja maga mögött – mindazt amit elért, átélt vagy elszenvedett –, melyek mintegy „el vannak mentve” a múltba, míg a jövő természetesen csak jóval kevesebb lehetőséget tartogat már a számára.⁶

Az időskor egy olyan életszakasz, amikor az ember számot vet az elmúlt évtizedek értelemmegvalósításaival. Ha az idős embernek sikerül tudatosítania magában, hogy ez utóbbiakat senki és semmi nem veheti el tőle, s hogy ezek már egyszer s mindenkorra az ő életét gazdagítják, sikeresen fog megbirkózni az öregség új életfeladataival, köztük a múlandóság tényének elfogadásával. Ellenkező esetben – mint ahogy már említettük a bevezetőben – a múlt hibái, mulasztásai több évtized távlatából is kísérteni fogják.

A halál tényének tudomásulvétele előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik, s az idősödő ember kétféleképpen reagálhat erre a tényre: fogadhatja elutasítással, háborogva, vagy ellenkezőleg, beletörődő elfogadással⁷. Ezenközben a következő megkerülhetetlen egzisztenciális kérdések merülnek fel: nem lehet-e, hogy az elmúlás az életértelem egészét kioltja? Mire a sok küszködés, ha a végén semmi sem marad? Van-e az életnek olyan értelme, amit a kikerülhetetlenül rám váró halál sem semmisít meg?⁸ Ezek a kérdések kö-

⁵ A fogalom tág értelmezhetősége miatt fontos pontosítani, mit értünk *szubjektív jóllét*en. A mi értelmezésünkben „a jóllét nem csupán a betegség és fájdalom hiánya, hanem egy olyan pszichológiai állapot, amelyben az ember örömet, elégedettséget érez, s megéli az élet teljességét és értelmességét.” (HORVÁTH-SZABÓ K. – KÉZDY A. – PETIK K., 81.) Továbbá a jóllét fogalmkörébe soroljuk annak testi vonatkozásait is, az általános jó közérzetet.

⁶ Vö. VIK J., *Az élet értelme. Logoterápiai megközelítés*, In: BODÓ M. (szerk.), *Érték, értelem, lelkiesség. Közelítések a logoterápiához*, Verbum, Kolozsvár 2009, 92–93.

⁷ Lukás Eugen Bisert idézi: „az ember élettörténete (...) értelemvesztésbe torkollik, ha nem készül fel arra, hogy elfogadja az elfogadhatatlant, a halált tehát, ráadásul egy olyan környezetben, amelyben minden a halál gondolatának elfojtását célozza.” (LUKÁS, E., *Beteljesülés – értelemkérdés időskorban*, Jel kiadó, Budapest 2008, 38).

⁸ LUKÁS, E., *Uo.*, 43.

nyörtelenül nekszegeződnek az idősödő embernek, és könnyen egzisztenciális válságba sodorhatják, ha nem tud pozitív választ adni rájuk.

A logoterápia szellemisége kiérlelt egy olyan koncepciót, „amelynek segítségével az ember úrrá lehet az élet múlandósága okozta gyötrelem fölött”.⁹ Frankl ugyanis rámutat, hogy míg a jövő csak bizonytalan lehetőségek sokaságát tartogatja, melyek könnyen szem elől téveszthetők, a múlt a tulajdonképpeni valóság, amely nem múlandó és többé el nem veszíthető. A múltban felhalmozott értelemmegvalósításokra Frankl a teli csűr metaforáját alkalmazza, ezzel egészen más megvilágításba helyezve a múlandósággal kapcsolatban felvetődő egzisztenciális kérdéseket¹⁰. Ráeszmélünk, hogy életünk végessége nemcsak hogy nem foszthat meg minket a földi lét értelmétől, hanem ellenkezőleg, életünk értelme éppen azért teljesebbé válik, mert létünk véges.¹¹ „A halálra való tekintettel arra kényszerülünk, hogy életidőnket kihasználjuk és az egyszeri alkalmakat ne hagyjuk elmúlni (...), az emberi létezés értelme visszafordíthatatlan jellegén múlik.”¹² Ennek a szemléletváltásnak köszönhetően az idős ember úgy tekinthet vissza múltjára, mint felhalmozott kincsek tárházára. Büszke lehet teljesítményére, helytállására, hálával gondolhat mindarra a szeretetre, amelyben része volt, s arra a szenvedésre, amit kibírt.

Igen ám, de mi a helyzet akkor, ha a múlt nem értelemmegvalósítások teli csűrjének tűnik, hanem az elkövetett bűnök és az elmulasztott lehetőségek tárházának? Az ember ilyenkor csalódott és tehetetlen, hiszen azon, ami megtörtént, már nem változtathat. Az idős ember akár egész életének mérlegét negatívnak minősítheti. Ha így van, szinte biztosra vehető, hogy rosszul tette fel a kérdéseket: ha valaki azt kérdezi, mit adott nekem az élet, mi jóból részesültem, a birtoklás síkján közelít. A már megvalósított és a megvalósításra váró értelemlehetőségek között feszültség áll fenn, és minél szerényebb a „betakarított termés”, annál sürgetőbb a felhívás, hogy a kint maradt szemek betakarítására is sor kerüljön.¹³ Lukás ezért úgy véli, nem képzelhető el, hogy az élet egészének negatív legyen a mérlege. A túl rossz mérleg sokkal inkább provokáció, arra ösztönzi az embert, hogy a még előtte álló értelemlehetőségeket megragadja. Az is torzíthat a mérlegen, ha az ember a sors számlájára ír mindent, ami a múltjában történt, figyelmen kívül hagyva a maga szellemi szabadságát. Az életesemények egy része valóban sorsszerűnek mondható, sokszor nincs választási lehetőségünk, de az embernek mint szellemi lénynek szabadságában áll szembefordulni akár szerencsétlenül alakult sorsával is¹⁴. Mindig ott a lehetőség az elfogadásra, a megbocsátásra, a megbánásra, egy másfajta beállítódás kialakítására, s mindezek révén az ember átlépheti a sors által meghúzott határokat. Ilyen szellemi döntés lehet például egy személyek közötti, sok esetben hosszú múltra visszanyúló konfliktus tisztázása. A felek szellemi szabadsága lehetővé teszi a konfliktus feloldását, s így akár évek múltával is „felülírni” a bűnt és megszüntetni a belőle fakadó szenvedést. „A megbocsátással annyi termő magvat szállítunk életünk csűrjébe, hogy az minden ocsút elfed és terméketlenné lesz.”¹⁵ Éppilyen fontos felismerés az is, hogy az elkövetett

⁹ LUKAS, E., *i.m.*, 46.

¹⁰ „Az ember mindig csak a tarlóját látja a múlandóságnak, s amit nem lát meg, azok a múlt teli csűrjei. Az elmúlt dolgokban ugyanis semmi sem veszett el visszahozhatatlanul, hanem sokkal inkább minden elveszítethetetlenül megőrződött bennük. Semmi sem semmisíthető meg, ami egyszer megtörtént: nem inkább az a fontos, hogy létrejött?” (FRANKL, *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, 275).

¹¹ LUKAS, E., *i.m.*, 51.

¹² FRANKL V. E., *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, 273.

¹³ LUKAS, E., *i.m.*, 58.

¹⁴ FRANKL, V. E., *Uo.*, 55.

¹⁵ LUKAS, E., *Uo.*, 65.

bűnt megbánni még a halálos ágyon sem túl késő. A sors által kiszabott szenvedésekre pedig annak tudatában is visszatekinthetünk, hogy „a szenvedés látóvá teszi az embert, a világot átláthatóvá”¹⁶, és „csak a sors kalapácsütései nyomán, a szenvedés izzó hevében nyer formát és alakot az élet.”¹⁷

Az idős embernek tehát korántsem kell az élet hiábavalóságának vagy a múlt bűneinek, mulasztásainak gyötrelme közepette élnie. Szabadságában áll az élet hozadékaként elfogadni a „betakarított termést” – mindazt, amit tett, átélt, elszenvedett –, illetőleg az is, hogy a még rendelkezésre álló időben begyűjtse a betakarításra váró gabonaszemeket.

Az értelem „túlélési értéke” a logoterápia tükrében

A logoterápia és egzisztenciaanalízis antropológiai szemléletéhez híven az emberről testi-lelki-szellemi egységében és teljességében¹⁸ gondolkodunk, és a jóllétet is holisztikusan próbáljuk megközelíteni¹⁹. Az ember testi, valamint pszichés dimenziói mellett fokozott figyelmet szentelünk a szelleminek is, amely Frankl szerint maga az emberi dimenzió²⁰, és – bár e három dimenzió az emberben dimenzionálonológiai egységet alkot²¹ és szorosan összefonódik – a szellem segítségével az ember képes kitörni pszichofizikuma korlátai közül.

A test-lélek-szellem egységéből következik, hogy a megtalált életértelem, az értelmesség-érzés szorosan összefügg a pszichés, sőt a fizikai jólléttel. Azonban az életértelem fellelése, az értelmesség-érzés több, mint a testi-lelki megbetegedésekben vagy az egészség megőrzésében szerepet játszó pszichés tényező; úgy tűnik, olyan potenciált rejt magában, amely fenntartja az életigenlést, s amit Frankl „túlélési értéknek”²² nevezett. A hegymászó példájával illusztrálta, mit jelent az ember számára az életértelem megtalálása: a sűrű ködbe került hegymászó nem tudja, hol van, hogy jó vagy rossz pályára került-e és a célt szem elől veszítvén már a végkimerülés fenyegeti. Amint azonban oszladozni kezd a köd, s a távolban feltűnik a menedékház, össze tudja szedni maradék erejét, hogy folytassa útját.

Az értelem életmegtartó erejét támasztják alá Frankl személyes, koncentrációs táborbeli tapasztalatai is. A náci foglyotáborok szörnyű testi-lelki megpróbáltatásait csak azok a foglyok voltak képesek túlélni, akik nyitottak voltak a jövőre, akik a szörnyűségek közepette is meglátták az értelemlehetőségeket. Önéletrajzi munkájában, melyben emléket

¹⁶ FRANKL, V. E., *Uo.*, 292.

¹⁷ FRANKL, V. E., *Uo.*, 277.

¹⁸ FRANKL, V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, In: SÁRKÁNY P. – ZSÓK O. (szerk.), *A logoterápia alapjai. Kétnyelvű szöveggyűjtemény*, Jel Kiadó 2010, 19.

¹⁹ Az elmúlt évtizedekben paradigmaváltásnak lehetünk tanúi az egészségtudományok terén, amely az egészség fogalmának holisztikusabb megközelítését eredményezte. Ez tükröződik abban a módon is, ahogy az Egészségügyi Világszervezet meghatározza az egészséget – mint az optimális fizikai, mentális (lelki) és szociális jóllét állapotát. Másrészt az elmúlt évtizedek empirikus kutatásai az egészségpszichológia terén bizonyítékot szolgáltatnak arra a tapasztalati tényre, hogy az ember testi-lelki működése egymástól elválaszthatatlan és egymásra kölcsönösen hat. (vö. SZABÓ K.-G., *Pszichoneuroimmunológia*, In: VARGHA J.-L. – SZABÓ K.-G., *Egészségpszichológia*, Kolozsvár 2009, 82–111.)

²⁰ FRANKL, V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, 27.

²¹ FRANKL, V. E., *Uo.*, 21.

²² „survival value”, vö. FRANKL, *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, 252.

állít fogságának, beszámol több olyan esetről, amikor az élet „miértjének” felismerése segített elviselni a „hogyanokat”.²³

Mindebből elhamarkodott volna azt a következtetést levonni, hogy az ember képes akaratlagosan befolyásolni az egészségi állapotát. Ezek a folyamatok nem akaratlagos-tudatos szinten zajlanak, de úgy tűnik, az ember a „szellem dacoló ereje” révén nemcsak arra képes, hogy szembehelyezkedjék pszichofizikumával, hanem arra is, hogy fenntartsa a működését.

Az értelmesség-érzés és a jóllét kapcsolata: empirikus kutatások

Az elmúlt évtizedek empirikus pszichológiai kutatásai megerősíteni látszanak azt az összefüggést, amelyet a logoterápia az életértelem fellelése és a jóllét között feltételez. Bebizonyították, hogy az értelemesség-érzés pozitív összefüggésben áll a jóllét olyan mutatóival, mint az élettel való elégedettség, a pozitív affektivitás²⁴, az önbecsülés, az optimizmus²⁵, az énhatékonyság-érzés, a szubjektív egészségi állapot²⁶, és negatív összefüggést mutat a jóllét negatív mutatóival, mint az onkológiai, szív-érrendszeri és az idő előtti elhalálozási ráta²⁷, a dohányzás²⁸, az öngyilkossági gondolatok²⁹, a depressziós, szorongásos tünetek³⁰. Az értelemfellelés, illetve az azt facilitáló pszichológiai beavatkozások segítik a vizsgált személyek alkalmazkodását bizonyos sorsdöntő negatív életeményekhez, például egy daganatos betegség diagnózisához³¹, vagy egy szeretett személy elvesztéséhez³².

Számos empirikus kutatás alátámasztja tehát a logoterápiának a fellelt értelem egészségfenntartó szerepéről vallott nézetét, és mi kíváncsiak voltunk, hogy vajon az időskorúak körében miként mutatkozik meg ez az összefüggés.

²³ Frankl Nietzsche idézi: „Akinek van miért élnie, szinte minden hogyanát kibír” (FRANKL, V. E., ...és még is mondj igent az életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor, Jel kiadó, Budapest 2007, 115).

²⁴ Vö. ZIKA, Sh. – CHAMBERLAIN, K., *On the relation between meaning in life and psychological well-being*, In: British Journal of Psychology 83 (1992), 133–145.

²⁵ Vö. STEGER, M. – FRAZIER, P., *Meaning in Life: One Link in the Chain from Religiousness to Well-being*, In: Journal of Counseling Psychology, 52/4 (2005), 574–582.

²⁶ Vö. SKRABSKI Á. – KOPP M. – RÓZSA S. – RÉTHELYI J. – RAHE, R. H., *Life meaning: An important correlate of health in the Hungarian population*, In: International Journal of Behavioral Medicine, 12/2 (2005), 78–85.

²⁷ Vö. SKRABSKI Á. – KOPP M. – RÓZSA S. – RÉTHELYI J. – RAHE R., *i.m.*, 78–85.

²⁸ Vö. KONKOLY T. B., *A logoterápia és egzisztenciaanalízis egy egészséglélektani vetülete: az élet értelmessége és a dohányzás közti kapcsolat*, Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest 2009.

²⁹ Vö. EDWARDS, M. J. – HOLDEN, R. R., *Coping, Meaning in life and Suicidal manifestations: examining gender differences*, In: Journal of Clinical Psychology 57/12 (2001), 1517–1534.

³⁰ Vö. MASCARO, N. – ROSEN, D. H. – MOREY, L., *The development, construct validity and clinical utility of the spiritual meaning scale*, In: Personality and Individual Differences 37/4 (2004), 845–860.

³¹ Vö. LEE, V., *The existential plight of cancer: meaning making as a concrete approach to the intangible search for meaning*, Support Care Cancer 16 (2008), 779–785. stb.

³² Vö. KEESEE, N. – CURRIER, J. – NEIMEYER, R., *Predictors of grief following the death of one's child: the contribution of finding meaning*, In: Journal of Clinical Psychology, 64/10 (2008), 1147.

A vallásos hit mint értelemforrás: teológiai és logoterápiai megközelítés

Az értelmesség-érzés, valamint a szubjektív testi-lelki jóllét mellett kutatásunkban figyelembe veszünk egy harmadik változót is, az idős személyek *vallásos hitét*³³, mivel mind a teológia, mind a logoterápia koncepciója szerint a vallásos hit értelemforrássá válhat az egyén számára.

Ahhoz, hogy megértsük, miért közvetít a vallásos hit egyfajta „többletértelmet” a hívő ember számára, figyelembe kell venni a kérdés teológiai, azon belül eszkatologikus vonatkozásait. Karl Rahner szerint a lét teljes, mindent átfogó értelmét nem lehet úgy elérni, hogy sok apró értelemmegvalósítást, beteljesülést egymás mellé helyezünk. Agnosztikusok is vallják ugyan, hogy az ember megvalósíthat részleges célokat és értelemlehetőségeket, de abban már – a hívő emberrel ellentétben – kételkednek, hogy meg lehet lelteni az élet mindent átfogó, végérvényes értelmét³⁴.

Mit jelent ez az alapvető, átfogó értelem? A II. Vatikáni Zsinat *Nostra aetate* című nyilatkozatának bevezetője megfogalmazza, hogy „az emberek a különböző vallásoktól várnak választ az emberi lét rejtélyeire, melyek ma éppúgy, mint régen a szíve mélyén nyugtalanítják az embert: mi az ember? Mi az élet értelme és célja? Mi a jó és mi a bűn? Honnan ered a szenvedés és mi a célja? Melyik út vezet az igaz boldogsághoz? Mi a halál, az ítélet és a halál utáni megfizetés? (...)”³⁵ Ezek azok az egzisztenciális kérdések, melyeket a mindenkor kereső ember feltesz, s amelyekre igazából csak a hit fényében lehet válaszolni.

Az ember egyet akar: boldog életet; ezért fáradozik, küzd, imádkozik, ám a tudomány fejlődése ellenére sem képes maradéktalanul megszabadulni a szenvedéstől és különsképp nem a haláltól. A halál az a hatalom, amely érvényteleníti, tárgyaltatja az ember evilágban elért céljait, teljesítményeit, és megkérdőjelezheti az élet értelmét, szellemi tartalmát.³⁶ A hívő keresztény viszont tudja, hogy nem a halálé az utolsó szó és a teljes értelembe vett életet, amelyre vágyik, a halált követő „örök életben” elérheti, megtapasztalhatja a maga teljességében. A keresztény remény Jézus feltámadásában konkrét valósággá vált, és a mi feltámadásunknak előképe. Krisztus üdvözítő tette maga után vonja, hogy megszabadulunk a rossztól, nem csak a társadalmi rossztól, az igazságtalanságtól, a kizsákmányolástól, és nem is csak a betegségektől, a természeti csapásoktól, hanem a végleges rossztól is, ami a halál³⁷. Keresztény megközelítésben a halál megszűnik végle-

³³ A legismertebb hitfejlődés-elmélet kidolgozója, Fowler megkülönbözteti a hitet a vallásosságtól. Szerinte a hit univerzális eleme az ember értelmért, integrálásért folytatott küzdelmének. Alapját képezi a vallásosságnak, de mélyebb, személyesebb annál (HORVÁTH-SZABÓ – KÉZDY – PETIK, 88). Allport nyomán alapvetően kétféle vallási orientációt különböztetünk el: extrinzik és intrinzik vallásosságot. Az extrinzik orientáció inkább a vallásos magatartásban, a vallásos normák betartásában nyilvánul meg, ami szociális előnyökhöz juttatja az egyént, amilyen például a közösségi élmény, az elfogadottság. Ezzel szemben az intrinzik orientáció átél és bensőséges vallásos hitet jelent, mely a személyiség integráns részévé vált és az életfelfogást is áthatja. (MARTOS T. – KÉZDY A., *Vallásosság, lelki egészség, boldogság*, In: HORVÁTH-SZABÓ K. (szerk.), *Vallásosság és személyiség*, Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK 2008, 51–83.) Jelen tanulmányban, az allporti megkülönböztetést szem előtt tartva vallásos hit alatt az intrinzik, bensőleg megélt vallásosságot értjük.

³⁴ RAHNER, K., *Jézus az élet értelme*, In: RAHNER, K., *Hit, szeretet, remény* (ford. DÉVÉNY István), Egyházfórum könyvei 8., Pannon Nyomda, Budapest–Luzern 1991, 447.

³⁵ A II. Vatikáni Zsinat *Nostra aetate* kezdetű nyilatkozata az egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról, 1.

³⁶ Vö. SCHEFFCZIK, L. – ZIEGENAUS, A., *A teremtés jövője Istenben. Eszkatológia*, Szent István Társulat, Budapest 2008, 25.

³⁷ Vö. II. JÁNOS PÁL, *Átlépni a remény küszöbén*, Joseph Laux Kiadó, Dunakeszi 1995, 100.

ges rossz lenni, mert megnyitja az örök élet távlatait. Továbbá a keresztény remény kontextusában az igazságtalannak tűnő szenvedések is értelemmel telítődnek. A szenvedés hozzátartozik az emberi élethez, sem teljesen kiiktatni nem lehet, sem elmenekülni előle. Azonban a keresztény ember felismeri, hogy ha elfogadja a szenvedést, értelmet találhat benne a Krisztus keresztjével való egyesülés révén, aki sorsközösséget vállalt a szenvedő emberrel.

Mint látjuk, eszkatologikus vonatkozása révén a keresztény remény jelentősen különbözik egy Isten és transzcendencia nélküli reménytől, mely a földi jövőt illető elvárásokra korlátozódik és szétporlad a halál állkapcsai között.³⁸

A frankli logoteóriában úgyszintén találkozunk a fentebb leírt átfogó, alapvető értelemmel rokonítható ún. értelemfeletti vagy végső értelem („Übersinn”) fogalmával, amely Frankl szerint az Egész értelmére vonatkozik. Az életnek mint egésznek az értelme az emberinél magasabb dimenziót feltételez, amely magába foglalja az aktuálisan látszólag értelmetlen szenvedést is. Az emberi megismerés számára nem hozzáférhető, sem racionálisan, sem intellektuálisan nem ragadható meg, ezért a tudományos világképben nincs helye az értelemfelettinak³⁹. A létezés velejárója „az egész átláthatatlansága, értelmének beláthatatlansága, az értelemfeletti bizonyíthatatlansága”⁴⁰. Amikor a megismerő képesség korlátokba ütközik, a hit jut döntő szerephez. Frankl szerint a vallásos ember számára, aki hisz a Gondviselésben, az Egész értelme evidencia⁴¹. Frankl hasonlata szerint az ember olyan, mint a színész a színpadon, aki a rivaldafénytől elvakítva a nézőtér helyén nem lát mást, mint egy nagy feketeséget, nem tudja, ki előtt „viseli a lét felelősségét”. A vallásos ember ezzel szemben tudja, hogy ott, ahol semmit sem lehet látni, ott ül a „nagy Néző”, és a függöny fel van húzva⁴².

Feltételezésünk szerint tehát a bensőleg megélt, intrinzik vallásosság, eszkatologikus vonatkozásai miatt, értelemforrás lehet az egyén számára.

A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

Célkitűzések

Kutatásunk, amely az életértelem, a vallásosság és a szubjektív testi-lelki jóllét összefüggéseit vizsgálta, az idős, 65 éven felüli korosztályra terjedt ki, mert tudomásunk szerint ez a célcsoport még nemigen volt hasonló vizsgálódás tárgya. Szerettünk volna rávilágítani a vallásos hit és az idős személyek értelmesség-érzése között fennálló összefüggésre, a vallásos hit értelemközvetítő szerepére is.

Végül pedig, de nem utolsó sorban, azt is szándékunkban állt megvizsgálni, hogy milyen különbségek mutathatók ki az életértelem-észlelés valamint a szubjektív jóllét terén a saját otthonukban és az idősothonban élő személyek között.

³⁸ Vö. SCHEFFCZIK, L. – ZIEGENAUS, A., *i.m.*, 24.

³⁹ „Az értelemkérdés azonnal értelmetlenné válik, amint az egész értelmére akarunk rákérdezni. Az ember nem képes arra, hogy az abszolút értelemre vonatkozó kérdésre választ adjon. Mert az egész eo ipso már nem átlátható, s ezért az egész értelme szükségszerűen meghaladja a mi felfogóképességünket.” (FRANKL, V. E., *A logoterápia és egzisztenciaanalízis alapjai*, 137).

⁴⁰ FRANKL, V. E., *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, 308.

⁴¹ FRANKL, V. E., *Uo.*, 299.

⁴² FRANKL, V. E., *Uo.*, 303.

A résztvevők és a vizsgálati módszer

A vizsgálatba, amelyre 2012 tavaszán került sor, összesen húsz, 65 évesnél idősebb személyt vontunk be, akik felerészben családjuk körében vagy egyedül élnek, felerészben valamelyik időotthon lakói⁴³. A húsz személyből tizenkilenc nyugdíjas. Foglalkozási palettájuk széles skálán mozog: van közöttük közgazdász, könyvelő, elárúsító, tanár, gyári munkás, operaénekesnő, röntgenasszisztens, földműves, mérnök, kántor és lelkipásztor.

A vizsgálat eszközéül a félig strukturált interjút választottuk, amelynek egyrészt az az előnye, hogy előre megfogalmazott kérdéseivel megkönnyíti a végső összehasonlítást, másrészt pedig adott esetben teret enged a további kérdéseknek, visszajelzéseknek is. Összeállítottunk egy kérdéssort, mely célba vette mindazokat a változókat, amelyekre kíváncsiak voltunk – az élet észlelt értelme, elmúlt döntések, mulasztások miatti bánkódás, a szenvedések észlelt értelme, a vallásos hit, a hit formális vagy személyes (külső vagy belső) jellege, eszkatologikus remény (örök életbe vetett hit), valamint a szubjektív jóllét testi-lelki dimenziói. Az interjúkat jelen tanulmány szerzője készítette az idősekkel.

Értelemforrások időskorban

Az idősekkel folytatott beszélgetések alátámasztják Frankl azon antropológiai alapgéztét, miszerint az ember öntranszcendens lény, valamire vagy valakire irányul, ami nem önmaga.⁴⁴ Azok a személyek, akikre ezek az idős személyek irányulnak, a legtöbb esetben a családtagok: gyerekek, unokák, akiknek felnövekedését figyelemmel kell kísérniük, akiket lehetőségeikhez mérten még támogatniuk kell. A családjuk körében élő, vagy azzal szoros kapcsolatot fenntartó idősek számára a családjuk léte, boldogulásának tudata jelenti az elsődleges értelemforrást. A tíz, saját otthonában élő személy közül hét számára a család az élet értelmének forrása, csakúgy, mint az otthonban élő, de a családjukkal kapcsolatot tartó idős emberek számára. Sokszor a családtagok, gyermekek, unokák pusztán léte is elegendő hozzá, hogy az élet értelmesnek tűnjék, s a családtagok segítségének motívuma is felbukkanhat mint éltető értelem. Egy 79 éves úr, aki néhány hónapja veszítette el feleségét, így fogalmazott: „*Úgy éreztem a feleségem halálakor, hogy megszűnt az élet értelme. De gondolkodtam... hogyan volna értelme! Muszáj értelme legyen, mert nekem még családom van. Nekem még a két unokámat az élet útján segítenem kell, hogy egyenes úton maradjanak.*”

A családon kívül a munka, a hivatás is fölmerült mint olyan érték, amely értelmet adhat az életnek. Egy, a mai napig aktív közgazdász így nyilatkozott: „*Az ember ameddig élhet, addig az kell foglalkoztassa, hogy valami hasznosat teremtsen. A hasznosság az, hogy valakiknek vagy valaminek a javát szolgálod, valami pozitívumot hozol létre, aminek a gyümölcsét élvezheti a családod és a szélesebb ismeretségi kör. Ez adja meg a lényegét az életnek, a savát, a borsát. A munka öröme, ami másoknak is hasznára válik, nem önzően csak a magad javára.*”⁴⁵ Egy 67 éves plébános a szolgálatot jelölte meg élete értelmeként: „*Mi ad értelmet az életnek? A szolgálat. A másokért való lét. Amikor beszű-*

⁴³ A vizsgálatba bevont, időotthonban élő személyek a sepsiszentgyörgyi Zathureczky Berta Öregotthon, valamint a kolozsvári Jótestvér, Fébé, illetve Szent Kamill Szociális Otthon lakói.

⁴⁴ Vö. FRANKL, V. E., *Uo.*, 99.

⁴⁵ E. Károly, 79 éves közgazdász, Sepsiszentgyörgy.

kültél, akkor már véged van, meghaltál. Nagyobb szeretete senkinek nincs, mint aki az életét is odaadja barátaiért. Ez az élet célja."

Egy 80 éves kántor színes, nehézségektől sem mentes életét kerek egésznek látja, olyanak, mint „amikor az ember a szénabuglyát rakja a mezőn és a kalap a tetején van”. Az általa használt hasonlat emlékeztet Frankl „teli csűr”-metaforájára: az idős úr úgy tekint vissza elmúlt életére, mint felhalmozott értelemmegvalósítások boglyájára, amely egyszer s mindenkorra megőrződik, s amitől senki nem foszthatja meg őt.

Az idősoththonon kívül élő tíz személy egyöntetűen értelmesnek találta életét. Ezzel szemben az idősoththonban élők több mint fele nem látta értelmét az életének. Ők vagy távol élnek családjuktól és csak ritkán találkoznak rokonaikkal, vagy a család nem tanúsít érdeklődést irántuk. Az ebből fakadó izoláltság és magány érzése okozhatja az értelmetlenség-érzést, amit a társak jelenléte sem tud eloszlatni. Többen korábbi autonómiájuk korlátozását jelölték meg az értelmetlenség-érzés okaként, azt, hogy fel kellett adniuk önállósított életvitelüket. A logoterápia nézőpontjából azonban azt mondhatjuk, hogy az idős ember számára – még ha idősoththon falai közt él is – értelemlehetőség lehet minden olyan feladat, amit az élet neki címzett. Egy hölgy, aki eltemette lányát, de unokájának elsődleges támasza, így nyilatkozott: „Jelenleg abban látom életem értelmét, hogy a fiú unokámmal nálam nélkül mi lenne? Úgy érzem, nekem még feladatom van s ez motivál valamennyire és nem baj, hogy van, mert ha nem, az ember csak töprengene... Így pedig azt mondom magamnak, ne engedd el magad!”⁴⁶

A beszélgetések során találtunk példát arra is, amit Frankl a „szellem dacoló hatalmának”⁴⁷ nevez. Egy ötven éve sklerosis multiplexben szenvedő, tolószékhez kötött hölgy örömmel és hálával gondol vissza eddigi életére, és eleven érdeklődést mutat az őt körülvevő emberek iránt⁴⁸. Frankl úgy véli, hogy ha az ember ilyen szabad beállítódással reagál a sorszerű szenvedésre, olyan értelmet valósít meg, amely révén képes felülemelkedni sorsán⁴⁹.

A válaszok megerősítették azt a feltételezésünket, miszerint az idősoththonban élők, illetve a saját otthonukban élő idősök életértelem-észlelése különbözik egymástól: az idősoththonban élők közül jóval többen vélték úgy, hogy az életüknek nincs értelme.

A szenvedések észlelt értelme

A megkérdezett húsz személy közül heten válaszolták azt, hogy volt értelme a szenvedésüknek, közülük öten saját otthonukban élnek, és ketten öregotthonban. Tizenegy személy nem tudja volt-e értelme a szenvedésének, ketten pedig azt válaszolták, hogy semmi értelme sem volt; utóbbiak mindketten öregotthonban élnek.

Arra a kérdésre, hogy mi lehetett a szenvedések értelme, különböző válaszok érkeztek. Többen arra hivatkoztak, hogy a szenvedések, a nehézségek legyőzése megedz, tapasztalatokhoz juttat, ezért az ember javát szolgálja. Voltak, akik a szenvedés értelmét

⁴⁶ T. Magdolna, 70 éves volt könyvelő, sepsiszentgyörgyi Zathureczky Berta Öregotthon.

⁴⁷ FRANKL, V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, 17.

⁴⁸ T. Ilona, 75 éves, kolozsvári Szent Kamill Szociális Otthon.

⁴⁹ „Ex-isztálni egyszersmind azt is jelenti, hogy kiléphetünk önmagunkból és szembeszegethetünk saját magunkkal...s önmagával akkor kerül szembe az ember, ha pszichofizikai organizmusával szemben szellemi személyként lép fel.” (FRANKL, *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, 15).

spirituális kontextusba helyezték. A már említett idős kántor⁵⁰ szerint a szenvedésekben az Isten segítségét tapasztalhatták meg, aki minden nehéz helyzetben velük volt és kisegítette őket. A megkérdezett lelkipásztor szerint – aki sikeresen felgyógyult egy hosszas rákbetegségből – Isten együttérzővé nevel a szenvedéseken keresztül: „*Olyan hivatást adott az Úristen, hogy másokat is meg kell erősítenem, s ezt a leghitelesebben a tapasztalatok révén tudom megtenni. S akkor bizonyos dolgokat az Úristen megtapasztaltatott. Amíg te nem szenvedtél, a szenvedő embert sem értheted. Csak akkor tudod megérteni a másikat, ha te is szenvedtél, Jézus ezért lett szenvedő ember.*”⁵¹ És volt, aki úgy vélte, szenvedései azáltal nyernek értelmet, hogy felajánlja őket Istennek, a mások javára.

Ez utóbbi vélekedés átvezet bennünket vizsgálatunk következő tárgyához, az idős személyek vallásosságához.

Extrinzik és intrinzik vallásosság

A vizsgálat során arra törekedtünk, hogy minél többet megtudjunk az idős személyek istenhitéről, a hittel kapcsolatos felfogásáról, istenképéről, eszkatologikus reményéről, valamint arról, hogy miként változott az Istenről alkotott fogalmuk életük során, érzik-e, hogy Istennek terve volt az életükkel. Kérdéseinkkel azt kívántuk feltérképezni, mennyire bensőséges, személyes istenkapcsolaton nyugszik a vallásosságuk.

A húsz megkérdezett idős személy közül egyetlen egy mondta, hogy nem hisz Istenben, de vallását egy bizonyos mértékig még ő is gyakorolja. A magát hívőnek nevező tizenkilenc idős személy közül kilenc említette, hogy személyes kapcsolatban van Istennel. A már említett 79 éves úr így vall erről: „...egy közvetlenebb kapcsolatot keresek Istennel... amikor csendben egyedül imádkozom, olyan közvetlen közelbe kerülök az Istennel... ezt az érzést nehéz elmondani... olyankor igazán, lelkem mélyéből tudok sírni és érzem Isten közelségét.”⁵² Egy idősoththonban élő volt könyvelő így foglalja össze jelenlegi kapcsolatát Istennel: „Istennel nemcsak úgy beszélek, hogy elmondom az imákat, hanem magamban, szabadon... elmondom neki a problémáimat, kérem a segítségét, megköszönöm, ha valami úgy sikerül... s imádkozom mindig a leányom lelki üdvéért.”⁵³

Vallásos hit: értelemforrás?

A húsz megkérdezett személy közül ketten válaszolták azt bennfoglaltan, hogy életük értelme Istenben van, a Vele való közösségben, valamint az örök életre mutató ígéletben. Tehát a tizenkilenc, magát hívőnek tartó személy közül mindössze ketten hozták összefüggésbe istenhitüket életük értelmével. Nem meglepő módon mindkét személyt intrinzik vallási orientáció jellemzi. Az egyik ezek közül a 67 éves lelkipásztor, aki, mint mondja, ezért a személyes Istenért lett pap s úgy véli, a cél az örök boldogság, ezért él: „*Ahogy Szent Pál is mondta, ha Krisztus nem támadt fel, hiábavaló a ti hitetek. Ha nincs feltámadás, örök élet, akkor, akkor... hát ezt hirdetem, ezért élek!*”⁵⁴ A másik személy,

⁵⁰ D. György, 80 éves kántor, Sepsiszentgyörgy.

⁵¹ Sz. Lajos, 67 éves lelkipásztor, Sepsiszentgyörgy.

⁵² T. Géza, 79 éves volt hivatalnok, Sepsiszentgyörgy.

⁵³ T. Magdolna, 70 éves volt könyvelő, sepsiszentgyörgyi Zathureczky Berta Öregotthon.

⁵⁴ Sz. Lajos, 67 éves plébános, Sepsiszentgyörgy.

aki Istenben, Jézus Krisztusban találta meg élete értelmét, a már említett hölgy, aki hosszú évek óta toloszékhez kötött. Az ő esete is bizonyítja, hogy nem feltétlenül a külső körülmények határozzák meg a szubjektív értelmesség-érzést és a jóllétet. Ennek a hölgynek a számára a keresztény voltában felismert feladatok váltak élet-értelemmé: imádkozni a környezetében élőként, engesztelést végezni, a szenvedés méltó viselésével példát mutatni, lelki segítséget nyújtani a hozzáfutóknak.

Az ember halál utáni sorsát illetően a vizsgált személyek valamivel kevesebb mint a fele, kilenc személy mondta, hogy hisz valamiféle halál utáni egzisztenciában, heten úgy vélik, hogy „porból lettünk s porrá leszünk”, vagyis a halál az utolsó szó, míg a többi négy személy nem tudott válaszolni a kérdésre. A kilenc személy közül, aki hisz valamilyen halál utáni életformában, hatan úgy vélik, hogy „a test elporlad és a lélek él tovább”. A kilencből csak hárman hisznek a holtak feltámadásában.

Vajon a megkérdezett idős személyek túlvilág-képében miért van túlsúlyban az a változat, amely szerint csupán a lélek osztályrésze az örök élet és boldogság, míg a test sorsa az enyészet, holott a keresztény teológia egyik alaptétele a test feltámadása? Talán a keresztény teológiába begyűrűzött, a test és lélek dichotómiáját hangsúlyozó neoplatonikus felfogás tehető ezért felelőssé, amely mind a mai napig erősen él a köztudatban és a hívó ember antropológiai és eszkatologikus szemléletére is hatással van.

Némiképp meglepő eredmény, hogy a magukat hívőnek vagy vallásosnak mondó tizenkilenc személynek csupán fele hisz abban, hogy a halál után van élet. Az idézett idős lelkipásztor szerint „a reménytelenség a hitetlenségből fakad”⁵⁵. Ez az arány azonban azt mutatja, hogy a hitből sem fakad szükségszerűen eszkatologikus remény. Hogy megértjük ezt a diszkrepanciát, ismét az extrinzik-intrinzik vallási orientáció fogalom párosához kell folyamodnunk. A válaszok alapján kitűnik ugyanis, hogy az intrinzik, vagyis a bensőleg megélt, személyesebb vallásosság valószínűbben jár együtt az eszkatologikus reménységgel, mint az extrinzik, átvett vallási szokások gyakorlására szorítkozó hit.

Az életértelem és szubjektív jóllét összefüggései

Az idősök szubjektív jóllétét tudakolva, egyszerűen csak megkérdeztük, hogy érzik magukat, milyen a hangulatuk általában, hogyan értékelik egészségi állapotukat, vannak-e testi panaszai, illetve arra is kíváncsiak voltunk, minek tulajdonítják hogylétüket.

A megkérdezett személyek közül tízen mondták, hogy általában jó vagy elég jó a hangulatuk, négyen válaszolták azt, hogy hangulatuk változó, és heten érzik a hangulatukat inkább rossznak.

Szembeötlő a különbség a saját otthonban és az idősothonban élő idős emberek hangulati állapota között. A tíz személyből, aki jónak ítéli hangulati állapotát, kilenc saját otthonában él, míg az idősothonban élők nagy része – egy kivétellel – rossznak, változónak, szomorkásnak mondja a hangulatát.

A hangulati állapot és a testi egészségi állapot értékelése nagyfokú korrelációt mutat, ami alátámasztja Franklnak a pszichofizikai paralelizmusról⁵⁶ vallott nézetét. Azok a személyek, akik jónak vagy elég jónak értékelik hangulatukat (tíz személy), egy kivétellel

⁵⁵ Sz. Lajos, 67 éves plébános, Sepsiszentgyörgy.

⁵⁶ FRANKL V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, 17.

jónak vagy kielégítőnek találják testi egészségi állapotukat is, akik pedig az egyiket rossznak érzik, rossznak ítélik a másikat is.

És vajon milyen összefüggés fedezhető fel az idős személyek szubjektív testi-lelki jóléte és a fellelt életértelem között? Annak a tizennégy személynek, aki értelmesnek éli meg az életét – ismét csak egy kivétellel –, jó a hangulata, vagy a legrosszabb esetben változó. Az a hat személy viszont, aki úgy véli, hogy nincs semmi értelme az életének – mindnyájan idősotthon lakói –, kivétel nélkül rossznak vagy változónak mondták a hangulatukat.

Felmerül a kérdés: mi itt az ok és mi az okozat? Az élet értelmének fellelése eredményez-e jó testi-lelki közérzetet, vagy a szubjektív jóllét az oka, hogy valaki értelmesnek éli meg az életét? A pszichológia nem ad egyértelmű választ erre az ok-okozati kérdésre⁵⁷, a logoterápia azonban igen: az értelem fellelése vonja maga után a pozitív lelkiállapotokat: az örömet, a beteljesülés érzését, a pezsgő életerőt.

ÖSSZEGZÉS

Az az összefüggés, amelyre a logoterápia világított rá először, majd számos empirikus kutatás megerősített, érvényesnek bizonyult az idős személyek esetében is: az értelmesnek ítélt élet hozzájárul a szubjektív testi-lelki jólléthez. Ugyanakkor a vallásos hit értelemközvetítő szerepével kapcsolatos feltételezésünket kutatásunk csak részben erősítette meg. Az viszont egyértelműen kiderült, hogy a saját otthonukban, illetőleg idősotthonban élő emberek között mind az értelmesség-érzés, mind a szubjektív jóllét terén jelentős különbségek észlelhetők. Vizsgálódásunk során találtunk példát arra is, amit Frankl a „szellem dacoló hatalmának” nevez. Lehetséges, hogy valaki évtizedeken át fizikumának minden korlátozottsága, szenvedése ellenére békésen elfogadja a sorsát, és fellelje az életében és szenvedéseiben rejlő értelmet. Elisabeth Lukas szavaival élve: „a még oly fogyatékos, beteg, öreg, leépült ember, a fájdalom és sérülések által korlátozott személy is tölthet be a világban értelmet, még ha ez csupán csak annyiból állna is, hogy példamutató tartással viseli nehéz sorsát.”⁵⁸ A szellemi személy tehát „törekeny, de szét nem törhető”.⁵⁹

KITEKINTŐ

A vizsgálat eredményeinek hasznosítása az idősek pasztorációjában

Az időskorúak egyik legkínzóbb gondja az elmagányosodás⁶⁰, ami sok esetben az értelemkrízis forrása. A modern korra jellemző kiscsaládoknak már nem szerves részei az idős nagyszülők, akik ezért gyakran magukra maradnak, jó esetben egy öregotthon falain belül találnak emberhez méltó gondoskodásra. Ez a társadalmi jelenség kihívást jelent

⁵⁷ Lásd például ZIKA, SH., – CHAMBERLAIN, K., *On the relation between meaning in life and psychological well-being*, 143; KONKOLY THEGE B., 86–87. stb.

⁵⁸ LUKAS, E., *Beteljesülés – értelemkérdés időskorban*, 88–89.

⁵⁹ LUKAS, Uo., 88.

⁶⁰ TOMKA F., *Lelkipásztori teológia és az új evangelizáció*, Szent István Társulat, Budapest 2008, 308.

az Egyház számára: meg kell szólítani ezt a számbelileg is jelentős csoportot⁶¹, hogy eloszlassa magányosságát és értelmetlenség-érzését.

Az idősek pasztorációja egyéni vagy csoportos lelkigondozással valósulhat meg. A II. Vatikáni Zsinat szellemében a pasztoráció, a lelkigondozás nem kizárólag a lelkipásztor, hanem az egész közösség feladata⁶². Teológiai és gyakorlati megfontolásokból úgy véljük, a lelkipásztornak csupán annyi a dolga, hogy megszervezze az egyházközségben a különböző célcsoportok pasztorációját, bevonjon a lelkigondozói munkába olyan világiakat, akik vállalják, hogy rendszeresen látogatják az elmagányosodott, reményvesztett, életüket értelmetlennek látó időseket. A korábban vázolt okok miatt kiemelten fontos és nehéz feladat az idősothonokban élők lelkigondozása. Meggyőződésünk, hogy a logoterápia és egzisztenciaanalízis, a keresztyén eszkatologikus reménnyel ötvözve, hatékony segítséget tud nyújtani az egzisztenciális válságba jutott idős embereknek.

Az egyéni lelkigondozás előnye a személyesség, és mivel ilyenkor a figyelem egyetlen emberre irányul, az egyedi eset behatóbb vizsgálatára nyílik lehetőség. A csoportos foglalkozás viszont, amelyre leginkább a plébánián vagy az idősothonokban kerülhet sor, azzal az előnnyel jár, hogy közösségi élményhez juttatja a résztvevőket, akik tanulhatnak társaik tapasztalatából, s kölcsönösen érzelmi támaszt nyújthatnak egymásnak⁶³. Úgy véljük, az egyházi közösség által kezdeményezett és monitorizált, szervezett formában történő lelkigondozás segíthet megoldani azokat a problémákat, amelyek vizsgálódásunk során felmerültek.

Végezetül szeretnénk nyomatékosan felhívni a figyelmet egy általánosan megfigyelhető defektusra, melynek korrigálása a pasztorációnak is feladata. Miközben az idősek szinte kivétel nélkül istenhívőnek mondták magukat, vallásosságuk – a vallásos nevelés hiánya vagy valamilyen téves istenfogalom következtében – többnyire nélkülöz minden személyes elemet, s valószínűleg ennek tudható be az is, hogy a megkérdezetteknek csak kevesebb mint fele hisz az örök élet valamilyen formájában. A lelkigondozás során tehát a személyes vallásosság kialakításán kell fáradozni, s az eddiginél hangsúlyosabban utalni a hit eszkatologikus dimenziójára.

⁶¹ Egyházi statisztikák szerint a 60 éven felüliek a plébániai közösségek általában 30–50%-át alkotják. (TOMKA, 312.)

⁶² „A keresztyén közösség maga a lelkigondozás hordozója, vagyis a lelkigondozás az Isten népének feladata. A lelkigondozás kölcsönös segítség és kihívás a keresztyén életre. Ez tehát azt jelenti, hogy a lelkigondozást találkozásként értelmezzük: kölcsönös segítség és kihívás a keresztyén életre.” (SÁVAI J., *A lelkigondozás elmélete és gyakorlata*, 12, In: http://www.gfhf.hu/konyvtar/fomenu_2/elektronikus_konyvtar, 2012–06–04, 11.00 AM GMT +2.

⁶³ Itt említjük meg a logoterápia és egzisztenciaanalízis talaján kidolgozott ún. autobiográfias önismereti programot, mely az élettörténetek fejezetenkénti feldolgozása révén próbálja előmozdítani az önmegtapasztalást, valamint az értelem fellelését az egzisztenciában, tehát véleményünk szerint hatékonyan bizonyulhat az idősek lelkigondozásában (vö. LUKAS, E., *A logoterápia tankönyve*, Agapé Kiadó 2011, 230–233).

SUMMARY

Meaningfulness, as confirmed by empirical research, has the power to maintain one's physical and psychical health. We aimed to test this hypothesis in the case of elderly people, mostly because this is a critical age when man reflects upon his existence. Among the elderly, we examined two categories: people living in their own homes and in social homes.

We used semi-structured interview and asked twenty people over 65 years old about their perception of meaning in life, meaning of suffering, religiosity and subjective well-being. Religiosity was included because we hypothesized that intrinsic religiosity may confer global meaning to life through its eschatological aspects.

According to the results, the majority of the elderly found their lives meaningful in the past and present as well, identifying family, an imperishable work that can be shared with others, serving others etc. as sources of meaning. It is important to note that the majority of those living in social homes were not able to identify any meaning in their lives, naming loneliness, being far off home, past regrets etc. as causes. Our research confirms that found meaning correlates with subjective well-being: those who found their lives as meaningless, described their mood as wistful and their physical health as weak, even in the lack of a concrete physical disease, and the reverse. Secondly, despite that all but one of the people we interviewed considered themselves faithful, in only two cases appeared religious faith as source of meaning.

We formulated some suggestions for the pastoral counseling of the elderly people. We consider that individual or group counseling would be useful in a social home setting, where adopting a logotherapeutic approach could help one in their search for meaning and making a more positive balance of their existence.

HOMA ILDIKÓ

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

A válság szerepe a spirituális fejlődésben

Veszélyes dolog „spirituális fejlődésről” beszélni egy olyan világban, amelyben a „spiritualitás” fogalma leértékelődött, illetve – más szemszögből nézve – túlértékelődött, s például az ezoterikus irodalom egyik legkedveltebb kifejezése lett. Pszichoterapeutaként azért veszélyes spirituális fejlődésről beszélni, mert kollégáink vallásos manipulációval vagy a tudományos hitelesség hiányával vádolhatnak meg minket. De teológiai szempontból is veszélyeket rejt ennek a fogalomnak a használata, mert azon nyomban a vallás és a spiritualitás, a karizma és az intézmény közötti feszültség erőterében találjuk magunkat. Mégis fontosnak érezzük vizsgálat tárgyává tenni ezt a fogalmat, mert tisztázatlansága gyakran okoz nehézségeket a pszichoterápiás gyakorlatban. A különböző vizsgálódási – teológiai és pszichológiai – síkok összekeveredésére példa a következő két eset.

Nemrégiben a következő segélykérő levelet intézte hozzám egy fiatal nő: *„27 éves vagyok. A jelenlegi diagnózisom mániás depresszió. Nincs szakmám, bár két egyetemet végeztem, a betegség miatt képtelen vagyok dolgozni. Apáca szerettem volna lenni. Miért betegedtem meg? Egyes papok azt mondták nekem, hogy menekülni akarok a munkától, azért akarok apáca lenni. Azt mondták nekem, hogy tegyem magamat a második helyre, de amikor ezt tettem, elmaradtam a tanulnivalóimmal, és sosem tudtam utolérni magam. Most nincs erőm már imádkozni sem. Nem tudom, mit tegyek.”*

Egy szerzetesnő pedig a következőket írta: *„Ön azt mondta nekem, Isten a minden számunkra. Igen, ez igaz, de tudja, az ember nem élhet csak spirituális szinten, vagy legalábbis én ebben a percben nem tudok csak spirituális szinten élni, nagyon erős bennem a vágy arra, hogy valaki megbízzon bennem.”*

Viktor Frankl szerint létezik egy mindent átfogó végső értelem, amely nemcsak összesíti magában életünk összes konkrét helyzetének értelmét, hanem egy magasabb rendű, az Egészre vonatkozó értelemként is megmutatkozik mindazok számára, akik nem csupán az élet feladatait élik meg, hanem azt az „instanciát” is, aki a feladatokat adja. „Egyidejűleg egy olyan instanciát is megélnék, amelytől a feladat származik, megélik azt az »instanciát«, amely a feladatot adja.”¹

Ezt a mindent átfogó értelmet Frankl egy metaforával érzékelteti: egy film egészét akkor érthetjük meg, ha előbb az egyes jeleneteket is sorra megértettük, de még ebben az esetben sem garantált, hogy a mű egészének az értelme is feltárul előttünk. Viszont a végső

¹ FRANKL, E. V., *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, Kötet Kiadó, Nyíregyháza 1997, 272.

értelem megértéséhez biztosan nem jutunk el, ha az egyes jeleneteket nem értettük meg jól².

1. IDENTITÁS: AZ ÖNTRANSZCENDENCIA ÉS ÖNMEGVALÓSÍTÁS KÖZTI DINAMIKUS ÖSSZEFÜGGÉS

Azok számára, akik az életüket mindenestül ennek a végső értelemnek szentelték, és akit ők Istennek neveznek, ez a mindent átfogó értelem esélyt ad az egzisztenciális beteljesedésre, ugyanakkor annak veszélyét is magában hordozza, hogy nem jutnak el e végső célhoz. Frankl szerint az értelem akkor valósul meg, amikor az ember önmagát meghaladja. Az értelem nem az emberi pszichikum szűk keretén belül, hanem a világban található meg – valakiben vagy valamiben. Sokan vannak azonban, akik ebben a dinamizmusban, amely kiragadja őket saját referencia-keretük és saját igényeik közül, elveszítik önmagukat, és már nem jutnak el oda, ahová pedig az öntranszcendencia révén el kellene jutniuk: az önmegvalósításhoz.

Az öntranszcendencia Lukas szerint nem csak egy kifelé irányuló önmeghaladást jelent.³ Létezik egy befelé történő öntranszcendencia is, a felé a Forrás felé, amelyből a személyes élet fakad, és amit Frankl „tudattalan Istennek” nevez.

Az Istennek szentelt személyek élete folytonosan a befelé és kifelé irányuló öntranszcendencia dinamikájában zajlik, ami közben nem szabad megfeledkezniük az önmegvalósítás fontosságáról sem, mert az az öntranszcendenciának nemcsak a következménye, hanem a feltétele is. Ahhoz, hogy valaki el tudja veszíteni, először meg kell találnia önmagát. Az öntranszcendenciát meg kell előznie az önmegvalósításnak: a saját identitás megtalálásának. A teológia azt állítja, hogy az ember Istentől jön és Istenhez tér vissza. Az ember az Isten képére és hasonlatosságára van teremtve és élete folyamán ezt a képet akarja megvalósítani önmagában. A keresztény ember identitása ebből az isteni rokonságból származik – az emberek Isten fiai és leányai. Minden sajátos identitás ebből a mélységből forrsozik, ebből a tudattalanból, amelyről Frankl beszél.

Az életút azonban, a személy önmegvalósítása és fejlődése, érése a születés pillanatától a halál pillanatáig az ember műve.

2. LELKI FEJLŐDÉS A PSZICHOLÓGIAI VÁLSÁGOK FELDOLGOZÁSA RÉVÉN

Minden pszichológiai irányzatnak megvan a maga fejlődési modellje, melyet az emberképe, s a vele adekvát személyi érettség ismérvei határoznak meg. A legismertebb az Erik Erikson által leírt pszichoszociális fejlődési szakaszok modellje, amelyet Erikson a pszichoanalitikus elmélet fázisaira épített, de a fejlődés folyamatát kiterjesztette a születéstől a halál pillanatáig és a hangsúlyt a biológiai tényezőkről (ösztönökről) áthelyezte az interperszonális és szociális tényezőkre. A fejlődés, amelynek lehetősége minden ember számára adott, fokozatos és szakaszokban zajló kibontakozást jelent.⁴

² FRANKL, E. V., *A tudattalan Isten*, Euroadvice, Budapest 2002.

³ VIK J., *Lelkiismeret és felelősség* Viktor E. Frankl munkásságában – a lelkipáter szeméből nézve in VISKY S. B. (szerk.) *Az értelem élete – az élet értelme*, Kolozsvár 2009, 19–39.

⁴ CARVER Ch. S. – SCHEIER, M. F., *Személyiségpszichológia*, Osiris, Budapest 1988, 288–299.

Minden egyes szakasz meghatározó momentuma a *fejlődési krízis*. Erikson elméletében az *identitás* központi fogalom; az emberi érettség ismérve az egyre jobban elmélyülő identitás, vagyis az önmeghatározás. A krízis az adott fejlődési szakasz esélye vagy veszélye. Erikson nyolc fejlődési szakaszt feltételez, mindnek van egy központi témája, melynek átélése, megoldása és pozitív kimenetele hozzájárul az identitás gazdagításához és a fejlődés magasabb szintjének eléréséhez. A központi témák: bizalom, autonómia, kezdeményezés, teljesítmény, identitás, intimitás, generativitás, integritás.

Az identitás tehát nem más, mint egy olyan pszichikai konstruktum, amely a krízisek folyamatos megoldásának eredménye. És nemcsak a fejlődési kríziseké. Igazából minden krízis lényege és feloldása az identitás megtalálása és stabilizálása – a következő krízisig, egyensúlyvesztésig.

Robinson és Smith kutatásuk során⁵ a felnőttkori kríziseket vizsgálták, és arra keresték a választ, hogy miképpen járul hozzá a krízis az identitás alakításához, formálásához. Az új identitás kialakulásának négy fázisát különböztetik meg: bezártság, traumatikus szeparáció, nyitottság és exploráció, átalakulás.

A *bezártság fázisában* az identitás kívülről kontrollált, a belső *self* és a külső identitás között disszonancia feszül. A személy úgy érzi, hogy csapdába esett⁶.

A *traumatikus szeparáció fázisában* az identitás kezd széttöredezni, a krízisben levő személy egyfajta megsemmisülést él át. A fázis érzelmi megnyilvánulásai: zavarodottság, szorongás, bűntudat, de felcsillan a szabadulás reménye is⁷.

A *nyitottság és exploráció fázisában* kezd körvonalazódni és újrafogalmazódni egy sokkal önállóbb és hitelesebb új identitás. A fázis érzelmi összetevői: nyugtalanság és lelkesedés⁸.

Az *átalakulás fázisában* a régi én helyét átveszi az új: az én metamorfózisának a szakasza ez. Az érzelmvilágot ebben a fázisban az egyensúly jellemzi.⁹

3. A NOETIKUS (SZELLEMI) FEJLŐDÉS

A krízis átélésében igazából a szorongás a legelviselhetetlenebb. De éppen ezen keresztül juthat el az ember egy autentikus léthez. Heidegger szerint a szorongás az ember alapélménye, amely ráébreszti a világba vetettségére, kiszolgáltatottságára.¹⁰ A szorongás arra kényszeríti a személyt, hogy ne meneküljön el a felelősségtől, hanem vállalja és meghatározza önmagát. Jaspers szerint „ahol a félelem eltűnik, ott az ember csak felületes”.¹¹

⁵ ROBINSON, O. – SMITH, J., *Metaphors and metamorphoses: narratives of identity during times of crisis in Narrative, memory and identities: selected papers from the eighth annual conference held at the University of Huddersfield, Saturday 12 April 2008, University of Huddersfield, Huddersfield, 2009, 85–94.*

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Hivatkozik rá LANGLE, A., *Omul în căutarea stabilității (sărijinului, suportului) in Analiză existențială* 2005/4, 55–64.

¹¹ Idézi LANGLE, A., Uo., 2005/4, 55–64.

Az emberi lét meghatározója a nyitottság, az ember nyitott a világra, amely választ vár tőle. Ez az a kopernikuszi fordulat, amelyről Frankl beszél: nem én kérdezem a világot, hanem a világ kérdez engem.¹² Az ember négy irányba nyit ablakot: a világra, az életre, az azonosság-különbözőségre, vagyis a „más-ságra” és a jövőre. Ebből a négyesből fakadnak életfeladatai is: elviselni és elfogadni a valóságot, odaszentelni magát egy értéknek, elhatárolódni és felismerni azt, aki ő, valamint önmaga odaajándékozása.

Igazából ezek az életfeladatok strukturálják a fejlődési periódusokat: az élet első 15–20 éve az élettér kialakításának ideje, a 15–30(35) év közötti periódust az érzelmi kapcsolatok bonyodalmi és örömei jellemzik, míg a 30–40(45) év közöttit az identitás elmélyítése, a hátramaradt időt pedig jórészt annak szenteljük, hogy felleljük megtett életutunk értelmét¹³.

Az élet elindulásakor *élettér, védelem és támogatás* hiányában a lét fenyegetetté, bizonytalanává válik, nyugtalanságot és félelmet váltva ki az emberből: *Létezem, de létezhetem-e valójában?* Az említett triász meglete esetén bízni tudunk, magunkban, másokban, valamiben, ami nagyobb, mint mi, és ami megtart minket. Az egyes bizalomélmények összefonódnak, és együtt alkotják azt, amit *alapvető bizalomnak* nevezünk.

Ebben az első periódusban az az egzisztenciális feladat hárul a személyre, hogy IGENT mondjon a valóságra, még akkor is, ha az említett kritikus elemeket nem tartalmazza. Vagyis elfogadja a világot olyannak, amilyen, képes legyen elviselni a megváltozhatatlant.

Az *öneltávolodás* azt a képességet jelenti, amelynek révén a személy távolságot teremthet önmaga és a vágyai, érzelmei, céljai között, és ezáltal az aktuális helyzetet tisztán, a maga valóságában észlelheti. Ha ez a képesség alacsony szinten működik, a „belső megköötöttség” szimptomáival találkozunk, azaz a személyt túlságosan lefoglalja önmaga, a saját érzése és döntései. Ha viszont túl magas szinten nyilvánul meg ez a képesség, merev és túlzottan szigorú magatartás alakulhat ki, olyannyira, hogy az illető személy akár saját szükségleteit és érzéseit is megtagadhatja.¹⁴

A második kérdés, ami e világban való létezésünkben fakad: *Létezem, de vágyom-e élni?* Ennek a második periódusnak, az egzisztenciális megszületésnek a kritikus elemei: *a kapcsolatok, az idő és a közelség*. Ha nincs semmi, amihez közel érezzük magunkat, ha nem szánunk időt arra, hogy valami vagy valaki mellett elidőzzünk, akkor érzelmileg „fázunk”. Az érzelmi hidegség depresszióhoz vezet. Az egyes rezonancia-élmények – amikor sikerült megérezni az életben rejlő jót – összefolynak, és együtt képezik az *élet alapvető értékét*.

Ebben a második periódusban a személynek az az egzisztenciális feladata, hogy valakinek vagy valaminek odaszentelje magát. Ez az aktus nyitottságot feltételez. Viktor Frankl szerint három kategóriája van azoknak az értékeknek, amelyeknek az ember odaszentelheti az életét: alkotói értékek, élmény értékek és beállítódási értékek.¹⁵ Azt is mondhatnánk: élni annyi, mint alkotni, szeretni és meghalni tudni. E második periódus esélye te-

¹² FRANKL, E. V., ...*mégis mondj igent az életre*, Jel kiadó, Budapest 2014.

¹³ LANGLE, A., *Ce anume îl mișcă pe om? Motivația existențială a persoanelor în Analiză existențială* 2005/1, 16–27, 17.

¹⁴ LANGLE, A. – KUNDI, M., *The Existence Scale A new approach to assess the ability to find personal meaning in life and to reach existential fulfilment in European Psychotherapy* 2003/4, 135–151.

¹⁵ FRANKL, E. V., *Orvosi lélekgondozás*, Úr Kiadó, Budapest, 1997, 70.

hát az, hogy megnyíljunk az életre a fájdalom ellenére is, illetve az a veszélye, hogy bezárkózunk a fájdalom elől. Ha az első periódusban kifelé néztünk, a világra, ebben a periódusban befelé kell néznünk.

Az *öntranszcendencia* az értékek átérzésének a képességét jelenti és a szabad emocionalitást szabadítja fel, amely a közeledésben és együttérzésben, az érzelmi részvételben és az érték általi megszólítottásban nyilvánul meg. Az öntranszcendencia a feltétele annak, hogy hozzáférhetők legyünk a világ számára. Ha ez a képesség alacsony szinten működik, akkor a személy kapcsolatai szegényesek lesznek, hiányzik belőlük az affektív rezonancia. Ha a képesség túl magas szinten működik, akkor a személy hajlamos rá, hogy mindent érzelmi szempontból közelítsen meg.¹⁶

A harmadik kérdés, amit a világban való létezésünk feltesz nekünk: *Én én vagyok – de szabad-e nekem olyannak lennem, amilyen vagyok?* Miután megszülettünk, szüleink nevet adtak nekünk. Ez megkülönböztet mindenki mástól, egyedivé váltunk. A másság tisztelettel való elviselése és a másságért való megküzdés egyéniségünk kialakítása érdekében e harmadik periódus kihívása, melynek kritikus elemei: *figyelem, elismerés, igazságosság*. Nem elegendő csak az élettér és a kapcsolatokból származó jóérzés ahhoz, hogy kiegyensúlyozott életet éljünk, az embernek szüksége van arra is, hogy elismerjék mint egyént. A személynek arca van, amelyet szeretne megőrizni. Jung ismert mondása szerint az ember arca 40 éves korára alakul ki. Mindazok a helyzetek, amelyekben átértük egyediségünket, amelyben éreztük mások figyelmes tekintetét és elismerését, hozzájárulnak ahhoz a bázishoz, amit *alapvető személyes értéknek* nevezünk.

E periódus kihívását úgy is megfogalmazhatjuk: hitelesnek lenni vagy elrejtőzni – szabadnak lenni vagy maszkot viselni.

Az egzisztenciális feladat, amely ebben a periódusban a személyre hárul, az elhatárolódás. Az *ént* meghatározhatjuk úgy is, mint azt a képességünket, amely lehetővé teszi, hogy önmagunkat befogadjuk. A személy léte dialogikus lét, vagyis sosem vagyunk egyedül, ha ön-magunknál vagyunk. Elhatárolódni tehát annyi, mint annyira csendben lenni, hogy meghalljuk a saját belső hangunkat. Aki nem tud elcsendesedni és egyedül lenni önmagával, nem hallja meg saját belső hangját, az elmagányosodik. Alfred Längle szerint a pszichoterápia célja ennek a belső dialógusnak a megtanulása, az önmagunkkal való személyes kapcsolat felvétele, amelyből kifejlődhet a világgal való személyes kapcsolatunk¹⁷.

Hogy olyannak lássuk önmagunkat, amilyenek vagyunk, *szabadságra* van szükségünk. A szabadság nem elvont filozófiai létező, hanem az a képességünk, amelynek révén a mindennapokban felfedezzük a cselekvési lehetőségeket, rangsoroljuk őket értékük szerint, majd ennek megfelelő személyes döntést hozunk. A nem szabad személyek döntésképtelenek és bizonytalanok, akik viszont minden kötöttséget elutasítanak, gyakran túlzottan kritikus szellemű, uralkodni vágyó emberré válnak¹⁸.

¹⁶ LANGLE, A. – KUNDI, M., *The Existence Scale A new approach to assess the ability to find personal meaning in life and to reach existential fulfilment in European Psychotherapy* 2003/4, 135–151.

¹⁷ LANGLE, A., *Psihoterapie – metodă sau spiritualitate? Despre relație dintre imanentă și transcendență în Analiză existențială*, <http://www.webaholics.at/userfile/doc/Spiritualit%C3%A4t-2001.pdf> (Utolsó megtekintés 2014.09.14.)

¹⁸ LANGLE, A. – KUNDI, M., *The Existence Scale A new approach to assess the ability to find personal meaning in life and to reach existential fulfilment in European Psychotherapy* 2003/4, 135–151.

S végül a negyedik kérdés: *Mire jó az, hogy élek? Miért élek?* Frankl Nietzschét idézi: „Akinek van egy *miértje*-je, az szinte minden *hogyan*-t el tud viselni.”¹⁹

Az embernek nem elég csak önmagát megtalálnia: szüksége van egy önmagán kívüli célra, amely értelmet ad az életének. Az értelmes élet kritikus elemei: *munkaterület, strukturális kontextus és egy jövőben megvalósítható érték*. Ha létezik egy hely, ahol hasznosnak érezhetem magam, egy nálam nagyobb struktúra, amelynek a része lehetek és egy jövő, ami felé törekedhetem, az életemet a beteljesedés érzése fogja áthatni. Az egzisztenciális feladat, ami ebből a negyedik kérdésből fakad: az élet odaajándékozása. Ha nem tudom odaajándékozni az életemet, üresnek és céltalannak fogom érezni. Minden egyes önajándékozási élmény növeli azt az értékhalmozatot, amit *egzisztenciális beteljesedésnek* nevezünk.

Ennek a fejlődési periódusnak az esélye tehát az ajándékozás. Ezúttal nem arról van szó, hogy én mit várok az élettől, hanem hogy mit tehetek másokért, önmagamért. Többnyire lehetőségünk van cselekedni, ha pedig nincs, akkor lehetőségünk van elfogadni és elviselni a megváltoztathatatlant.

Az odaajándékozott élet felelősségünk gyakorlását jelenti. A *felelősség* az a képességünk, amelynek révén határozottan és előrelátóan elkötelezzük magunkat saját értékeink vagy kötelességeink mellett. A felelős ember következetes és viselkedését önfegyelem jellemzi.

4. SPIRITUÁLIS (LELKI) FEJLŐDÉS

Az ember lelki fejlődését most az Isten felé vezető út és az Istennel való kapcsolat perspektívájából vizsgáljuk.

A spirituális teológiában használjuk a *lelki élet* fogalmát, amelyet úgy határozhatunk meg mint a hívőben a Szentlélek által személyessé vált keresztény életet²⁰. Isten azért helyezett minket ebbe a világba, hogy őt megismerjük, szolgáljuk, szeressük és így eljussunk a mennyek országába (*A Katolikus Egyház Katekizmusa*, 1721. p.). A megismerés, szolgálat és szeretet progresszív módon történik.

Az Istennel való kapcsolatunk, hitéletünk is fejlődik. Számos szerző foglalkozott a lelki élet, illetve a vallásos élet fejlődésének kérdésével. Ezek a fejlődési modellek gyakran hasonlítanak a pszichológiai fejlődési modellekre, hiszen az ember a test, a psziché és a szellem egysége.

A legismertebb valláspszichológiai fejlődési modell James Fowler metodista lelkész és kutató nevéhez fűződik²¹. Fowler hat szakaszt nevez meg, mindegyiknek megvan a maga kritikus eleme.

¹⁹ FRANKL V. E., ...*mégis mondj Igent az Életre. Egy pszichológus megéli a Koncentrációs tábor*, 1988. [ddl4.data.hu/get/0/.../viktorkfrankl-megis_mondj_igent_az_eletre.pdf](http://data.hu/get/0/.../viktorkfrankl-megis_mondj_igent_az_eletre.pdf) (Utolsó megtekintés 2014.10.4.)

²⁰ PEHM G., *Bevezetés a spirituális teológiába*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, <http://www.sapientia.hu/> (Utolsó megtekintés: 2014.04.25.)

²¹ Részletesen bemutatja KÉZDY A., *Fejlődési krízisek késő serdülő- és fiatal felnőttkorban*, PHD tézis 2010, http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd_live/vedes/export/kezdyaniko.d.pdf (Utolsó megtekintés: 2014.09.14.)

1. *Az alapvető hit szakasza*: a hitet érzések alapozzák meg, a családban uralkodó légkör meghatározza a gyermek Istenről alkotott későbbi elképzeléseit. A kritikus elem: a családtagokkal való kapcsolat minősége.
2. *A projektív-intuitív hit szakasza*: a hit fejlődését a fantázia határozza meg. A kritikus elem: a fantázia megtöltése destruktív elemekkel.
3. *A mitikus-literális hit szakasza*: a hitet antropomorfizmus jellemzi. A kritikus elem: az ellentmondások felfedezése.
4. *A szintetikus-konvencionális hit szakasza*: konformizmus, mások értékrendjéhez való alkalmazkodás jellemzi a hitet. A kritikus elem: csalódás a példaképekben.
5. *Az individuális-reflektív hit szakasza*: a hangsúly áttevődik az autoritásról a személyes döntésre, a formáról a tartalomra. A kritikus elem: az elköteleződés hiánya.
6. *Az elmélyülő-összekötő hit szakasza*: az ellentétek integrálása, a dialógus jellemzi a hitet. A kritikus elem: passzivitás, visszavonulás.

Fowler modellje, bár nagymértékben épít Piaget kognitív és Kohlberg erkölcsi fejlődélméletére, illetve Selman nézőpont-átvétel szintjeire, jól párhuzamba állítható Erikson pszichoszociális fejlődési szakaszaival.

Egy kevésbé ismert, szintén metodista háttérű író, Harold Darling lelkiéleti-fejlődési modellje négy fázist különböztet meg, az emberi élet szakaszait követve: születés, gyermekkor, serdülőkor, felnőttkor.²²

1. **„Születés”**: Az első krízis, amit a csecsemő átél, a születés. A Szentírás a megtérést gyakran úgy írja le, mint születést vagy újjászületést, a legismertebb analógia a Nikodémussal folytatott párbeszédben található.

Engel és Norton szerint,²³ ahogy a születést megelőzi a fogamzás és a méhen belüli fejlődés, úgy a lelki újjászületést, a megtérést is megelőzi egy hét pontban összefoglalható fejlődési folyamat:

1. Egy felsőbbrendű létezőre irányuló tudatosság az általános kinyilatkoztatáson keresztül;
  2. az Evangéliumra irányuló kezdeti tudatosság;
  3. az Evangélium értelmének kezdeti megragadása;
  4. az Evangéliumra irányuló pozitív attitűd;
  5. a probléma személyes elismerése;
  6. cselekvésre való döntés;
  7. bűnbánat és hit Krisztusban.
2. **„Gyermekkor”**: növekedés, biztonság, spontaneitás és konformitás jellemzi, az Istennel való kapcsolatot pedig tisztelet és félelem, amelynek természetes következménye az engedelmesség.

²² Részletesen bemutatja RATCLIFF, D., *Stages of spiritual development: Crisis experiences in the Christian Life* in Christian Education Journal, 1993/XIV, 73–86.

²³ Hivatkozik rá RATCLIFF 1993.

3. **„Serdülőkor”**: kételkedés és megkérdőjelezés jellemzi. *„Elégedetlenek kezdünk lenni a lelki status quo-val, keresztény életünk túl hétköznapi, a mi Istenünk túl kicsi ... ezeknek tudata meghozza a válságot: valamit tenni kell.”*²⁴ A válság megoldására Darling hat lehetséges utat lát, amelyből öt diszfunkcionális, a hatodik pedig kiutat jelent és átvezet a felnőttkor szakaszába.

Diszfunkcionális kimenetek:

- *Spirituális neurózis*: az egyén spirituális hipochonderré válik, túlzottan foglalkozik a saját lelkével.
- *Spirituális pszichózis*: lényegtelen problémákat és doktrinális elemeket magasztosít fel, amelyek fanatikusa lesz; hitéből hiányzik a mélység.
- *Ismételt rabságba esés*: a megtérése előtti állapotba jut az egyén.
- *Regresszió*: visszaesik a gyermekes éretlenségbe és hagyja, hogy mások gondolkodjanak helyette.
- *Fixáció*: megmarad a kamaszkori lázadozásoknál és a bűnbakkeresésnél.

Funkcionális kimenetel:

- *Önátadás*: a Szentlélek átveszi a kontrollt az egyén életében, az egyén hittel, elkötelezettséggel válaszol az elhagyatottság idején is.

4. **„Felnőttkor”**: az érettséget ebben a szakaszban azok a jelzők írják le, amelyek a pszichológiai érettséget, az önmegvalósítást is jellemzik: bizakodó önátadás, transzparens spontaneitás, feszültség modulálás, értelmes integráció, teljes szívű megvallás.

Darling szerint mind a gyermekkorban, mind pedig a felnőttkorban a spirituális fejlődés úgynevezett „hurkok”-at is magába foglal. Ezek azok a küzdelmes időszakok, amelyekben saját bűneinkkel, tökéletlenségeinkkel szembesülünk, destruktív feszültség támad bennünk, valamint a kísértés, hogy elhagyjuk az Isten iránti engedelmesség útját. Mondhatjuk, hogy ezek a „hurkok” a krízisen belüli krízisek. Jelenlétük arra utal, hogy a spirituális fejlődés rendszerint nem folyamatos, magában foglalhatja a megtorpanást vagy akár a visszafordulást is. Ezt a jelenséget az emberi természet esendősége magyarázza.²⁵

5. LELKISÉG: AZ INTEGRÁCIÓ DINAMIKÁJA

Azért választottam ezeket a fejlődési modelleket, mert egyrészt jól párhuzamba állíthatók, másrészt pedig alátámasztják Frankl tézisének is: a pszichológiai érettség érett teológiához vezethet, az érett vallásosság pedig szanogén, lelki egészséghez, érettséghez vezethet.²⁶

²⁴ Darlingot idézi RATCLIFF, D., *Stages of spiritual development: Crisis experiences in the Christian Life* in *Christian Education Journal*, 1993/XIV, 73–86.

²⁵ Uo.

²⁶ FRANKL, E. V., *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, Úr Kiadó, Budapest 1997, 73–76.

Életkor	Pszichológiai kompetencia	Fejlődési krízis	Spirituális kompetencia	Spirituális krízis
0–1	Reménység és energia	Bizalmatlanság <i>versus</i> Bizalom	Bizalom	Bizalmatlanság, elhagyatottság
2–3	Önkontroll, akarat	Kétség vs. Autonómia	Fantázia	Destruktív fantázia
3–5	Célirányosság	Kezdeményezés vs. Bűntudat		
6– pubertás kezdete	Kompetencia és módszer	Kompetencia vs. kisebbségi érzés	Antropomorfizmus	Ellentmondások
Serdülőkor	Hűség és elköteleződés	Identitás vs. identitás konfúzió	Konformitás	Példaképben való csalódás
Fiatal felnőttkor	Szeretet és kötődés	Intimitás vs. elszigetelődés	Elköteleződés	Lázadás vagy konvencionális hit
Felnőttkor és középkor	Gondoskodás	Generativitás vs. stagnálás	Nyitottság, dialógusra való képesség	
Időskor	Bölcsesség és lemondás	Integritás vs. kétségbeesés		

1. táblázat: A lelki és pszichológiai kompetenciák összehasonlítása az eriksoni pszichoszociális fejlődési modell és James Fowler lelkiéletfejlődés-modellje alapján

	Pszichológiai kompetencia	Fejlődési krízis	Spirituális kompetencia	Spirituális krízis
„Születés”	Elfogadás Öneltávolodás	Bizonytalanság Félelem	MEGTÉRÉS	Visszafordulás
„Gyermekekör”	Odaszenteltség Öntranszcendencia	Bezárkózás Depresszió	NÖVEKEDÉS	Konformitás, félelemből való cselekvés
„Serdülőkor”	Elhatárolódás Szabadság	Elidegenedés Elrejtőzés	ÖNÁTADÁS	Spirituális neurózis, pszichózis, regresszió, fixáció, rabságba esés
„Felnőttkor”	Önajándékozás Felelősség	Értelmetlenség érzése Egzisztenciális vákuum	BETELJESEDÉS	

2. táblázat: A lelki és noetikus kompetenciák összehasonlítása az egzisztenciaanalitikus fejlődési modell és Harold Darling lelkiélet-fejlődési modellje alapján

Ahogy a táblázatokból is kitűnik, a pszichológiai érés folyamán megszerzett kompetenciák a lelkiélet fejlődését is befolyásolják. McAdams szerint minden felnőttkori krízis egyben spirituális krízis is, mert a felnőtt korban a krízisek ideológiai jellegűek²⁷. Az identitással az ember célt és értelmet ad az életének. McAdams szerint az identitás narratív jellegű, és az élet értelemmel rendelkező egységeiből tevődik össze. Az identitást, ami nem más, mint az élettörténet, a késői kamaszkorban kezdjük el építeni, és az élettörténethez hasonlóan következetesnek és koherensnek kell lennie. A fejlődés során az élettörténet egyre reálisabbá, komplexebbé és a személyes átélések referenciakeretévé válik. A spiritualitás ebben az értelemben egy olyan rendszer, amely identitást ad és megőrzi a személy identitását. McAdams modellje szerint a személyiségnek három szintje van: a személyiségvonások, a személyes törekvések és az identitás szintje. A személyiség 30 éves kor után merevebbé válik a személyiségvonások rögzülése miatt, és csak valamilyen nagyobb krízis vagy trauma hatására változik meg. De a törekvések, célok és egyéni tervek szintjén a fejlődési és más krízisek gyakran vezethetnek radikális változásokhoz az élettörténetben, és a legkiugróbb változás az identitás szintjén történik.

Szentmártoni és Benkő *A lelkiélet lélektanához* című könyvükben leírják a különböző személyiségtípusok és a lelkiélet közötti összefüggéseket²⁸. Ha például Keresztes Szent János életét tanulmányozzuk, megtudjuk róla, hogy aszténias, passzív-magányos ember volt, ma azt mondanánk, hogy skizoid személyiség. Ám a lelkiélet dinamikája integrálni tudta annak az embernek a betegségét, akit életrajzírója az *isten szeretett énekeseként* és *a lelki sötétség éjszakájának magányos utazójaként* jellemez.

Az antropológiai vízió szerint az ember több dinamika találkozásának a metszéspontjában helyezkedik el: a biológiai homeosztázis, a pszichodinamika és a noodinamika metszéspontjában. A lelkiélet dinamikája azonban mindet magában foglalja, és a patológia éppen ezért integrálható, az életszentség útján haladva. A lelkiélet az emberi szabadságon alapszik. A *kopernikuszi fordulat* az embert a kérdező világ elé állítja, a *spirituális fordulat* az embert az Isten elé állítja, aki hív, és az embernek szabadságában áll válaszolni erre a lényre legmélyéről hangzó hívásra. Frankl szerint Isten operacionális meghatározása: *legbelsőbb, önmagunkkal folytatott beszélgetéseink társa*²⁹. Az ember lelki útja a „tudattalan Isten” felé tart, de ezen az úton nem lehet a racionalitás, csakis az intuíció és a szimbólumok mentén haladni. A tudattalanunk nemcsak az elfojtott dolgok tárháza, hanem a pszicho-spirituális erőforrásainkhoz vezető *via regia* is. Frankl szerint a „tudattalan Istenhez” vezető kapuk a lelkiismeret, a szeretet és a művészet, és ami átvezet minket ezeken a kapukon, az az intuíció, az imagináció és az inspiráció.³⁰

²⁷ McADAMS, D. P., *The Psychology of Life Stories in Review of General Psychology* 2001/5, 100–122.

²⁸ SZENTMÁRTONI M. – BENKŐ A., *A lelkiélet lélektanához*, Prugg Verlag, Eisenstadt 1984, 112.

²⁹ FRANKL E. V., *A tudattalan Isten*, Euroadvice, Budapest, 2002, 104. (itt: „legbelsőbb monológjaink társa”)

³⁰ Utal rá VIK J., *Lelkiismeret és felelősség Viktor E. Frankl munkásságában – a lelkigondozó szemszögekből nézve* in VISKY S. B. (szerk.) *Az értelem élete – az élet értelme*, Kolozsvár 2009, 19–39.

6. ESETELEMZÉSEK

Ennek a spirituális tudattalannak az illusztrálására két esetet mutatok be, amelyekben a szimbolikus nyelvezet hatékony eszköz volt a személyes-egzisztenciális dinamika és az Istennel való kapcsolat megértéséhez.

6. 1. eset: „A fakéreg”

Mária harminchat éves szerzetesnő, aki azért jelentkezett az önismereti és terápiás programunkra, hogy leküzdje túlzott érzékenységet, amely zavarta őt mindennapi életében. Az érzelmi visszahúzóódásra való hajlama akadályozta őt abban, hogy mélyebb kapcsolatokat alakítson ki másokkal, ezért a gyermekekkel sem tudott meghitt kapcsolatba kerülni, ami miatt nem volt képes a rendjén belül teljesíteni küldetését.

Amikor megismerkedtünk az élettörténetével, kiderült, hogy az édesanyja merev személyiség, akitől sosem kapta meg a szükséges érzelmi melegséget és elismerést. A családban gyakran volt része elutasításban, sokszor mondták neki, hogy „hallgass”, és a testvéreit részesítették előnyben. Abban a tudatban cseperedett fel, hogy a testvérei különbek nála. Felnőttként is fájdalommal emlékezik vissza rá, hogy édesanyja nem állt ki mellette úgy, ahogyan más szülők teszik. Testvérei kinőtt ruháit kellett hordania, pedig édesanyja varrónő volt. Önmagával sohasem volt megelégedve, a legnagyobb féltelme az, hogy hibát követ el, odahaza ugyanis nem volt szabad hibáznia.

Az egyik terápiás ülésen arra kértem, hogy rajzoljon három olyan szimbólumot, amellyel az édesanyját, önmagát és a többi embert jellemezné. Az anyját „folyó víz”-ként ábrázolta, önmagát „bimbós virágként” és „tűzként”, a többi ember jelképe pedig egy „elferdült fa” volt.

A víz az életet jelképezi, de a folyó víz hideg, amely fegyelmezettségre kötelez: „Amikor rajzoltam, eszembe jutott az édesanyám, aki azt mesélte rólam, hogy egy csendes, hallgató kislány voltam, aki mindenben hallgatott rá.”

A fa ugyan szintén az életet jelképezi, de e körül a fa körül nem volt sem fény, sem meleg: „Az elferdült fával kapcsolatban arra gondoltam, hogy olyan személyek előtt, akik bizalmatlanul közelítenek hozzám, vagy akik megítélnek, nem mutatom meg önmagamot teljesen, olyannak, amilyen vagyok. Ezt a módot jelenti számomra a bimbós virág, ezt a hozzáállást jelenti a tűz, ezt a marcangolást.”

Mária már kora gyermekkorában megtapasztalta, hogy mind a szülei, mind a testvérei átnéznék rajta, s hogy merev szabályok szerint értékelik. Ebben a légkörben nem alakulhatott ki nála az önértékeség érzése, helyette védekező reakciók jelentkeztek: a hallgatás, a saját vélemény elfojtása, a tévedésektől való túlzott félelem, a perfekcionizmus. „Nem tanultam meg önmagammal lenni. Nincs türelmem, hogy gondolkodjak arról, hogy mit értekelek magamnál, talán nem is ismerem magamat. Amikor imádkozom is, kell legyen nálam egy könyv.”

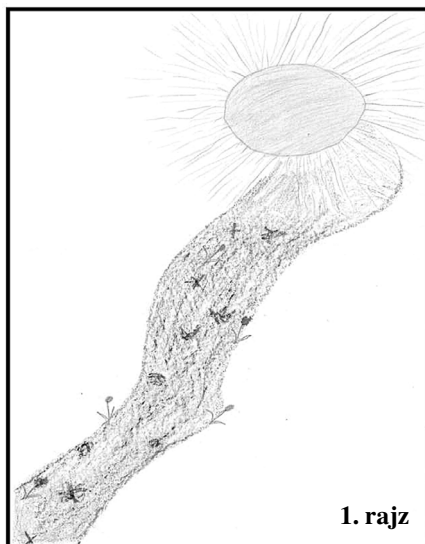
A fordulópont az volt a számára, amikor megértette, hiába várja másoktól, hogy észrevegyék, ha ő nem látja önmagát: „Észrevettem, hogy számomra fontos, nem annyira az, hogy másoknak beszéljek magamról, arról, hogy milyen vagyok, hanem az, hogy én magamnak, a saját bensőmben mondjam ezt.”

De önmagunk meglátásához rögzös út vezet: „A fák kérgére gondoltam aztán, de nem mint azok védőrétegére, hanem mint hasonlóságra velem. Van valamilyen keménység,

amelyből ki kellene vetköznöm – a gondolataim, a bizonytalanságaim – ahhoz, hogy önmagammal elégedetten tudjak élni.”

Ez a kemény fakéreg jellemezte szimbolikusan az Istennel való kapcsolatát is: *„Anyám kötelezett, hogy menjek a templomba, amikor kisebb voltam, és nem kellett dolgoznom valamit ott-hon. Félttem Istentől, attól, hogy nehegy megbiüntessen.”*

Az Istenről szóló rajza (1. rajz) egy olyan utat ábrázol, amely a nap felé vezet: *„Olyannak rajzoltam, amilyen szeretném, hogy legyen – aki utat mutat, aki kísér engem.”* A nagy nap, amelyet rajzolt, melegséget áraszt, és ez az a melegség, amely segített neki, hogy képlékenyebb kéregg alakítsa a kemény fakérget. Némi túlzással talán azt is mondhatjuk, hogy valójában a fakéreg változott át úttá, amely a Nap Istene felé vezet – legalábbis erre utal a rajza.

1. rajz

6. 2. eset: „A fátyol”

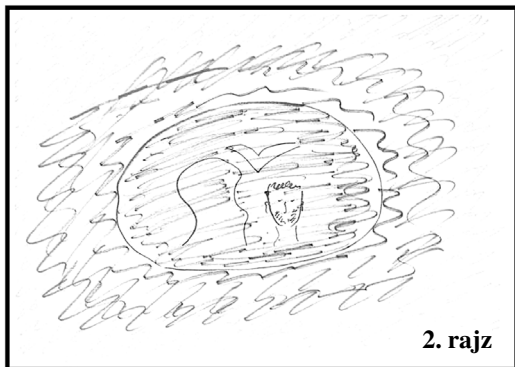
Erika 38 éves hajadon, aki egy baleset után felerősödő depresszív hangulata miatt jelentkezett a pszichoterápiás ülésekre. A szomorúság, a nyomott hangulat és az örökös sírás már a baleset előtt is zavarta. Élettörténetéből kiderült, hogy édesanyja egyedül nevelte, az édesapja elhagyta őket, amikor Erika még csak két éves volt. Az édesanyja nem kapott pszichiátriai segítséget, mert nem volt hajlandó alávetni magát a kezelésnek, de valószínűleg valamilyen elmebetegségben szenvedett. Erika kisgyermek kora óta bizonytalanságban élt, sohasem tudhatta, mikor tör ki a „cirkusz” anyjának paranoiás gondolkodása miatt. Sokszor úgy érezte, hogy az életét is veszély fenyegeti, s amikor egy alkalommal arra ment haza, hogy az anyja minden holmiját összevagdosta, elköltözött otthonról. 20 éves kora után egy keresztény közösségbe kezdett járni, és felnőttkori keresztsége után nagy változást tapasztalt meg az életében. Elfogadás, kapcsolatok, szeretet – mindez újdonság volt a számára, s mégis – paradoxnak tűnő módon – éppen ekkor jelentkezett nála a depresszió.

A pszichoterápiás ülések során ráeszmélt, hogy valójában sohasem engedett szabad utat az érzéseinek, mert már kisgyermek korában megtanulta, hogy az érzései nem segítik a túlélésben, neki inkább nagyon „racionálisnak” kell lennie. Iskolás korában például ezt mondta magának: *„Kitűnőnek kell lennem, mert akkor a felnőttek békén hagynak, és a gyermekekkel úgysem tudok kijönni. A gyermekek, a felnőttek nem értenek meg úgysem, jobb lesz, ha visszahúzódom. Úgyis csak magamra számíthatok.”* A főiskola ideje alatt ezt mondta magának: *„Lehet élni, akkor is, ha nem túl jó, ha nincsenek kapcsolataid azokkal az emberekkel, akikkel nap mint nap találkozol.”*

Most azonban úgy érzi, hogy belefáradt a kapcsolatok és érzelem nélküli létbe, és hogy nem azt az életet éli, amit kellene élnie, vagy amit szeretne élni. Rádöbbsent, hogy lehetnek neki is vágyai, hogy különbség van az elvárás és a vágyakozás között, megsej-

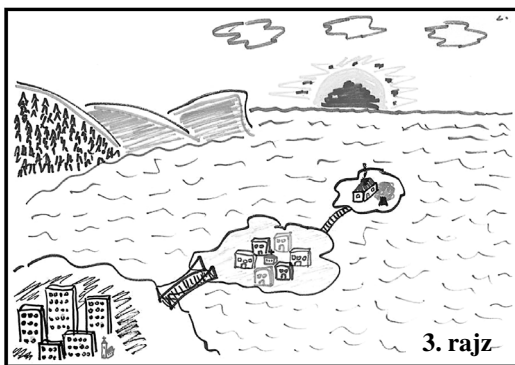
tette, hogy vágyódni nem valami rossz dolog, és nem feltétlenül a szenvedés forrása, sőt, éppen hogy az öröm forrása is lehet.

A „fátyolt” – a szomorúságot, amely mindig ott volt közte és a világ között, és nem engedte, hogy éljen, átalakíthatja a „vágy fátylává”, amely alatt sok izgalmas dolog elfér, vagy a „misztérium fátylává”, hiszen nem kell mindent megérteni, nem lehet mindent racionálisan megragadni ebben az életben.

2. rajz

Az Istent ábrázoló rajzán (2. rajz) Isten fényként jelenik meg: „Isten fény, amely betölti a teret. Meleg, életet adó, energia, szeretet, tűz.”

3. rajz

A pszichoterápiás ülések végeztével megkértem, rajzolja le a lelki útját (3. rajz): „Az én lelki utam kapcsolódik az életemben zajlott változásokhoz, költözésekhez. Az első szakaszban (tömbházak rész) nincsenek minőségi kapcsolatok, még ha sok ember is van jelen. De létezik egy kis hely – a templom –, csak ott van színe a világnak. A második szakaszban (a színes házzal rajzolt rész): Isten a középpont, és sok ember gondolkodik így, minden Vele kapcsolatos, és ez ad színt a világnak. A kapcsolatok személyesek, találkozhatnak. A harmadik szakasz: Ez az otthonom (sziget), itt én önmagam vagyok. Ennek az útnak az értelme az, hogy én önmagammá váljak. Ez egy barátságos sziget, van egy hídja, amelyen minden nap át lehet sétálni a túloldalra. Minden szakasznak vannak hídjai, visszamehetek oda, ahonnan jöttem. De a sziget van a

legközelebb a Naphoz, a legtöbb fényt kapja. A napról nem lehet tudni, hogy lenyugvó vagy felkelő nap, de ez nem fontos, ami fontos, az csak a fény.”

A rajz nemcsak a spirituális útját jelképezi, amely egyre közelebb vitte Istenhez, hanem a pszichológiai gyógyulás útját is: a *színek nélküli élettől* (depresszió) a *színes életig*, ahol IGEN-t mond az életre, a vágyakra és a veszteségekre is, és IGEN-t a saját személyére.

Amint láttuk, a bemutatott személyek életvezetési problémái az anyjukkal való rossz kapcsolatban gyökeredeztek. A feltétlen anyai szeretet hiánya az Istennel való kapcsolatot is befolyásolta, mely utóbbi végül mégis hatalmas erőforrásnak bizonyult. A lelkiéletben való növekedés, az Istennel való kapcsolat elmélyülése, az eljutás az önjándékozási nem történhetett volna meg az élettörténet terápiás feldolgozása nélkül, miközben az Istennel való kapcsolat segített elengedni a múltbéli fájdalmakat.

A válság, amellet, hogy esélyt és veszélyt jelenthet a lelki fejlődésben, döntést is követel. Az elengedés feltételezi ezt a döntést. Az egyetlen esély a spirituális fejlődésre a felelősségvállalás, mert „lenni” azt jelenti valójában, hogy „felelősnek lenni”.

SUMMARY

The study draws parallels between the theological and existential analytical models of spiritual development and identifies the common interfaces. One such common point is that of the crisis, which is essential for the authentic development, as the Erik Erikson's psycho-social model describes it. According to Alfried Längle (2005) the existential analytical motivations structure the developmental phases: the first 15–20 years of life are dealing with the aspirations for space in life; the next period (15–30/35 years) is characterized by contradictions and joys of interpersonal relationships; in the period of age 30–40/45 the main theme is that of identity; the central theme of the last phase of life is the meaning of life and the search for what we leave behind ourselves. Each of these phases has its own questions – crisis. The spiritual path, from the theological point of view, goes through similar phases: conversion, growth, self-giving, perfection.

The study shows Frankl's thesis in practice also: psychological maturity leads to mature theology, and mature religiosity is sanogenic, leads to spiritual health.

Keywords: crises, identity, self-transcendence, self-realization, transformation, noetic development, spiritual development.

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

ferences szerzetes, Budapest-Pasarét

A vallási jelenség és a hit egzisztencialitása
Viktor E. Frankl írásaiban

„Kinek mondjam, mennyire örülök, milyen szép?
 Magamnak? Kinek panaszkodjak, milyen szörnyű?
 Magamnak?”¹

Az Auschwitzot túlélte Viktor E. Frankl pszichiáternek elsősorban pszichológiai és pszichoterápiai munkássága közismert, ám különleges élettörténete és tudományos eredményeinek vallási vonatkozása miatt érdemes megvizsgálni a vallásossággal és a hittel kapcsolatos személyes nézeteit is. A logoterápia atyjaként számon tartott tudós jelentős filozófiai és teológiai műveltséggel közelített e témához s vonta le szakmai következtetéseit. Az alábbiakban előbb az orvos, majd a magánember vallási attitűdjét vizsgáljuk, ezt követően pedig sorra vesszük Frankl vallásfilozófiájának lényegi állításait: a vallásosság közösségi vonatkozásai és a lelkiismeret mibenléte után Istenhez és az embertársakhoz fűződő kapcsolatok fenomenológiáját érintjük, végül a vallásos hit sajátosan frankli értelmezését vázoljuk.

A PSZICHIÁTER ÉS A VALLÁS

Frankl tudományos munkáiban a vallásbölcseleti kérdések főként terápiás módszerének filozófiai–antropológiai háttereként merülnek fel. A *Tíz tézis a személyről* című írásában adja meg sajátos emberképének sarokpontjait: „A személy a transzcendencia felől fogja fel önmagát. Mi több: az ember csak annyiban ember, amennyiben önmagát a transzcendencia felől érti meg. [...] A transzcendencia felszólítását a lelkiismeretben hallhatja meg.”² Frankl tehát az embernek szellemi dimenziót tulajdonít, amely felette áll a biológiai és pszichológiai meghatározottságnak, még az esetlegesen beteg pszichofizikumnak is. Látásmódja szerint az ember több, mint egy összetett biológiai–pszichikai rendszer, magában hordozza a transzcendensre, az őt meghaladóra való irányultságot. Az a feladata, hogy megértse önmagát, s az önmegértés kulcsa a transzcendens valóságban található.

Frankl a bécsi egyetemen *A tudattalan Isten*³ címmel benyújtott doktori disszertációjában tette közzé a logoterápia és egzisztenciaanalízis részletes bölcseleti alapvetését, a magát a transzcendencia felől megértő személy mélyebb jellemzését. Frankl sikeresen elkerüli lélekgyógyász elődeinek antropológiai redukcionizmusát: egyrészt Freuddal el-

¹ FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés – Párbeszéd*, Jel Kiadó, Budapest 2007, 80.

² FRANKL, V. E., *Tíz tézis a személyről*, in FRANKL, V. E., *Értelem és egzisztencia – Előadások és tanulmányok*, Jel Kiadó, Budapest 2006, 59–70.

³ FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten*, EuroAdvice, Budapest 2002.

lentétben nem kísérti meg, hogy abszolutizálja az ember tudatalatti ösztönvilágát, másrészt azt sem állítja valamiféle szélsőséges racionalizmus jegyében, hogy szellemi folyamataink csak tudatos szinten zajlanak. Frankl forradalmi elképzelése szerint az emberi tudattalant nemcsak ösztönös motívumok alkotják, hanem létezik egy szellemi tudattalan is, amelyből immanens és transzcendens elemek egyaránt a felszínre törhetnek. Immanens megnyilvánulás például az *álomőr* jelensége, amikor a kisgyermekes édesanya éjszaka felébred gyermeke sírására, míg erőteljesebb hangokra nem. A transzcendens megnyilvánulásra Frankl egy saját fogalmat vezet be: *tudattalan vallásosság*⁴.

A vallás Frankl szerint egészen személyes, nem magyarázható sem az egyéni, sem a kollektív tudattalan ösztönjelenségeivel. Az egzisztenciális vallásosság nem archetipikus (amint Jung állítja), nem a tudatalatti ösztönöktől való űzöttség (amint Freud), sokkal inkább „döntést magával hozó tudattalanság”, amely előlép a szellemi személy mélyéről. Az immanens „én” mögött megjelenik a transzcendens „Te”. A tudattalan Isten tehát nem „önmagát illetően tudattalan” – magyarázza írásának kissé provokatív címét Frankl –, hanem az ember részéről lehet az, vagyis rejtve maradhat. A vallásosság elfojtása pedig ugyanúgy neurotikus tünetekhez vezethet, mint az ösztönén elfojtása. Frankl a pszichoterápiában – amellett, hogy a vallási jelenséget alapvető emberi jellemzőnek (*condition humaine*) mondja – mindvégig megmarad az orvos szerepkörében, sosem vindikál magának papi vagy lelkészi hatáskört. Korának gyógyászati gyakorlatával összevetve már önmagában az is forradalminak számított, hogy a vallásosságot nem valamiféle elfojtás következményének, hanem az emberi személyiség kiteljesedésének tekintette.⁵

A MAGÁNEMBER ÉS A VALLÁS

Bár Frankl tudományos írásaiban meglehetősen tartózkodóan nyilatkozik *saját* vallásos nézeteiről, a klinikai pszichiátria és a valláspszichológia határterületeit érintő eredményei nem választhatók el hívő mivoltától. Az orvosi szakma számára megfogalmazott következtetései mögött – például az általa idézett bibliai szövegek spontán magyarázatában, de másutt kimondatlanul is – tetten érhető a zsidó hitben nevelt és saját vallásában elkötelezett, gondolkodó ember. A hívő Frankl vallásról alkotott képe főként személyes indíttatású írásainak mozaikkockáiból állítható össze: a magyar nyelven elérhető két legbeszédesebb forrás Pinchas Lapide zsidó vallástudóssal folytatott beszélgetésének írott változata,⁶ valamint koncentrációs tábori visszaemlékezései.⁷ Frankl életének alapélménye volt az auschwitzi haláltábor és az onnét való szabadulás. Az embertelen körülmények között személyiségének legmélyéhez jutott el. A fizikai és lelki fenyegetettség, lehetőségeinek beszűkülése feltárta belső erővonalait, megvilágította léte alappilléreit. E tapasztalat egész további életére, pályafutására hatással volt: már elhurcoltatása előtt sikeres pszichiátriai praxissal rendelkezett, de orvoslása a szabadulás után alapjaiban megújult.

Frankl felismerte, hogy az emberi egzisztencia számára elsődlegesen fontos a valóság felszíne mögött meghúzódó érték, értelem, „logosz” megtalálása. Orvosi nézőpontból a konkrét élethelyzet logoszána megelégedése a pszichohigiéné, elvesztése pedig a neurózis

⁴ I. m., 17–25.

⁵ I. m., 50–59., 102–103.

⁶ FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés*, i. m.

⁷ FRANKL, V. E., ... *mégis mondj igent az életre!* – Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor, Jel Kiadó, Budapest 2013.

irányába mozdítja a beteget. Ebben az értelemben a Frankl által kidolgozott logoterápia valójában nem is „módszer”, hanem az élet bármely területén alkalmazható szemléletmód, amely a valóság értelmét, azaz kézzelfogható értékek megvalósulásának lehetőségét keresi. Az emberlét alapvető kritériuma ezen értelem akarása, ez emeli az állati létezés fölé, és ez teljesül be sajátos módon a vallásban mint a „végső értelem akarásában”.⁸

FRANKL VALLÁSFILOZÓFIÁJA

Frankl vallásértelmezése – Mezei Balázs osztályozása szerint – a reduktív vallásfilozófiákhoz sorolható, amelyek a vallási totalitást egyfajta szempont szerint, egyetlen funkcióban szemlélik.⁹ Sárkány Péter rámutat arra, hogy Frankl esetében a vallás lélektani szempontokat meghaladó, szellemi-antropológiai értelmezése egyfajta redukció, amelyet azonban néhány aspektus jelentősen enyhít. Frankl például megkülönbözteti a vallás és a vallásosság fogalmát, valamint hangsúlyozza, hogy a vallás több, mint az egyén felelős döntései.¹⁰ Nem szabad elfelejteni, hogy a logoterápia és egzisztenciaanalízis mögött álló filozófia reduktív szemlélet nem egy kidolgozott vallásfilozófia jellemzője, hanem egy orvosi-terapikus módszer elvi hátteréé. Míg a logoterapeuta a gyógyítás szempontjából sikeresen értelmezheti a vallást reduktívabb módon, a végső értelem akarásaként, a felelősséglét sajátos megnyilvánulásaként, Frankl személyes vallásossága és ebből fakadó vallásfilozófiai nézetei az előbbinél szélesebb horizontot nyitnak. Frankl a vallást elsődlegesnek tekinti, nem pedig olyan emberi jelenségnek, amely más, alapvetőbb összetevőkből vezethető le – tehát filozófusként igyekszik elkerülni a vallásfilozófiai redukciót.¹¹ Realista a tekintetben, hogy a vallás nyelvi, időbeli dimenzióitól nem tekint el, viszont óvakodik a jelenségek pozitív teológiai leírásától. Fenomenológiai alapon álló realizmusa sokkal inkább negatív színezetű: célja a „vallási lényeg” megközelítése, amely részlegesen jelenik meg az egyes vallásokban, és negatív állításokkal pontosabban körülírható.¹²

A FENOMENOLÓGIAI MÓDSZER FRANKL ORVOSI GYAKORLATÁBAN

A korábban említett „fenomenológiai alap” Frankl orvosi gyakorlatában nem jelenti a klasszikus husserli eszköztár kimerítő használatát. Scheler felfogásához csatlakozik, aki a fenomenológiát nem iskolaként, hanem a filozófiai problémákhoz való sajátos hozzáállásként értelmezi.¹³ Frankl írásaiban nem bocsátkozik részletes fenomenológiai elemzésekbe, sok esetben a háttérmunkát nem osztja meg olvasójával, inkább csak az eredményt

⁸ FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten, i. m.*, 69–70.

⁹ Vö. MEZEI B., *Kortárs vallásfilozófia: új rendszeres-kritikai vázlat – Egy konfesszionális vallásfilozófia alapjai*, in *Valóság*, 2000/6, 6–7.

¹⁰ A vallás és vallásosság fogalma fenomenológiai értelemben elkülönül egymástól. Frankl orvosi írásaiban a vallásosság lélektanával foglalkozik, az egyes emberben működő vallási motívumokkal, azaz elsősorban nem vallásfilozófiával. Lásd erről SÁRKÁNY P., Viktor Frankl vallásbölcseletének alapvonalai, in FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés, i. m.*, 132–133. Sárkány Péter Mezei Balázs álláspontját idézi és egészíti ki.

¹¹ FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten, i. m.*, 63–64.

¹² A negatív vallásfilozófiai realizmusról lásd MEZEI B., *Kortárs vallásfilozófia, i. m.*, 8.

¹³ Vö. SCHELER, M., *Fenomenológia és ismeretelmélet*, in SCHELER, M., *Az ember helye a kozmoszban – Tanulmányok*, Osiris Kiadó, Budapest 1995, 115–201.

közli.¹⁴ A logoterápia esetében helyesebb fenomenológiai indíttatásról beszélni. Frankl a heideggeri fenomenológiai módszer egyfajta analógiáját alkalmazza: annak fenomenológiai redukciója helyett – amely a létező korábbi létértelmezésének minden elemét „kikapcsolja” annak érdekében, hogy valóban magához a létezőhöz juthasson – a problémát a létező létének feladatjellegére, az értelem („logosz”) megtalálására szűkíti. Míg Heidegger az elemi forrásokig leépíti, destruálja a létezővel kapcsolatos fogalmakat, addig Frankl kizárólag azokat küszöböli ki, amelyek a lét feladatként adott voltát fedik el. Frankl valódi célja a terápia során a beteget valós *helyzetfelismerés*re vezetni, majd egy *átállítódási* folyamaton keresztül az értelem irányába történő *beállítódáshoz* segíteni.¹⁵

A VALLÁSOSság ÉS A KÖZÖSSÉG

Miként vélekedik Frankl a vallásnak mint alapvető emberi tényezőnek társadalmi vonatkozásairól? Nézete szerint a vallás nem egyfajta ösztönjelenség vagy biológiai meghatározottság, tehát nem velünk született, hanem tanult jelenség. (Frankl antropológiájában csak a vallás lehetőségi feltételeit sorolja az emberi egzisztencia adottságai közé.) A vallásosság így hát nyilvánvalóan társadalmi hagyományokba ágyazott, formálódásában rendkívül nagy szerepet játszanak a szülők („apáink imái”), a modellül szolgáló közösség („egyházaink rítusai”), a szent szövegek („prófétáink kinyilatkoztatásai”), valamint a pozitív példaképek („szentjeink”).¹⁶ A vallás az anyanyelvhez hasonló eszköz, amelyet fokozatosan sajátítunk el, és szabadon élhetünk vele – olyannyira, hogy akár el is utasíthatjuk.

Frankl szerint az egyes konfessziók nem rangsorolhatók, nem állnak egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban, s egységesítésüknek még a lehetőségét is elutasítja. Elképzelhetetlennek tartja a „vallási eszperantót”.¹⁷ Az ateizmust a vallásosságnak egyfajta sajátos, csökevényes formájának tekinti, amely tudatos szinten kizárólag a tagadásban nyilvánul meg, ugyanakkor a személynek a végső instanciákhoz való viszonyulása tudat alatt megmarad. A legfontosabb ilyen instancia a lelkiismeret.

A LELKIISMERET

Amíg az ateista számára a lelkiismeret a végső fórum, addig a vallásos ember Isten hangjára figyel benne. Frankl ezt frappánsan így foglalja össze: „A vallástalan ember [...] az immanens tényeknél úgyszólván megáll, [...] a lelkiismeretet az utolsónak, az utolsó instanciának tartja, amely előtt számot kell adnia. A lelkiismeret azonban nem a számadás utolsó *ami előttje*; nem az *utolsó*, hanem az *utolsó előttti*. A lelkiismeret azt mondja meg nekem, *miért* vagyok felelős; nem *mi előtt*.”¹⁸ Eszerint a hit nélküli ember eljut ugyan a felelősség érzékeléséig, képes a lelkiismeret szavára hallgatni, de mögöttes értelmét nem igyekszik föltárni. Frankl ebből arra az általánosabb következtetésre jut, hogy nem lehet valódi, ontológiai konfliktus a lelkiismeretét követő ateista és a vallásos ember igazsága

¹⁴ SÁRKÁNY P., *Az élet és a szellem aszkétája*, in FRANKL, V. E., *Értelem és egzisztencia*, i. m., 97–102.

¹⁵ A kérdéskört részletesen tárgyalja SÁRKÁNY P., *Az élet és a szellem aszkétája*, i. m., 97–106.

¹⁶ FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten*, i. m., 55–56.

¹⁷ Uo. 70–71, valamint FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés*, i. m., 60–61.

¹⁸ FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés*, i. m., 51.

között, hiszen a „vallásos világ magába foglalja a szekularizáltat”,¹⁹ a magasabb rendű igazságfogalom a részlegest.

Mit kezdhetünk ezen állítással, amikor e konfliktust a mindennapi életben igencsak valóságnak tapasztaljuk? Frankl bizonyára nem arra gondol, hogy a lelkiismeret tévedhetetlenül eligazít minden vallásos és minden ateista nézetű személyt. Ellenkezőleg, érzékeny e „szerv” tévedhetőségére, amelyből valódi konfliktusok származnak (felekezetek közötti villongások, szélsőséges esetben vallásháborúk vagy akár népirtás). Ezek a konfliktusok ugyanakkor nem érik el az ontológiai szintet: nem igazságok egymásnak feszüléséről, sokkal inkább önérdeteket képviselő *személyek ellentétéről* van szó.²⁰ Frankl a lelkiismeret kapcsán fontosnak tartja a nevelést, melynek a logoterápia pedagógiai alkalmazásában kulcsszerepet szán.

Frankl szerint a lelkiismeret olyan alapvető jelenség, amelynek segítségével fenomenológiailag igazolni lehet a szellemi tudattalan valóságát, az emberi egzisztencia transzcendens irányultságát. A lelkiismeret egyszerre bír immanens és transzcendens vonatkozásokkal. Pszichológiai módszerekkel megragadható részét a jelenség immanens szeletének tartja, amely azonban csak a transzcendenciába nyúló másik felével együtt kerek egész, és valójában csak a transzcendencia felől érthető meg. A köldökhöz hasonlóan „túlgyúlik önmagán”, és csak a lét előtörténetéből merít értelmet.²¹ A lelkiismeret e kettős vonatkozás miatt modellértékű, párhuzamba állítható a szellemi tudattalannal, amelyben szintén kimutatható az egyidejű immanens és transzcendens irányultság.

AZ IMÁDSÁG FRANKLI FENOMENOLÓGIÁJA

„Isten a legbelsőbb, önmagunkkal folytatott beszélgetéseink társa” – állítja Frankl már tizenöt évesen.²² Az isteni valóságot tehát nem abszolút módon, hanem a teremtménnyel folytatott párbeszédében értelmezi. E definíció funkcionális, nem metafizikai vagy teológiai jellegű, így lényegében elfogadható mind ateista, mind teista nézőpontból. A hívő ember számára az említett dialógus az *imádság*, míg a nem hívők számára az erkölcsi döntéseket megelőző belső párbeszéd. A meghatározás tovább finomítható aszerint, hogy a végső magányban folytatott beszélgetést a személy ténylegesen monológoknak vagy pedig egy transzcendens „Te” és közte zajló dialógusnak fogja-e fel. A Martin Buber filozófiájában a szellemi létezés legfontosabb jellemzőjeként megjelenő Én–Te viszonyt Frankl ezen a ponton transzcendens értelemben használja.²³ Emberi oldalról elválaszthatatlan egymástól a személyes Isten és a vele való kapcsolat. E dialogikus istenértelmezés ugyanakkor további vallásfenomenológiai kifejtésre szorul: a szóban forgó párbeszéd formája, tartalma, nyelve, hatása és a párbeszédben feltáruló isteni valóságról szóló későbbi megnyilatkozás egyaránt kérdéses.

¹⁹ *I. m.*, 10.

²⁰ Frankl szerint például az eutanáziát kizárólag azok helyeselhetik, akik megfelelnek a személy méltóságáról, vagy nem törődnek vele. Lásd erről FRANKL, V. E., *Tíz tétis a személyről*, *i. m.*, 4. pont.

²¹ FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten*, *i. m.*, 43–44.

²² FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés*, *i. m.*, 26., 51.

²³ FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten*, *i. m.*, 104. Vö. BUBER, M., *Én és Te*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1994, 9.

A koncentrációs táborban Frankl Istennel való kapcsolatát különleges, bensőséges formában élte meg. Ír arról, hogy az igazi imádsághoz olykor nem kellenek – vagy csak alig – a szavak,²⁴ és előfordul, hogy csak egészen rövid ideig tart ez a bizalomteljes megnyílás a végtelen Másik előtt. Lehet, hogy csak egy „gyámoltalan felpillantás”, amely visszavezet a lét mélyrétegeihez, és amely egyáltalán nem közelíthető meg a nyelv szokásos eszközeivel, nem jellemezhető szavakkal.²⁵

„[...] aki valaha állt már gödörben, csákánnyal és lapáttal a koncentrációs táborban, és ebben a helyzetben imádkozott, Istenhez beszélt, az kételkedni fog abban, hogy – legalábbis ugyanabban az értelemben és ugyanolyan bensőségesen – Istenről valaha beszélni lehet.”²⁶

Amikor szélsőséges körülmények hatására vagy más okból, például egy mélyen átérzett öröm miatt a személy végső őszinteséggel fordul Istenhez, az valódi imádság. E kapcsolatfelvétel lényegi történése nem szavak által megy végbe, és ezért nem is jellemezhető maradéktalanul szavak segítségével, ahogyan Isten maga sem. A Másik felé való egzisztenciális megnyílás, öntranszcendencia sajátosan vallási fenomén, amely kívül esik a nyelv hatókörén. A hiteles imádság Frankl szemében következésképpen sosem haszonelvű, nem valamiért való folyamodás (nem *per intentionem* történik), hanem a jelenségek szintjén adott földi dolgok áthelyezése az örökkévalóság perspektívájába (*sub specie aeternitatis*), ahol a végső Értelme – akár a pillanatnyilag megmagyarázhatatlan szenvedést – beleilleszti őket a dolgok örök rendjébe.²⁷

Frankl feltételezi, hogy ebben a bizalomteljes tekintetváltásban sűrűsödött, és nem megmenekülést koldult a gázkamrák áldozatainak imádsága is a halálos méreg belélegzése előtti pillanatokban²⁸. Mezei Balázs hívja fel a figyelmet arra, hogy Frankl öntranszcendenciára vonatkozó állításai leginkább misztikus kontextusból értelmezhetők, és emiatt jól rokoníthatók a kortárs haszid misztikusok által képviselt teológiai nézetekkel. A szenvedésben megtalált értelem számukra is központi kérdéssé vált Auschwitz után. A népi tragédiáját e gondolkodók igyekeztek a szerető és mindvégig jóságos Istenbe vetett kitartó hit nézőpontjából szemlélni, és a Messiás eljövételéhez szükséges emberi áldozatként értelmezni.²⁹

Az imádság során megvalósuló öntranszcendencia jelenségét Frankl más rendkívüli helyzetekben is tapasztalta, leginkább pszichóziótól szenvedő betegek kezelésekor. Az ember szellemi épségének és Istentől garantált szabadságának bizonyítékát látta abban, hogy több szenvedő páciense is önkéntelenül imában fordult Istenhez, ahogyan ő tette egykor a koncentrációs táborban. Frankl ebből arra következtet, hogy bár a pszichofizikum megbetegedése felboríthatja a személy belső stabilitását, korlátozhatja kapcsolat-

²⁴ FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés, i. m.*, 80. Karl Jaspers a szavak elégtelenségéről hasonló tapasztalattal rendelkezik: „Ez a hallgatás nem valaminek az elhallgatása, amit tudok és elmondhatnék. Ellenkezőleg, a velem együttgondolkodókkal, önmagammal és a transzcendenciával szemben, a kimondható határánál teljesülő hallgatás.” Lásd JASPERS, K., *Mi az ember? – Filozófiai gondolkodás mindenkinek*, Katalizátor Könyvkiadó, Budapest 2008, 207–208.

²⁵ Vö. FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés, i. m.*, 48.

²⁶ *I. m.*, 51.

²⁷ Uo. 79.

²⁸ Uo. 79–80.

²⁹ MEZEI, B., *Religion and Revelation after Auschwitz*, Bloomsbury, New York – London 2013, 245–246.

teremtésének és önkifejezésének lehetőségeit, magát a szellemi személyt érintetlenül hagyja. Mindez egyben az emberi személy méltóságának az alapja is, amelyet mindenkor tisztelet illet.³⁰

AZ EMBERI KAPCSOLATOK TRANZSCENDENCIÁJA

Frankl „haláltábori misztikájának” másik hajtása az emberi kapcsolatokban rejlő ön-transzcendencia felfedezése. Egy alkalommal hosszú menetelés közben, elfagyott lábbal, kisémmizve és megalázottan hirtelen rádöbbsent arra, hogy legnagyobb értéke a feleségéhez fűződő szeretete, és ez a felismerés azokban a nehéz pillanatokban valódi boldogságot szerzett neki. A szeretett személy látomásszerűen felidézett alakja minden másnál nagyobb reménységgel töltötte el az elgyötört embert. E belső tapasztalatát – annak vallási párhuzamaira érzékenyen – a következőképpen fogalmazza meg:

„[...] ilyen helyzetben is kiteljesedhet az ember a szeretetteljes szemlélődésben, abban a szellem alkotta képben való elmélyülésben, amit a szeretett emberről magában hord. Életemben először vagyok képes arra, hogy felfogjam, mit is jelent valójában, amikor azt mondja az Írás: Az angyalok boldogok a vég nélküli fenségesség határtalanul szerető szemlélésében.”³¹

Máshol arról ír, hogy azok a személyek, akiket mély szeretet fűz egybe, valójában nem egymásra tekintenek, hanem közösen Istenre, akiben – miként két párhuzamos egyenes a végtelenben – megtörténik az igazi találkozás.³²

A BOLDOGSÁG FENOMENOLÓGIÁJA

Szorosan kapcsolódik mindehhez Frankl boldogság-etikája: a boldogságot közvetlenül nem lehet akarni, mert akkor biztosan elveszítjük. Ehelyett egy másik személynek vagy egy ügynek kell átadni magunkat, amikor is a boldogság mintegy mellékhatásként (*per effectum*) jelentkezik. Számos más értékhez is csak ezen az úton juthatunk el: a jó lelkiismeret, az Istentől kapott adományok, az életszentség (!), a sikeres önmegvalósítás sem érhető el közvetlenül, csak a személyen kívülre irányított szándékkal.³³ Frankl ennek kapcsán utal az árnyalt ateista gondolkodás egyik jogosnak tűnő vádjára, miszerint a hívő az üdvösségért mint megszerzendő árucikkért teszi a jót, nem önmagáért. Természetesen szabad az üdvösségért közvetlenül fáradozni, de az már abszurd és az istenkép defektusát tükrözi, ha valaki egész életét úgy éli le, hogy kizárólag a saját örök boldogságát tartja szem előtt. Így szinte biztosan nem éri el a hön áhított célt. Frankl a szentek (!) példáját említi nyomatékosításként:

³⁰ Lásd erről FRANKL, V. E., *Tíz tézis a személyről*, i. m., 4. pont, valamint FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés*, i. m., 41.

³¹ FRANKL, V. E., ... *mégis mondj igent az életre!* – Egy pszichológus megéli a koncentrációs táborát, i. m., 65–66.

³² FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés*, i. m., 62–63.

³³ Uo. 20–22, 45. Vö. BUBER, M., *Én és Te*, i. m., 89.

„Meg vagyok győződve róla, hogy a szentek sohasem gondoltak arra, hogy szentek lesznek. Mert akkor a farizeusokhoz váltak volna hasonlóvá. Mert akkor legfeljebb arra törekedtek volna, hogy nyugodt legyen a lelkiismeretük. Ez helytelen pragmatista gyakorlat lenne csupán [...]”.³⁴

Valóban elképzelhetetlen, hogy például az auschwitzi vértanú, Szent Maximilan Kolbe szeme előtt ne a megmentett család java lebegett volna hősie tette pillanatában, és ne az töltötte volna el boldogsággal halála előtt.

VALLÁS AUSCHWITZ UTÁN? – A HIT EGZISZTENCIALITÁSÁNAK PROBLÉMÁJA

Több zsidó és keresztény gondolkodó felvetette a második világháború végeztével: miképp lehetséges Istenben hinni Auschwitz után? Karl Jaspers például határozottan állítja: „Isten és Auschwitz nem férnek össze – valami effélét már Jób is megtapasztalt.”³⁵ Frankl nem hozza zavarba ez a kérdés. Egyrészt tapasztalata szerint a szorongatott helyzet – az egzisztenciális átállítódást, szemléletváltást követelő események révén – jobbára a hithez való visszatalálást segítette elő. Isten nem változott meg Auschwitzban, csakis az ember, a gázkamrákat építő és az ott imádkozva halálba menő ember. Frankl nem tud azonosulni Dosztojevszkij hőisével, aki kijelenti, hogy egy ártatlan gyermek szenvedése már elég hozzá, hogy elveszítse a hitét. Frankl vallási attitűdjétől messzemenően idegen az, hogy Istennek feltételeket szabjunk, határokat vonjunk. Nem Auschwitz után, hanem Auschwitz ellenére hisz. A katolikus Johann Baptist Metz nagyon közel áll Frankl vélekedéséhez, amikor a következő kérdést teszi fel: „De ha nem látjuk meg Istent Auschwitzban, akkor hogyan láthatnánk meg másutt?”³⁶ Frankl nem tagadja a vallás időbeli dinamikáját, azt, hogy a történeti, nyelvi, kulturális paraméterek meghatározzák a teológia aktuális feladatait, tehát azt sem tagadja, hogy az Auschwitzban történetekre hívó nézőpontból reflektálni kell, de ennél sokkal jobban érdekli, hogy az adott történelmi pillanatban miként erősödhetett a hit, a vallási elköteleződés.

A vallásoknak szerinte nem egymás felé kellene közeledniük, hanem egyre személyesebbé kellene válniuk ahhoz, hogy segíthessék a személy valódi elköteleződését a transzcendens „Te” mellett.³⁷ Azért vélekedik így Frankl, mert a kinyilatkoztatott vallások tanbeli igazságainál és az azokból következő erkölcsi törvény általános igazságánál sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít a személy egzisztenciális igazságának, amely az előzőket olykor meghaladja. Rámutat például, hogy háborús körülmények között mennyire viszonylagossá válik a „Ne lopj!” parancsa, az Újszövetség keletkezésével kapcsolatban pedig állítja, hogy az isteni önkinyilvánítás a történeti tények esetleges pontatlansága ellenére is megvalósulhat.³⁸ Ugyanezért nem vizsgálja a különböző hitvallások egymáshoz viszonyított igazságát sem. Frankl etekintetben a kinyilatkoztatással szemben szkeptikus

³⁴ I. m., 45.

³⁵ JASPERS, K., *Mi az ember? – Filozófiai gondolkodás mindenkinek*, i. m., 205.

³⁶ METZ, J. B., „Auschwitz után”, in *Vigilia*, 2008/9, 702.

³⁷ FRANKL, V. E., *A tudattalan Isten*, i. m., 102–103.

³⁸ FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés*, i. m., 16–17, 61.

Jaspers gondolatvilágához közelít, aki szerint vizsgálni „nem a kinyilatkoztatást, hanem mint empirikus jelenséget, sokkal inkább a kinyilatkoztatáshitét kell és lehet.”³⁹

Alapvető vallásfilozófiai probléma a hit aktusának értelmezése. Frankl bevallja, hogy sosem tudott azonosulni a gyermekkorban hallott meghatározással, amely szerint valamiben hinni annyit tesz, mint egy dolgot pontosan nem ismerni, és a szükséges ismeret hiányát valamiképpen pótolni. Tiltakozik az ellen, hogy a hit aktusa az ember szellemi tevékenységével ellentétben állna: a hit nem a gondolkodás „mínusz-változata”, és nem is mankója, pótléka. Ellenkezőleg, a hit aktusa a gondolkodó ember egzisztenciális odaadottságán nyugszik, „a gondolkodó egzisztencialitásával kibővített gondolat”.⁴⁰ Egy vallásos nézet ezek szerint akkor tekinthető igazán hitnek, ha mögötte jelen van a személy teljes valója, azaz a hívő léte egészével felel az általa képviselt igazságért.

A vallásos személy istenképének antropomorfizmusai – bár az akadémiai teológia mércéjével mérve torzítást jelentenek – Frankl szerint nem állnak az egzisztencialitás és a valódi istenkapcsolat útjába.⁴¹ Sőt, Max Scheler álláspontjához csatlakozva Frankl azt állítja, hogy mindazok az emberi vonások, amelyeket Istenre vetítünk (harag, sajnálat, öröm, fizikai megjelenés stb.) komolyan veendő, mert intencionális vallási élményeinkben ezek lényeges szerepet játszanak. Az emberarcúvá tett – Scheler kifejezésével élve – „Ima-Isten” a személy egzisztenciális elkötelezettségének magasabb fokát teszi lehetővé, mint az elvont *ens realissimum*.⁴² A vallási fenomént egyértelműen az előbbi határozza meg. Frankl nem látja képtelenségnek, hogy Isten a róla alkotott képet (akár a freudi apaimágót) használja fel megnyilatkozása csatornájaként.⁴³ Isten akadálytalanul átlépi az emberi határokat, elég neki a „gyámoltalan felpillantás”.

ZÁRSZÓ

Frankl, amikor a fenomenológiára támaszkodó és a zsidó-keresztény kultúrkörben gyökerező emberképre építette a vallási jelenséget – a Freud nyomán általánossá vált redukzív értelmezéssel élesen szembehelyezkedve –, újra önmagáért vizsgálható tárggyá tette a 20. századi pszichológiában, visszaadva e tudományos részterület életjogát. Bár orvosi eredményei kimagaslóak, a valláspszichológia és a vallásfilozófia terén végzett munkássága is megérdemli, hogy teljes mélységében feltárjuk és értékeljük. De éppannyira figyelemreméltó Frankl életpéldája is. Visszaemlékezéseiből egy hívő, a transzcendens valóságtól egzisztenciálisan érintett, Isten iránt elkötelezett ember belső világa rajzolódik ki. Olyan emberé, aki élettapasztalatára alapozva hitelesen taníthat a szenvedésben megélhető öntranszcendenciáról és a végső fenyegetettség mellett is megtalálható, a túlélést segítő alapértékekről. Az emberi létezés logoszáról szóló mondanivalója mindig időszerrű, s különös erénye, hogy vallásos és a vallástól távol eső nézőpontból nagyobbbrészt egyaránt befogadható.

³⁹ JASPERS, K., *Mi az ember? – Filozófiai gondolkodás mindenkinek, i. m.*, 223. Természetesen Frankl és Jaspers vallással kapcsolatos nézetei alapvetően más alapon nyugszanak: míg Frankl gyakorló hívő, elkötelezett zsidó, addig a szekularizált protestáns családból származó Jaspers nem csatlakozik egyetlen konfesszióhoz sem, Kant nyomán többre értékeli a filozófiai hitet. Lásd ez utóbbihoz: JASPERS, K., *A filozófiai hit*, Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő 2004.

⁴⁰ FRANKL, V. E. – LAPIDE, P., *Istenkeresés és értelemkérdés, i. m.*, 46–47.

⁴¹ *I. m.*, 44–45.

⁴² *I. m.*, 28.

⁴³ *I. m.*, 42.

SUMMARY

The oeuvre of Viktor E. Frankl, Austrian psychiatrist and Auschwitz survivor, is generally classified as psychology or psychotherapy. However, Frankl's peculiar life story, the religion-related conclusions of his neurological research and his philosophical writings on faith revealed him as a committed believer, who has a relevant message for both believers and non-believers. Frankl, the founder of logotherapy and a scholar of high theological education, described the human being's inner life from several points of view. In the present paper, firstly, a distinction is made between Frankl's attitudes towards religion as a therapist and a private person, and then the essential elements of his philosophy of religion are described, such as the role of community in religion, the specific interpretation of conscience, the phenomenology and the mystical background of human relations to God and to other human beings, and finally, the definition of religious faith as an existential devotion to the transcendent God. Frankl, applying a Judeo-Christian anthropology and arguing with Sigmund Freud's extremely reductive interpretation, efficiently rehabilitated the religious phenomena in the psychology of the 20th century.

KAUTNIK ANDRÁS

Szent Gellért Katolikus Általános Iskola és Gimnázium, Budapest

Közelítések a logopedagógiához

Tanulmányom elméleti bevezetőjében a logopedagógia korszerűségét, filozófiai és pedagógiai kapcsolódási pontjait emelem ki, majd az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán 2011-ben indult logoterápiái tanácsadó és személyiségfejlesztő szakember képzés egyik tantárgyaként mutatom be. A dolgozat harmadik része e képzéssel kapcsolatos minőségbiztosítási kutatás előkészítéséről, elveiről tájékoztat.

**A LOGOPEDAGÓGIA ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE:
A NEVELÉS TERÜLETÉN ALKALMAZOTT LOGOTERÁPIA**

Ahogy a szociálpedagógia, a logopedagógia is a nevelés interdiszciplináris, a gyakorlat szempontjából meghatározó elméleti háttérrel rendelkező szakterületének tekinthető, amely a logoterápiát a pedagógia, a nevelés területén alkalmazza. Célja elsősorban nem valamilyen szociálisan konstruktív életforma begyakoroltatása, hanem annak elérése, hogy a nevelt több értelmet lásson élethelyzetekben, majd közvetetten ez a világnézet óvja meg a későbbi devianciáktól. Ezért a logopedagógusnak főként az antropológiához és a pedagógiához kapcsolódó interdiszciplináris tudással kell rendelkeznie. A szociálpedagógiával rokonítja, hogy az „örök” probléma (is) foglalkoztatja: vajon kiszolgáltatott-e az egyén környezetének, sorsa mennyiben eredője szociális háttérének, múltjának. A válaszok keresésekor viszont a logopedagógus¹, a szociálpedagógustól eltérően, az embernek nem a társadalmi, hanem a metafizikai horizonton fellelhető lehetőségeire fókuszál.

A logopedagógia jelentősége és korszerűsége abban áll, hogy egyrészt a filozófia és a pszichoterápia szellemi tökekoncentrációját képes a nevelés területén is kamatoztatni, másrészt hidat ver a korunkban szükségszerűen individualista nevelés és a helyesen fel-fogott tekintélyelvű értékközvetítés közé.²

A logoterápia atyja, Viktor Frankl meghatározása szerint: „A logoterápia pszichoterápiái kezelési módszer, az egzisztenciaanalízis pedig antropológiai kutatási irányzatot képvisel.”³ Bár Frankl elsősorban pszichiáter, neurológus volt, filozófiából is doktorált,

¹ A logopedagógus az, aki tudatosan és reflektíven alkalmazza tanítási gyakorlatában a logoterápiát.

² ORVOS L., *Tekintélyelvű vagy demokratikus nevelés*, in FEHÉR Á. – FÜLÖPNÉ E. M. – MÉSZÁROS L. (szerk.), *A keresztény nevelés mint társadalmi érték*, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác 2014, 224–235.

³ FRANKL V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, in ZSÓK O. – SÁRKÁNY P. (szerk.), *A logoterápia alapjai kétyelvű szöveggyűjtemény*, Jel Kiadó Budapest 2010, 9.

és életművének recepciója a filozófiai praxissal és lélegkondozással kapcsolatos kutatásokban is megtörtént.⁴ Sárkány Péter megállapítja: „A filozófiai indíttatású pszichoterápiákat, mint például (...) Frankl logoterápiáját és egzisztenciaanalízisét, Irvin D. Yalom egzisztenciális pszichoterápiáját vállaltan koncepciózus módon, filozófiai lélegkondozás koncepciójának fogom fel, amelyet az említett szerzők a pszichoterápia területén alkalmaznak.”⁵ A logopedagógiát művelő személy, a filozófia felől közelítő megfogalmazásban, a gondolkodás gondozásának – a pedagógia számára „érthetően”: a nézetrendszerek alakításának⁶ – vonatkozásában kíván eredményt elérni.⁷ Más-más szerepben és szituációban ugyan, de a logoterápiai tanácsadó és személyiségfejlesztő szakembernek és a logopedagógusnak ugyanaz a törekvése: „A személyes értelemkérdéssel szembesülő filozófiai tanácsadás az életben adódó értelemlehetőségek felismerésében, megvalósításuk különböző alternatíváinak vázolásában és az ezeknek megfelelő egzisztenciális beállítódás kialakításában nyújthat segítséget. (...) Az egzisztenciára irányuló analízis azt vizsgálja, hogy a fenomenológiai leírt három értelemmegvalósítás közül melyikre nyílik lehetőség. Ebből a szempontból a pedagógiai vagy szociális munkában előforduló életfilozófiai problémák esetén is komoly útmutatással szolgálhat az alkotói, az élmény és a beállítódási érték megvalósításához kötődő frankli értelemfelfogás.”⁸

A logoterápia pedagógiai alkalmazása során a nevelőnek a frankli egzisztenciaanalízis markáns emberképével kell rendelkeznie, amely pedagógiai cselekvésének minden mozzanatában (célok, tartalmak, módszerek) orientálja. Az említett emberkép sarkalatos pontjai: a szabadság, a felelősség, az értelemre törekvés, az értékmegvalósítás, az öntranszcendencia. Ezzel a törekvéssel a logopedagógus saját felfogását a humanista, perszonalista pedagógiai paradigmák⁹ közt helyezi el, hiszen azt vallja, hogy a nevelés célját az ember filozófiai, antropológiai horizontján kell kitűzni, s egyben azzal az optimista igénnyel lép fel, hogy a nevelés során lehetséges (és szükséges) a személy kibontakoztatása. Az antropológiai horizontot valló pedagógiai (és terápiás) paradigmák közös jellemzője, hogy a „van-kell” kettősségét tartják szem előtt.¹⁰ A személy előtt valamilyen személyes érték, értelem megvalósítása jelenik meg elvárásként, annak a személyes értelem-összefüggésnek a „képe”, melyért ő személyesen felelősséget vállal.¹¹

A logopedagógia tehát hangsúlyosan személyközpontú, és ettől korszerű ma, amikor a nevelők a legkülönbözőbb értékrendek és elméletek mentén tevékenykednek, s „az egyes ember által felelősen megvalósítandó cselekvés normáinak megalkotásához és igazolásához már szükség mutatkozik az individuum eredeti közreműködésére, mégpedig saját sza-

⁴ Vö. SÁRKÁNY P., *Filozófiai lélegkondozás*, Jel Kiadó, Budapest 2008, 91–171.

⁵ SÁRKÁNY P., *A filozófia mint praxis*, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2014, 53.

⁶ SZENCZI Á., *Neveléstani alapkérdések*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2000, 24–31.

⁷ A filozófiai recepció hangsúlyozására azért is szükség van, mert a pedagógia világától élesen el kell választani a terápia világát, tekintettel a keretek, a szakemberek kompetenciái és a célrendszerek alapvető különbségeire. A nevelés és a terápia világa azonban összekapcsolódik, amikor az emberképről, a személy felfogásáról van szó.

⁸ SÁRKÁNY P., (2014), 103.

⁹ CZIKE B., *Bevezetés a pedagógiába*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 1996, 66–67.

¹⁰ Tanulmányunkban terjedelmi okokból nem foglalkozhatunk részletesebben a humanista és perszonalista paradigmát valló nevelésemelvényekkel, sem a posztmodern elgondolásoknak ezekre gyakorolt hatásával, eligazításként csupán egy fontos elméleti forrásra és egy összefoglaló jellegű szakirodalomra utalunk: MARITAIN, J., *Az igazi humanizmus*, Szent István Társulat, Budapest 1996., SCHAFFHAUSER, F., *A nevelés alanyi feltételei*, Telos Kiadó, Budapest 2000, 45–87.

¹¹ FRANKL, V. E., (2010), 13–97.

badsága önálló terének, felelősségképességének és gondolatiságának az elismerése alapján.”¹² A „kell” világát tehát a személyes élethelyzetekben felfedezett értékek jelenítik meg, melyek mellett a nevelt dönt, illetve amelyekért képes felelősséget vállalni. „Hiszen éppen a lelkiismeret feladata, hogy feltárja az ember előtt, mi az az egy dolog, amit meg kell tennie. Ez az egy dolog pedig mindenkor az egyetlen. Valami abszolút individualitásról, individuális ’legyen’-ről van tehát szó”.¹³

Viszont a logopedagógia túl is lendül az önmegvalósításon, az individualizmuson és a tekintélyelvűségen azáltal, hogy az önkibontakozást az érték-megvalósítás következményeként mint önmeghaladást, „öntranszcendenciát” képzei el.¹⁴

A logopedagógia kifejezés nem magyarországi műhelyben született meg, hanem a Frankl-tanítvány Elisabeth Lukastól ered, aki a logoterápiát speciálisan iskolai környezetben alkalmazható mentálhigiénés módszerre alakította át, az ausztriai képzőhelyeken így is oktatják. Nagy szerepe van a tanórai, de még nagyobb a tanórán kívüli nevelésben. Főbb területei: az érzelmi intelligencia kiművelése, a konfliktuskezelés, a pedagógusok burn out szindrómájának megelőzése és a különféle függőségek (internet, drog) prevenciója.¹⁵ A német iskola-rendszernek már évtizedek óta számolnia kell a multikulturalitásból eredő feszültségekkel és iskolai agresszióval: a német és osztrák képzőhelyek az új, érték alapú mediátor pedagógus szerepre igyekeznek felkészíteni a „logopedagógia” elnevezésű képzettségekkel.

A hazai felfogásban a logopedagógiának a fentitől némileg eltérő, új útja bontakozik ki: a pedagógusszerepek és kompetenciák újraértelmezése, kitágítása a gondolkodás gondozásának irányába. Bármelyik tanórai munka teret adhat az értékorientált gondolkodás katalizálásával – adott esetben az érzelmi intelligencia fejlesztésével – a szabad és felelős személyiség kibontakoztatásának.¹⁶

A LOGOPEDAGÓGIA MINT TANTÁRGY: ÚJ NEVELŐSZEREP KIMŰVELÉSE

Az AVKF 2011-ben indította a Logoterápiai tanácsadás és személyiségfejlesztés szakirányú továbbképzési szakot. 2013 februárjáig 27 fő szerzett diplomát, jelenleg 18 fő vesz részt a képzésben. A hallgatók összetétele nagyon vegyes (volt): pedagógusok, főiskolai oktatók, szociálpedagógusok, szociális munkások, lelkeszek, hitoktatók, lelkigondozók képviseltették magukat a legnagyobb számban, de a versenyszférában dolgozó coachok, trénerok, marketingszakemberek is érdeklődéssel látogatták az órákat. A képzés tematikájában a logopedagógia tizenöt órás tárgyként kapott helyet, azzal a céllal, hogy a hallgatók munkájuk során majd alkalmazni tudják a logoterápia és egzisztenciaanalízis elméletét, emberképét és értékfelfogását. Az elméletben tanultak gyakorlati alkalmazási lehetőségei

¹² SCHAFFHAUSER, F., (2000), 146.

¹³ FRANKL, V. E., (2010), 41.

¹⁴ „Önkiteljesedés, saját lehetőségek megvalósítása önmagában nem lehet cél, azt csak olyan ember tűzi ki célként maga elé, aki már elvétette életének valódi értelmét, csak előtte lebeg célként, nem pedig következményként az önmegvalósítás.” FRANKL (2010), 80.

¹⁵ A logopedagógia jelentősebb nyugati forrásait az alábbi képzések tananyagai képzik. <http://www.ealp.at/studium/logopedagogik/>, http://www.phd.at/no_cache/institute/fort_und_weiterbildung/zentrum_fuer_weiterbildung/hochschullehrgaenge/logopedagogik/?sword_list%5B0%5D=logotherapie (Utolsó letöltés: 2014. 09. 10.)

¹⁶ www.logopedagogia.hu honlapon közzétett tanulmányok részletesen tájékoztatnak a logoterápia pedagógiai alkalmazásáról, sajátosan magyarországi értelmezéséről, törekvéseiről, eredményeiről. Az írások szerzői a magyarországi Logoterápia Alapítvány és műhelyhez tartozó szakemberek.

közül az öznevelésre, a professzionális nevelőtevékenységre és a családi gyermeknevelésre is kitértünk.

A képzés elindítóinak célja, hogy a logoterápiás szemléletű nevelő horizontja kitáguljon, új nézőpontból tekintsen hivatására, gazdagodjék nevelői, oktatói eszköztára. Pedagógus- vagy nevelőszerepének megújulása azonban nem feltétlenül követel teljesen új módszereket, csak éppen már meglévő pedagógiai tudását, eszköztárát, kapcsolatrendszert ezután annak érdekében veti be, hogy tanítványaival felfedeztesse az egyes élethelyzetekben fellelhető értékeket, s rávezesse őket a felelős cselekvésre, vagyis a megtalált értékek megvalósítására. A logopedagógiai kurzus során a hallgatók különböző programokkal¹⁷, és a pedagógiában is releváns logoterápiai módszerekkel (dereflexió, beállítódásmoduláció, a paradox intenció, szókratészi párbeszéd) is megismerkednek.

A tizenöt órás tanegység a terápiával, a tanácsadással és a neveléssel kapcsolatos kompetenciahatárok és szerepek tisztázásával indul. Majd azokkal az elméleti kérdésekkel foglalkozunk, melyek a frankli emberkép pedagógiai recepciójában nagy gyakorlati relevanciával bírnak, például: fejlődik-e, fejleszthető-e az ember szellemi dimenziója? Hogyan értelmezhető a szabadság és felelősség a gyermek esetében? Milyen felelősséget ró a pedagógusra Franklnak az a kijelentése, hogy a szellemi tudattalan az érzelmek, az intuíciók nyelvén szólal meg?¹⁸ Milyen kritikát fogalmaz meg az empirikus neveléstudománnyal szemben a frankli antropológia?

Miután tisztáztuk a kompetenciahatárokat, és a szakirodalom alapján megvitattuk az elméleti kérdéseket, különféle forrásokból származó eseteket elemzünk, így például Mikszáth *Bede Anna tartozása* című novelláját vagy aktuális olvasói leveleket, illetve a hallgatók saját személyes élményeit. Igyekszünk Frankl írásainak szellemében válaszolni a megfogalmazódó kérdésekre, és kijelölni a logopedagógus cselekvési területét.

A következő egység két hosszabb feladatot foglal magában. Mindegyiket lépésekre bontva ismertetem, mintegy kijelölve azokat a pontokat, amelyek mentén kirajzolódik a logopedagógiai cselekvés „íve”. Ez egy olyan séma, amelyre bármilyen logopedagógiai személyiségfejlesztő foglalkozás épülhet a tanórán, vagy azon kívül is. Mindeközben az is fontos, hogy a hallgatók érzelmileg átéljék a játékokat, és saját tapasztalatot szerezzenek azon folyamatokról, melyeket a jövőben nekik kell előmozdítaniuk.

Először is a folyamatért vállalt személyes felelősségérzetet katalizáljuk. Legyen az tanóra vagy személyiségfejlesztő foglalkozás, logopedagógiai szempontból nagyon fontos, hogy ráhangolódással kezdődjék. Valamilyen személyes feladat felfedezése, vagy a feladattal, az adott szituációval kapcsolatos érzelem megfogalmazása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a hallgató érzelmileg érintetten, a folyamat sikeréért felelősséget vállalva vegyen részt a csoport munkájában. (Pl. Milyen érzésekkel vagy most itt? Egy-egy apró, személyes feladat vagy „áldozat” vállalása az óra sikeréért.)

A logopedagógia szempontjából értékes „cselekvési ív” második lépése *egy saját élethelyzet megfigyelése mintegy „három lépés távolságból”*¹⁹, vagyis a frankli „öndistan-

¹⁷ Pl. PATAKY K., *Ti és ÉN = Mi (Társas Ismeretek és Érzelmi Nevelés Mindannyiunkért) az alsó tagozatok számára.* <http://erzelminevelés.hu/> (Utolsó letöltés: 2014. 09. 12.)

¹⁸ FRANKL, V. E., (2010), 41-42.

¹⁹ Messzire vezetne, de figyelemre méltó párhuzam, hogy lelkigyakorlatos könyvében Loyolai Szent Ignác is a helyes döntés első lépésének az önelitávolodást tartja (a továbbiakban is nagyon sok párhuzamot figyelhetünk meg a szent író és Frankl gondolkodásmódja között.) KIELCHE, S., *Hogyan döntsek?*, L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetei Főiskola, Budapest 2011, 22–27.

cia” megteremtése. Egyelőre játékszituációban reflektálnak a hallgatók saját jellemző értékválasztásaikra, illetve azokra az értékekre, melyekért más értékeket feláldoztak.²⁰

A logopedagógiai cselekvés ívének harmadik fontos pontja az öntranszcendencia, a felismert értékek irányába történő önmeghaladás megélése, a lélek dacoló hatalmának katalizálása. Miután tudatossá váltak gyakori és jellemző értékválasztásaink, kezdeni kell valamit a helyzetünk, jellemünk, eddigi viselkedésünk teremtette szituációval. Meg kell állapítanunk, hogy személyesen nekünk milyen lehetőséget kínál fel az, ami most a felszínre bukkant. Ez a gyakorlat arra tanít, hogy sosem maga a kialakult helyzet, hanem a rá adott személyes, egyéni válasz, „akció” a fontos. Fókuszáthelyezésre van szükség: a problémákról a megoldásokra. De a válaszhoz kell a helyzet is, és persze a helyzet felismerése, ami a „lelkiismeret” alapján történő értékfelfedezésben és értékmegvalósításban teljeseedik be. Ezt a gondolkodási folyamatot katalizálja, erősíti, segíti készségből képességgé fejlődni a logopedagógus.

Végül, mintegy keretbe foglalva a logopedagógiai cselekvés ívét, a tanórai vagy azon kívüli „értelemkereső” foglalkozás – ahogyan az AVKF logopedagógiai kurzusán is – reflexióval, az átélt események értékelésével zárul: a vezető segítségével áttekintjük, hogy az egyéni vállalásokat (pl. beleélem magam a játékba, javító szándékú kritikával illetem a játék végén a csoportvezetőt, stb.) mennyire sikerült teljesíteni. (Persze – a de-reflexió módszerét is figyelembe véve – akkor még sikeresebbnek mondható a játékban való részvétel, ha a szorongó csapattag megfélemedezik a foglalkozás elején rá osztott feladatról...)

A LOGOTERÁPIÁS KÉPZÉS MINŐSÉGBIZTOSÍTÁSÁNAK ELVEI

Tanulmányunk harmadik részében az Apor Vilmos Katolikus Főiskola logoterápiai tanácsadó és személyiségfejlesztő szakirányú továbbképzési szak minőségbiztosításával kapcsolatos kutatás elméleti háttérét ismertetem. Ezúttal logopedagógiának azt az oktatói tevékenységét nevezem, amelynek keretében a képzés hallgatói a felső fokú szakképzettséget jelentő képzésben részesültek.

A kutatás első, elméleti részében egy oktatóval, évfolyamonként egy-egy hallgatóval és a magyarországihoz hasonló külföldi képzőhelyek (Süddeutsches Institut für Logotherapie und Existenzanalyse, Instituts für Logotherapie und Existenzanalyse Tübingen / Wien) képviselőivel folytattunk élőszavas vagy e-mailes interjút, irányított beszélgetést. Továbbá a dokumentumelemzés módszerével vizsgáltuk a logoterápiás képzést folytató két külföldi képzőhely minőségbiztosítási rendszerét.

A kutatásnak ettől az első, elméleti szakaszától azt várjuk, hogy össze tudunk állítani egy olyan kérdőívet, amely feltárja a logoterápia oktatásának sajátosságait, a hallgatói igényeket, a képzéssel kapcsolatos véleményeket, és képet kaphatunk a képzésen átadott tudáselemek és kompetenciák gyakorlati alkalmazhatóságáról.

²⁰ Frankl értéktanát a logoterápiai szemléletű kommunikáció gyakorlati kontextusában mutatja be Wolfram Kurz. Eszerint a lélekben a különféle értékekre törekvő részeket egy színpad szereplőiként lehet értelmezni, vagy bábokkal szimbolizálni. A személy, a „rendező” feladata egyeseket előtérbe helyezni, másokat háttérbe állítani. KURZ, W., *Értelemkeresés a lélek belső konfliktusainak legyőzése által, Egzisztenciaanalitikai team-orientált módszer* in HADINGER, B. – KURZ, W. – MRUSEK, R., *Értelemkeresés és személyiségfejlesztés*, Jel Kiadó Budapest 2013, 112–118. Képzésünkön nem ezt a módszert alkalmazzuk, hanem irodalmi művek dramatizált előadása és kérdőívek segítségével igyekszünk megteremteni a szüksége öndistanciát, önéltávolodást.

A német nyelvterületen működő képzőhelyek vezetői szerint a minőségbiztosítás alapja a személyes beszélgetések formájában történő visszajelzés, ami egyébként a logoterápia interszónális szemléletével is összhangban áll. A Dél-német Logoterápiás Intézet (Süddeutsches Institut für Logotherapie und Existenzanalyse) vezetője, Dr. Zsóka Ottó, szintén a logoterápia szemléletével összhangban, a képzések eredményességének vizsgálatához a személyes beszélgetések mellett a nagyobb időtávlatú retrospekciót is fontosnak tartja, ami alkalmat ad annak feltérképezésére, hogy a hallgató személyiségében milyen változás ment végbe a képzés következtében, és ez a változás hogyan hatott további egyéni életvezetésére, kapcsolatrendszerére és szakmai tevékenységére. A Dél-német Logoterápiás Intézet huszonöt éves fennállására kiadott évkönyvben²¹ több olyan narratíva olvasható, amelynek tükrében a logoterápiás képzés igencsak eredményesnek mondható:

- „Új szempontok nyíltak meg számomra.”
- „A szellemi dimenzió megtapasztalhatóvá és bizonyítottá vált számomra.”
- „Személyes értékeimet megismerhettem.”
- „Frankl emberképe nem egy tan, csak az értheti meg, aki maga gyakorlattá váltja.”
- „A képzés számomra egy szívesen vállalt kihívás volt.”
- „A filozófiai háttér mennyisége kezdetben elborzasztó volt, de örömmel vettem észre, hogy egyszerű emberként is értem ezt az üzenetet.”
- „A képzés belső meggyőződéseimre irányította a figyelmet.”
- „Amikor azt hallottam, hogy megbízhatóbb tanácsadó a belső hang, tudtam, hogy jó helyen vagyok.”
- „Nagyon szeretem, ha igazi esetekkel dolgozunk, a teória és a praxis összekötődik.”
- „Elszakadtam problémáimtól, ezek látótávolságba kerültek.”
- „Eddigi teológiai istenképem hátráltatott a hallottak megértésében, de megértettem, hogy Isten bennem van a lelkiismeret szavával, ez a tapasztalat eddig távol állt tőlem.”

Ezekből a vallomásokból minden olyan képzés szervezői, oktatói és hallgatói is profitálhatnak, melyek intra- és interszónális élményekhez igyekeznek juttatni hallgatóikat, méghozzá azzal a céllal, hogy a későbbiekben e hallgatók is képessé váljanak ilyesfajta folyamatok katalizálására. A visszaemlékezések egyértelművé tették, hogy a német és osztrák képzőhelyek hallgatói elsősorban saját belső, személyes fejlődésükre reflektálnak, és nagyon kevésbé szakmai kompetenciáik növekedésére²². Többen jelezték, hogy a képzés elvégzése után igényük támadt csoportos vagy egyéni tevékenységkísérésre, szupervízióra.

A képzés vezetőjével, dr. Sárkány Péterrel készített interjúból kiderül, hogy a képzéstől ugyanazt várják, mint a filozófiai tanácsadástól: kapjon az egyén segítséget a plurális,

²¹ Zsóka O., *Weiterwirkende Sinn-Spuren, bleibender Wille Zum Sinn*, Bauer Verlag, München 2011, 205–230.

²² A képzésekkel szembeni elvárások megfogalmazásának kultúrtörténeti aspektusára kell itt felhívni a figyelmet. A német (nyelv-) és kultúrkörben tartott képzésekkel szembeni elvárásokra utal a „Bildung” kifejezés jelentésköre: a természetből adott tulajdonságok kibontakoztatása, belső változás, önreflexióból kiinduló önformálás, amely szemben áll az angol-francia „éducation” jelentésével, ami kifelé irányuló, feladatvégzésre képessé tevő képzést jelent; ennek a német „Ausbildung” feleltethető meg. Vö. HORNYÁK P. I., *Generáció a fogalomtörténet mérlegén*, in: *Nagyerdei Almanach* 2013/2., 104 http://filozofia.unideb.hu/na/vol2013_2/132_HP_GF_96-126p.pdf 96-126. (Utolsó letöltés 2014. 09. 30.)

egymás mellett élő (sőt egymást látszólag kizáró) értékrendek világában a saját lelkiismerete, értékelismerése diktálta perszonális értékrendjének kialakításához.²³

A képzés résztvevőivel folytatott irányított beszélgetésen valamennyi évfolyam egy-egy fővel képviseltette magát. Az évfolyamok képviselői igyekeztek nemcsak a saját, hanem a társaik véleményét is tolmácsolni. Mind egyetértettek abban, hogy a képzés szilárd elméleti alapokra helyezte a logoterápiát és az egzisztenciaanalízist, eleget téve ama vállalt feladatának, miszerint a különféle szakterületeken végzett tanácsadói és személyiségfejlesztő munkát logoterápiás szemlélettel egészíti ki.²⁴ A versenyszférából érkezők számára azonban nehézséget okozott a tanácsadói és személyiségfejlesztő szerep és a hozzá kapcsolódó kompetenciák elsajátítása, s ezért azt kérték, hogy képzett szupervízorok szervezett formában kísérjék további tanácsadói és személyiségfejlesztő tevékenységüket. A továbbképzéseket, a szupervíziót és a tevékenységkísérést a Logoterápia Alapítvány²⁵ által működtetett Logoterápia Stúdió²⁶ tudja megszervezni.

A dolgozat második és harmadik részében vázoltuk, hogy az AVKF logoterápiás képzésén milyen módon és milyen minőségbiztosítási célok és elvek mentén kívánjuk fejleszteni a logopedagógia műveléséhez szükséges nevelői tudást és kompetenciákat.

Végezetül pedig a generációk közti párbeszéd jelenkori sajátosságai kapcsán is hangsúlyozom a logopedagógia jelentőségét. Az internet, a média vagy az idősebbektől egyre szeparáltabb szubkultúrák világában megélt kulturális önállóság teljes mértékben képes relativizálni azt az értékrendet, amit a korábbi generációk tagjai az előzőekkel folytatott párbeszéd során vettek át.²⁷ Ebből a szempontból az ún. Z generáció²⁸ egészen más kapcsolatban áll az előző generációval, mint az a saját felmenőivel. Az említett kulturális önállóság azt is jelenti, hogy a felnövekvő generáció sok tagja számára egyszerűen nem létezik az előző generációval folytatott szociális interakciókban keletkező, valamilyen külső tekintély (egyház, iskola, hagyomány) által szentesített koherens értékrend²⁹, amit mindig, mindenhol érvényesnek tudnának elfogadni. Az egyén magára marad, amikor választania kell, de homályosan érzi, hogy felelős valamiért, valami előtt vagy Valaki előtt.³⁰ A logopedagógus feladata tehát nagyon időszerű: egyrészt abban kell segítenie a nevelteket, hogy létük felelős jellegét felismerjék, másrészt pedig, hogy a párhuzamosan érvényes értékrendek posztmodern világában meg tudják konstruálni válaszaikat lelkiismeretük értékmegvalósításra buzdító felhívására.

²³ Dr. Sárkány Péter a logoterápia és a keresztény nevelés kapcsolatát részletesebben az *Értelemközpontú humanizmus* c. tanulmányában mutatja be. Megjelent: FEHÉR Á. – FÜLÖPNÉ ERDŐ M. – MÉSZÁROS L. (szerk.): „Gravissimum educationis” A keresztény nevelés feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején. Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác 2013, 229–235. Internetes publikáció: <http://logopedagogia.hu>.

²⁴ <http://e-learn.avkf.hu/index.php/hu/kepzesek/szakiranyu-tovabbkepzesek/logoterapiai-tanacsadas-es-szemelyisegfejlesztes.html>.

²⁵ Logoterápia és Bölcséleti Embertan Oktatási és Kutatási Alapítvány, rövidítve: Logoterápia Alapítvány, közhasznú magán alapítvány.

²⁶ www.logoterapia.hu.

²⁷ FERENCZ M., *Közös kapocs – Napjaink generációváltásáról*, in *Vigilia* 2014/9, 642–647.

²⁸ TARI A., *Z generáció*, Tercium Kiadó, Budapest 2011, 48–105.

²⁹ KAUTNIK A. (szerk.), *A generációk közti párbeszéd szerepe és lehetőségei a hit átadásában*, in *Katolikus Pedagógia* 2013/3–4, 123–128.

³⁰ FRANKL, V. E., (2010), 87.

PATAKY KRISZTINA

Logoterápia Alapítvány

Logoterápia és logopedagógia gyermekkorban**EMBERKÉP ÉS GYERMEKKÉP**

Gyermekekkel foglalkozva fel kell tennünk magunknak a kérdést: mit gondolunk a gyermekről, milyen kép él bennünk arról, hogy kicsoda ő, és nekünk, felnőtteknek milyen felöltségünk és feladataink vannak vele kapcsolatban.

Viktor Frankl hangsúlyozza, hogy nincsen pszichoterápia emberkép nélkül. „Minden pszichoterápia antropológiai előfeltevéseken alapszik – vagy, ha ezt nem tudatosan teszi, akkor is vannak antropológiai vonatkozásai. Ez utóbbi a rosszabb eset”.¹ Mindezt a pedagógiáról is elmondhatjuk, pedagógia sem lehetséges emberkép és gyermekkép nélkül. A pedagógus oktató, nevelő munkáját is befolyásolja az a gyermekkép, amelyet ő maga képvisel, még akkor is, ha ennek nincs tudatában.²

Az általánosan elfogadott gyermekkép jelentősen változott az idők során. Norbert Kluge professzor *A gyermeklét antropológiája* című könyvében a következőket említi: a gyermek mint még-nem-felnőtt, mint kis felnőtt, mint olcsó munkaerő, mint az emberiiség megmentője, mint a lereagálás eszköze, mint örömszerző, mint a felnőttel egyenrangú lény.³ De hogyan viszonyulunk ma a gyermekekhez? Azt gondolom, fontos válaszolnunk erre a kérdésre.

Az alternatív iskolák egyik nagy előnye, hogy pedagógiai módszerüket pontosan megfogalmazott gyermekképre alapozzák, amelyet valamennyi náluk tanító pedagógusnak a magáévá kell tennie. Egy átlagos iskolában viszont szóba sem kerül, hogy a pedagógusok milyen értékrenddel és előfeltevésekkel viszonyulnak a gyerekekhez.

A Viktor Frankl által megfogalmazott emberképből egy olyan gyermekkép rajzolódik ki, amely nemcsak tökéletes összhangban áll az ENSZ és az UNICEF által megfogalmazott modern irányelvekkel⁴, hanem még túl is mutat rajtuk. Ez a gyermekkép nem csupán elveket fogalmaz meg, hanem arra is rávilágít, hogy *miért* illeti teljes tisztelet és olyan bánásmód a gyermeket, amely elismeri emberi méltóságát. Mindemellett segít eligazodnunk a gyermekekkel kapcsolatos további kérdésekben is.

¹ FRANKL, V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, in *A logoterápia alapjai*, SÁRKÁNY P. – ZSÓK O. (szerk.) Jel Kiadó, Budapest, 2010, 9–185.

² KLUGE, N., *A gyermeklét antropológiája*, Animula Kiadó és Magánéleti Kultúra Alapítvány, Budapest (évsz. nélkül)

³ Uo.

⁴ Uo.

A gyermekekkel foglalkozók körében két szélsőséges állásponttal találkozhatunk. Az egyik az elfogadó, megértő, megbocsátó, a másik a kihívás elé állító, elváró, felelősséggel szembesítő. A gyakorlatban az előbbi többnyire a pszichológusok testesítik meg, az utóbbit pedig a pedagógusok. A családban pedig az anyai és az apai szerepek alkotnak hasonló mintázatot. A két hozzáállást általában ellentétesnek érzékeljük: hogyan lehetünk elfogadók valakivel, ha közben felelősségre vonjuk? Ez a dilemma sokszor komoly konfliktusokhoz vezet. Az iskolákban, intézményekben a pedagógusok és a pszichológusok között megfigyelhető feszültség is elárulja, hogy a felek úgy érzik, egymás ellen dolgoznak. A pszichológus több empátiát és kevesebb terhelést várna a tanároktól, a pedagógus viszont azt hangoztatja, hogy neki követelményeket kell támasztania, majd a teljesítménynek megfelelően értékelnie. Sajnos a családban is megjelennek hasonló konfliktusok, amikor az egyik szülő igyekszik megóvni a gyermeket a megpróbáltatásoktól, a másik viszont „embert akar belőle faragni”. Ha ilyenkor úgy tesszük föl a kérdést, hogy „kinek van igaza?”, tévúton járunk, és ennek a tévedésnek a levét a gyermekek isszák meg. Hiszen ahelyett, hogy együtt dolgoznánk értük, a fejük felett csatározunk.

Nézetem szerint a két álláspont nem ellentétes, csupán arról van szó, hogy képviselőik más-más síkon közelítenek a gyermekhez, és így egyik is, másik is csupán részigazságot fogalmaz meg. Tulajdonképpen ez a látszólagos ellentmondás nem más, mint a dimenzionálonológia egyik alapvetésének a megnyilvánulása. Frankl szerint „...az ember testi-lelki szellemi egység és teljesség”, ennek következtében a különböző létsíkokra vonatkozó vetületei nem fognak megegyezni, és semmiképpen sem adják vissza a teljes személyt.⁵

A „pszichológusok”⁶ álláspontja, ahogy Frankl többször is kifejti pszichologizmus kritikájában, a pusztán elfogadásra és megértésre való fókuszálás, csupán a lelki síkot érinti, melyen törvényszerűen mennek végbe az események. Ám nem veszi figyelembe a gyermek szellemi dimenzióját, nevezetesen azt, hogy a gyermek képes szembehelyezkedni az őt ért hatásokkal, és ennek megfelelően viselkedni. Aki a szellemi dimenziót figyelmen kívül hagyja, elköveti azt a hibát, hogy „a lelki egészségért illetve a beteg gyógyulásáért folytatott harca egyik leghatásosabb fegyveréről mond le”⁷ (1. ábra, fekete nyíl).

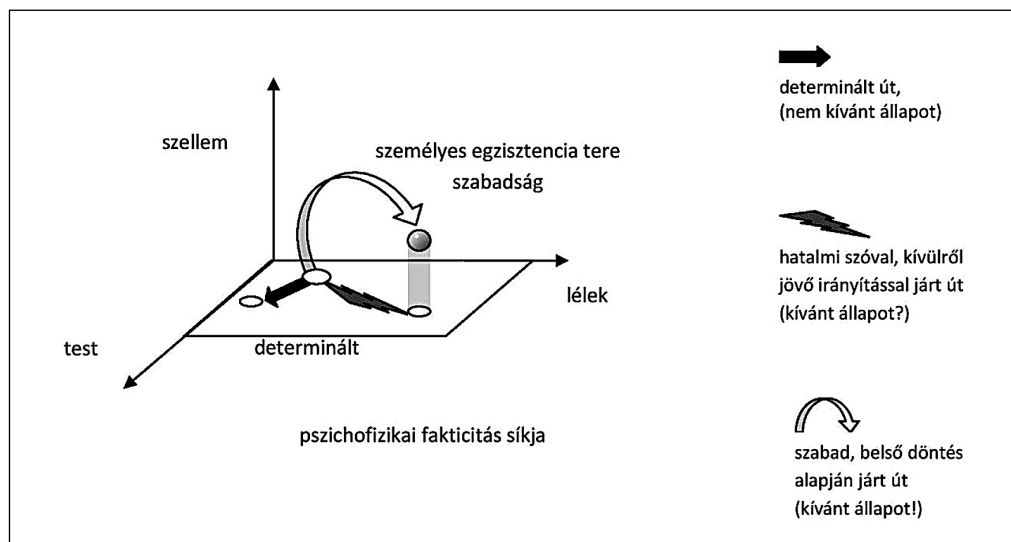
Ha a „pszichológus” nem hagyhatja figyelmen kívül a szellemi dimenziót, akkor a pedagógus és maga a pedagógia még kevésbé. Hiszen épp a pedagógus várja el a gyermektől, hogy tudjon magán uralkodni, gyakoroljon önfegyelmet, ne kizárólag a szükségleteinek és az érzelmeinek engedelmeskedjék⁸ (ne egyen órán, ne üssön vissza, stb.), motiválja önmagát a tanulásra, valamint vállaljon felelősséget a tetteiért. Vajon mindez nem a szellemi dimenzió megnyilvánulása-e? Ha ezt felismerjük, a látszólagos ellentmondás megszűnik, és az is világossá válik, hogy a „pszichológus” pusztán a testi-lelki dimenzió síkján gondolkodik, amelyet a pedagógus többnyire figyelmen kívül hagy, mert ő inkább a szellemi dimenziót célozza meg, miközben az akaratra és a felelősségtudatra épít.

⁵ Uo.

⁶ Szerencsére ez ma már nem így van, sok pszichológiai irányzat épít a személy megküzdési képességeire, rezilienciájára stb., ezért is tettem idézőjelbe a „pszichológus” szót. A köztudatban azonban még mindig él ez a pszichológusokról alkotott sztereotípa.

⁷ Uo.

⁸ Szerencsére az „akaraterő” és az „önfegyelm” visszakérül a pszichológiai gondolkodásba, és a kutatások igazolják az egyébként klasszikusan ismert fontosságukat személyes boldogulásunkban. (BAUMEISTER R. F. – TIERNEY J, *Akaraterő*, Ursus Libris Könyvkiadó, Budapest, 2013.)

1. ábra: A szellemi egzisztencia Frankl ábrája alapján

Ám ebben az esetben fel kell tennünk a kérdést: Mi a helyzet a gyermek felelősségével és szellemi személyével kapcsolatban? Hiszen nyilvánvaló, hogy egy csecsemő és egy felnőtt felelőssége nem egyforma.⁹ A törvénykezésünk is ennek megfelelő: ma Magyarországon¹⁰ a 12. életévét be nem töltött gyermek nem büntethető, vagyis nem vonható felelősségre tettei miatt.

Akkor mit mondhatunk a gyermek szellemi személyéről? Frankl hangsúlyozza, hogy a szellemi személy sérthetetlen, megbetegedni csupán a testi illetve a lelki síkon tudunk.¹¹ Ezt a gondolatot a gyermekekre kiterjesztve megkockáztathatjuk, hogy *a szellemi dimenzió fejlődni sem fejlődik, hiszen akkor lenne egy tökéletlenebb állapota. A szellemi személyünk a kezdetektől fogva adott. Fejlődésre a testi és a lelki dimenzióknak képes csupán, és ezeknek a fejlődése teszi a külvilág számára hozzáférhetővé szellemi dimenzióinkat.*

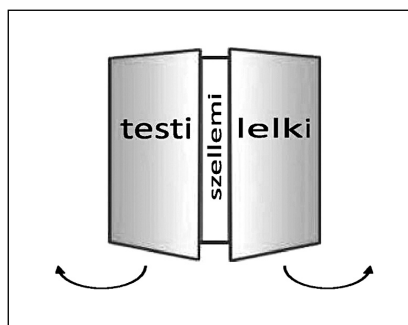
Ha a testi és lelki sík fejlődését két kinyíló ablaktáblához hasonlítjuk (2. ábra), érzékeljük, hogy a szellemi már egy kis résen is áthatol, s a fénye segít meglátnunk, miként nyithatjuk a táblákat még szélesebbre. Szellemi dimenzióink így hatással lehet testi és lelki fejlődésünkre, és jó irányba befolyásolhatja a működésüket. A gyerekeket tehát abban kell segítenünk, hogy minél szélesebbre tárhassák az „ablaktábláikat”, vagy ha már nem

⁹ A felelősség kérdésének vizsgálatával a pszichológia igen keveset foglalkozik. A Rotter féle külső-belső kontrollis megközelítés áll a legközelebb e témához, amely szerint a külső kontrollt a felelősségvállalás hiányának lehet tekinteni. (YALOM I. D., *Egzisztenciális pszichoterápia*, Animula Kiadó, Budapest, évsz. nélkül.)

¹⁰ A felelősségre vonhatóság kérdésének a vizsgálata nem egyszerű; hogy ezek az életkori határok pontosan hova esnek, az országoként változik a mai napig is. A szabályozással kapcsolatos vitákban a jogalkotók a biológiát és a pszichológiát hívják segítségül. A pszichológia azonban meglepően keveset foglalkozik a felelősség kérdésével.

¹¹ FRANKL, V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, in: SÁRKÁNY P. – ZSÓK O. (szerk.), *A logoterápia alapjai*, Jel Kiadó, Budapest, 2010, 9–185.

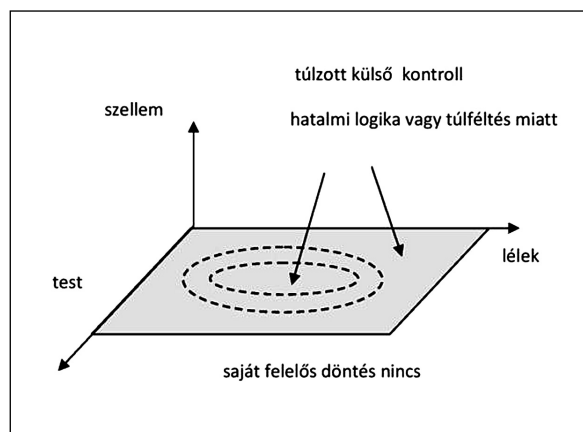

2. ábra

lehetséges tovább nyitni őket, akkor abban, hogy a megmutatkozó szellemi dimenzió fényében hogyan lehet meglátni az értékeket.

Ha elfogadjuk, hogy a szellemi dimenzió ugyan a kezdetektől adott, de csak a testi és lelki fejlettség aktuális szintjének megfelelően tud megnyilvánulni, akkor érthetővé válik, hogy azok a stratégiák, amelyek rombolják a lelki fejlődést (elhanyagolás, hatalmi megfélemlítés, megszegyenítés, kiközösítés stb.), gátolják és nehezebbé teszik a gyermek számára a szellemi dimenzió kibontakoztatását is. (1. ábra: szürke, cikcakkos nyíl)

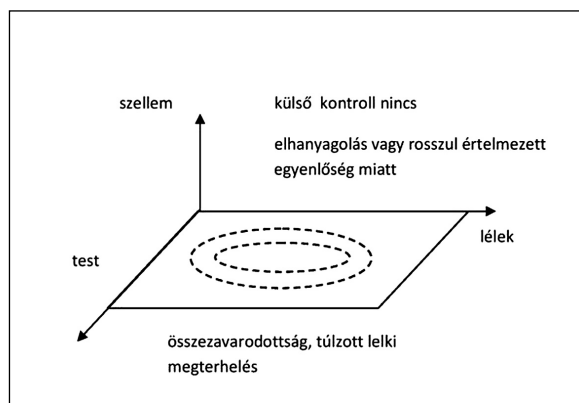
A pusztán külső kontroll és hatalmi megfélemlítés látszólag elvezet a kívánt viselkedéshez (csend az osztályban, elvégzett feladatok), de a kontroll csökkenésével világossá válik, hogy a viselkedés nem szabad döntésből született, vagyis a gyermek nem felelősen cselekedett. Ilyenkor vagy pusztán félelemből tartja be az előírásokat, vagy egyáltalán nem tartja be, hiszen csak a saját szabad döntésünk eredményeként született viselkedésért vállalunk felelősséget.

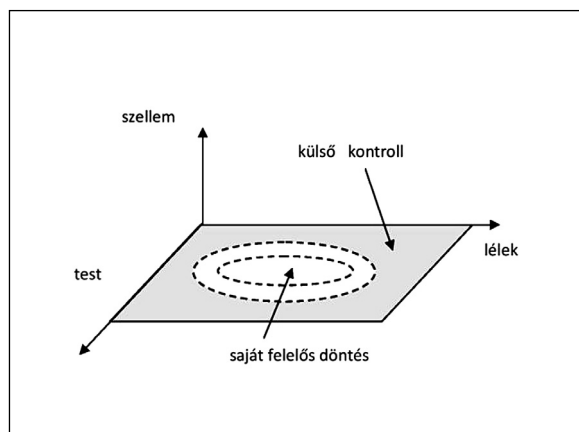
3/a. ábra

Ennek a hozzáállásnak a másik oldala, amely inkább a szülők részéről szokott megnyilvánulni, amikor túlféltésből mi döntünk a gyerek helyett. (Az ilyen hozzáállású szülőt hívjuk „helikopter-szülőnek”, aki nem képes szabadon engedni a gyermekét, hanem folyton a feje fölött köröz). Ez a probléma is a kontroll kérdésével kapcsolatos, hiszen bár a szülőt a „puszta szeretet” vezérli, éppúgy a szabadságában korlátozza a gyermeket, mint az, aki a hatalmi megfélemlítésre épít, s az eredmény ebben az esetben is a felelős döntések és a felelősségvállalás hiánya lesz (3/a. ábra).

A másik hiba, amit el szoktunk követni, hogy „felelősségre vonunk”. Vagyis ahelyett, hogy a gyermek saját felelősségi körén belül megtapasztaltatnánk a döntések és cselekvések következményét, inkább lelkiismeret-furdalást ébresztünk benne, még rosszabb esetben olyasmit kérve számon tőle, ami nem az ő felelőssége, hanem a miénk. Az ilyen hibákat sokszor fel sem ismerjük. Leginkább akkor fordulnak elő, ha nem tisztáztuk magunkban a határokat, például rosszul értelmezett egyenrangúság feltételezése esetén (szülősítés, lojalitás-konfliktusba vonás). Szintén a határok elmosódásából vagy hiányából fakad a laissez-faire és az elhanyagoló bánásmód (3/b. ábra).

3/b. ábra

3/c. ábra

Sajnos az is gyakran előfordul, hogy a két szélsőséges hozzáállás következtlenül, egymás után, hirtelen váltásokkal jelentkezik. Ilyenkor valaki a gyermek környezetéből, például az apa képviseli a túlzott kontrollt, az anya pedig mindent megenged és elnéz. De egy labilis személy egymaga is megjelenítheti a két álláspontot. Gondoljunk egy feldúlt pedagógusra vagy szülőre, aki megbánja egy dühkitörését vagy túl szigorú döntését, ezért hirtelen túlzottan engedékennyé válik, mindent megenged, olyasmit is, amit egyébként nem szokott és nem is tart helyesnek. Azután ettől persze megint feldühödik... A gyermekek számára nagyon összezavaró, ha ilyen ellentmondásos helyzeteknek kell megfelelniük.

Fontos tehát, hogy a pedagógus (és a szülő is) tudatosítsa magában, hol húzódik a gyermek felelősségének a határa, mi az, ami testi és lelki képességein keresztül meg tud nyilvánulni. Ezek a határok természetesen egyben a gyermek szabadságának a korlátai is. Mert azt is le kell szögeznünk, hogy a korlátozott felelősség korlátozott szabadsággal jár együtt.

Az pedig a felnőtt felelőssége, hogy ezt a határt kijelölje, mert ennek hiányában a gyermekek nem érzik magukat biztonságban (3/c. ábra).

Az ellentmondás tehát feloldható: a gyermeknek szüksége van a feltétel nélküli elfogadásra és megértésre, ami a személyét és az érzelmeit illeti, de a cselekedeteiért és ezeknek a következményeiért felelős, a korának és testi-lelki fejlettségének megfelelő mértékben. Ezen a körön belül képes szabad döntést hozni, és döntéséért felelősséget vállalni (1. ábra: fehér nyíl). Annak nyomán követése, hogy a gyermek testi-lelki fejlettsége milyen, folytonosan változó határokat jelöl ki, a felnőtt feladata. A határokon belül szerencsés a kontrollt a gyermekeknek átengedni, de a határokon kívül a kontroll tartása a felnőtt felelőssége.

LOGOTERÁPIA GYERMEKKORBAN

Ha tehát tudjuk, hogy a gyermek szabadsága és felelőssége korlátozott, fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon alkalmazható-e egyáltalán gyermekek számára a logoterápia és egzisztenciaanalízis.

Bianca Z. Hirsch szerint a logoterápia alkalmazható gyerekkorban, különösen iskolai körülmények között. Javasolja a tanárok és az iskolapszichológusok logoterápiás képzését, hiszen a gyerekek idejük nagy részét tanáraikkal töltik, és családi konfliktusok esetén éppen az iskola lehet a biztonságot jelentő környezet, ha a gyermeknek lehetősége van megfelelően képzett és elfogadó felnőttekkel kapcsolatba kerülnie.¹²

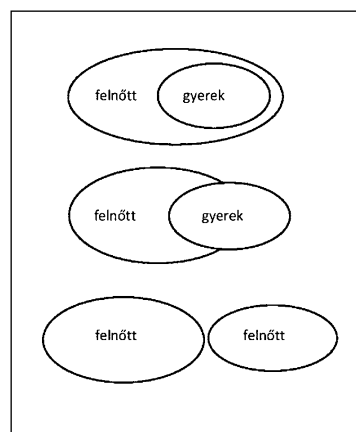
Nézetem szerint, ha az előzőekben tárgyalt felelősség-határokat szem előtt tartjuk (3/c. ábra), akkor szigorúan azokon belül maradván a logoterápia mind az értelem megtalálását, mind a megvalósítását tekintve gyermekek esetében is működik.¹³ A modellből azonban kiviláglik, hogy minél kisebb egy gyermek, annál kevésbé lesz lehetőségünk terápiás beavatkozásra, de az is kiderül, hogy annál nagyobb lehetősége van a felelős felnőttnek elérni, hogy a problémák ki se alakuljanak. Minél korábbi életkorról van szó tehát, annál inkább *promócióról* és *prevenzióról* beszélhetünk, semmint terápiáról, hiszen a hangsúly a szabadság és felelősség megtapasztalásán, a jó szokások és jó beállítódások kialakításán, begyakorlásán van. Ezt a hozzáállást nevezném logopedagógiának, és ennek megfelelően a nevelési folyamatban nézetem szerint *logopedagógiáról és egzisztenciaanalízisről* kellene beszélnünk

LOGOPEDAGÓGIA

A logopedagógia nem volna más tehát, mint a frankli ember- és gyermekképen alapuló logoterápiás és egzisztenciaanalitikus szemléletű pedagógia, melynek célja az, hogy segítse az egzisztenciális értelemben vett személy kibontakozását.

Felelősségre nevelés

A felnőtt és a vele kapcsolatban álló gyermek helyzete nem szimmetrikus, egyfajta hierarchiát mutat. Hiszen a felnőtt felelős a rábízott gyermekért, míg ez fordítva nem igaz. A felnőtt felelőssége mintegy tartalmazza a gyermek felelősségi körét úgy, mint ahogy a magzatot körülöleli az édesanya teste (4. ábra). Születés után a testi-lelki tartalmazást átveszi a lelki tartalmazás, a gondoskodás, a gyermekek egészséges fejlődéséhez szükséges fizikai és lelki feltételek, a bizton-

4. ábra

¹² HIRSCH B. Z., *The Application Of Logotherapy In Education*. The International Forum for Logotherapy, 18, 32–36., 1995.

¹³ Természetesen ez a felnőttek esetében is így van, hiszen az ő szabadságuk sem végtelen. A gyerekek, idősek és betegek esetében csupán szembetűnőbb a szabadság korlátozottsága.

ság megteremtése. Ahogyan a gyermekek fejlődnek, a felnőttek felelősségi köre fokozatosan visszahúzódik.

Boglarka Hadinger hívja fel rá a figyelmet, hogy a „felelősség” kifejezés negatív töltetű, ezért a gyerekekkel való kapcsolatunkban jobb nem használni. Arra is figyelmeztet, hogy a felelősségre nevelés nem azonos a felelősségre vonással, bár a kettő sajnos gyakran összemosisdik a gyakorlatban. Mit jelent tehát a felelősségre nevelés? Hadinger azt javasolja, hogy a gyerekeket hozzuk az életkoruknak megfelelő döntési helyzetekbe, gondoljuk végig együtt velük a lehetséges döntések következményeit, majd hagyjuk, hogy meg is tapasztalják e következményeket. Például egy iskolás gyerek dönthet arról, hogyan osztja be a zsebpénzét, vagy mivel tölti a szabadidejét. A „rossz” döntés büntetése így nem kívülről érkezik, hanem közvetlenül a gyermek döntéséből fakad. Hiszen ha megette az egész csokit tegnap, akkor mára nem marad, vagy ha három órát piszmozg a matekkal, akkor nem lesz ideje társasozni. Hadinger arra is rámutat, hogy mi felnőttek gyakran a kényelmesebb megoldást választjuk, és azért döntünk a gyerekek helyett, mert az kevésbé időigényes: elkerülhetjük az esetleges konfliktust, és nem kell kezelnünk a helyzetből fakadó kellemetlen érzelmeket.¹⁴

Értékek és értelem

Az egzisztenciaanalízis fontos eleme a személyes értékrend feltárása és tudatosítása, hiszen ezek a felismert értékek adják meg a konkrét élethelyzetünkben rejlő értelem beteljesítésének lehetőségét. Boglarka Hadinger szerint az érték-kör az emberi fejlődés során egyre tágul. Körülbelül 5 éves korig az értékeket túlnyomó részt a környezetünktől vesszük át, vagyis kapjuk.¹⁵ Ez egyfajta egocentrikus beállítottsággal jár együtt, és Hadinger szerint meg is lehet rekedni ezen a szinten. (Meglátása szerint sok művész egész életén át megmarad ezen az értékkörön belül...) A második, körülbelül 12 éves korig tartó szakaszban az értékeket szintén kapjuk, de a családon és a szűk környezetben belül adjuk is. Ezen a szinten is meg lehet rekedni (lásd „maffiafőnök”). Optimális esetben 12 éves kor fölött adjuk és kapjuk az értékeket, és a kör egyre tágul a távolabbi környezet, az emberiség és egyetemesség irányába.¹⁶

Kezdetben, amikor a gyermek az értékeket csak kapja, ezek az értelemuniverzálíák „készek”, a felnőttek, a nevelők, a közösség, a kultúra értékrendjét tükrözik. Minden családban, minden iskola képvisel egy értékrendet – akkor is, ha ennek nincs tudatában –, amivel általában az is együtt jár, hogy bizonyos értékeket eleve kizár a rendszerből. Például egy család, amelyben a legfőbb érték a biztonság és az összetartozás, nehezen viseli a kockázatkeresést, és a külső kapcsolatokat. Ahol a legfőbb érték a béke, ott sem vállalni, sem megoldani nem igyekeznek a konfliktusokat. Amelyik iskolában legfőbb érték a versengés, ott nem lesz helye a kooperációnak.¹⁷ Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ne legyen értékrend, csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy értékekkel szemben értékek állhatnak, és érdemes tudatában lenni, hogy mikor, miért és milyen értékről mondunk

¹⁴ HADINGER, B., Előadás, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Logoterápiás szakképzés, Budapest, 2012.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ PÁL F., Előadások 2011, <http://www.palferi.hu/hanganyagok/2010-2011/2011-04-05> (Utolsó megtekintés 2014. október 6.).

le, miközben a saját értékrendünket követjük. A túl merev értékrend megnehezítheti a gyermekek helyzetét, a későbbiekben csak kemény küzdelmek árán tudják felismerni a kizárt értékekben fellelhető értelem-lehetőségeket. (Bár – hogy a kép még összetettebb legyen – a kemény küzdelem is képviselhet értéket...) Az értékrend hiánya pedig fejtelenséghez vezet, és a kiszolgáltatottság érzését keltheti a gyermekekben.

Frankl szerint az értelmet *találjuk*.¹⁸ Ha azt szeretnénk, hogy a gyermekek rá tudjanak találni egy-egy szituációban az ő számukra fellelhető értelemre, jó, ha az értékek minél szélesebb skáláját tudjuk nekik felmutatni. Ez szintén a felnőttek felelőssége, csakúgy mint az is, hogy mit kezdenek a gyermek által meglett értelem-lehetőséggel, ha az az ő számukra nem képvisel értéket.

Az értékek tudatosítását ajánlatos minél előbb, óvodás-, vagy kisiskolás korban elkezdeni. Frankl azt írja, hogy a szellemi tudattalan az érzelmek és az intuíció nyelvén szólal meg.¹⁹ Ha Frankl nyomán a felszínre szeretnénk hozni a gyermekek saját maguk által felismerhető értékeit, akkor a legkézenfekvőbb az érzelmeikkel kapcsolatos munka kidolgozása. Az érzelmeink mögött ugyanis a vágyaink és értékeink találhatók.²⁰

E mellett a módszer mellett még számos módszer és technika szerepel a pszichológusok és pedagógusok eszköztárában, amelyek segítségével a gyermekek feltérképezhetik a saját értékhorizontjukat. Ilyenek lehetnek a Lukas féle dereflexiós körök²¹, „varázsjátékok”²², a meditáció, a Böschmeyer-féle értékimagináció²³, a rajzolás, a meseolvasás, a szerepjáték, stb.

Frankl három értékmegvalósítási lehetőséget különböztet meg, az alkotói, az élmény- és a beállítódási értéket.²⁴

Élményérték a gyermekek esetében

Gyermekekről szólva kiemelt fontosságot kell tulajdonítanunk az élményértékeknek mint alapnak, melyek egy kapcsolatban, a természet szépsége vagy egy műalkotás élvezete közben valósulnak meg. A pozitív kapcsolatok, a biztonság, a bizalom és nyitottság teremti meg a feltételeket az élményértékek megvalósításához.

A gyermekek már az anyaméhben „kapcsolatban” vannak, és az első években is jellemző ez a szoros összefonódás a gyermek és a szülő között. Kezdetben a babák számára

¹⁸ FRANKL, V. E., *A szenvedő ember*, Jel Kiadó, Budapest, 2012, SÁRKÁNY P., *Az értelemtapasztalat dimenziói: Értelemadás és értelemtalálás*, in: SÁRKÁNY P. (szerk): *Az értelemkérdés sodrásában*, Jel kiadó, Budapest, 2005, 75–86.

¹⁹ FRANKL, V. E., *Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai*, in: SÁRKÁNY P. – ZSÓK O. (szerk.), *A logoterápia alapjai*, Jel Kiadó, Budapest, 2010, 9–185.

²⁰ Pozitív érzelmek esetében ez egyszerű, negatív érzelmek esetén azonban komolyabb munkát igényel a megtalálásuk. Ilyenkor át kell gondolnunk, hogy mi az az érték, ami elveszett (a szomorúság esetében), vagy mi az, aminek a megvalósulása megghiúsult (a düh esetében). Ha ezt az utat követjük, akkor eljutunk egy vágyunkhoz, amely ha elsőre nem is tűnik túl magasztosnak, de a mélyén újabb és újabb vágyakat találhatunk, s ha elég mélyre ásunk, előbb-utóbb egy általunk fontosnak tartott értékre bukkanunk. (PÁL F., *Természetes spiritualitás*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.)

²¹ LUKAS, E., *A logoterápia Tankönyve*, Agapé, Szeged, 2011.

²² GÖBEL O., *Önmagunkban elmélyülten*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.

²³ EGLAU, U., *A lélek sötét ösvénye (Freud)- a lélek fényes ösvénye*, in: SÁRKÁNY P. (szerk), *Az értelemkérdés sodrásában*, Jel kiadó, Budapest, 2005, 110–120.

²⁴ FRANKL, V. E., *Orvosi lélekgondozás*, UR Kiadó, Budapest, 1997.

²⁴ GOPNIK, A., *A babák filozófiája*, Nexus Kiadó, Budapest, 2009.

még nincs elkülönült „én”. Szerintem ez az élmény nagyon hasonlíthat az élményértékek megvalósítása közben történő önátlépésre. A fontos különbség az, hogy a babák ezt passzívan átélnek, a felnőtt pedig tudatosan megvalósítja.

Gopnik szerint az „én”-érzés csak az ötödik életévre alakul ki fokozatosan.²⁵ Nézetem szerint az elkülönült „én” élménye teszi lehetővé, hogy a passzívan kapott kapcsolati élmény érték mellett megjelenjen az aktívan adott és megvalósított élményérték, amelyre a gyerekek életkoruk előrehaladtával egyre tudatosabban képesek. Az én-érzés kialakulásának ideje megegyezik a Boglarka Hadinger által leírt értékkör-bővülés első időpontjával, vagyis az ötödik életévvel.²⁶

Az eddigiekben nem hangzott el, pedig nem csak a felnőttekkel, hanem a többi gyermekkel való kapcsolat is fontos szerepet játszik a gyermek fejlődésében. Közöttük valódi lehetősége nyílik az élményszerzésre és megmérettetésre, a passzívan fogadott értékek aktív megvalósítására, közöttük cselekednie és döntenie kell, és lehet vállalni a felelősséget. A gyermekek közös világa a játék, ahol szabadon, pozitív érzések kíséretében próbálhatják ki magukat, és pozitív kapcsolatokat tudnak építeni. „A valóságos életben a gyerekek a felnőttek segítségére szorulnak, akik egyrészt szabályokat adnak, másrészt kitöltik az ismeretlen réseit. Vigotszkij hitt abban, hogy a valóság felülbírálásának szabadsága, ami a 'mintha játékok' lényeges alkotóelme, hasonló támogatást nyújt a gyerekeknek. Ezért, írja Vigotszkij: »A játék során a gyerek mindig felette áll az életkorának, mindennapi viselkedésének; mintha a játék során egy fejtel magasabb lenne saját magánál.«”²⁷

Alkotói érték

A kompetens csecsemő aktívan kísérletezik, hatással van a környezetére, és meglepően hamar összekapcsolja cselekedeteit a külvilág változásaival. Kétéves kor környékén alakul ki az „én”-nek az az aspektusa, amelyet „cselekvő én”-nek nevezünk, ilyenkor születik meg a babákban az „én csinálom” érzése.²⁸ Az alkotói érték megvalósulásának ez az érzés képezheti az alapját, de amint az élményértékek esetében, itt is csak fokozatosan alakul ki a teljesen tudatos, akaratlagosan indított értékmegvalósítás.

Fontos szerepet játszik ebben a folyamatban a figyelmi és a gátló rendszerek alakulása, fejlődése is, amelyek lehetővé teszik, hogy a gyermek egyre fókuszáltabb figyelemmel merüljön el egy konkrét tevékenységben, miközben a többi ingert és végül önmagát is figyelmen kívül hagyja. Ez lehet az az élmény, melyet Csíkszentmihályi Flow-nak nevez, és Gopnik szerint csak a felnőttek működésére jellemző, mivel fókuszált és belülről irányított figyelemre van hozzá szükség.²⁹

Fontos tehát, hogy a felnőtt lehetőséget teremtsen a gyermek számára az alkotói értékek megvalósítására, hogy a közös tevékenység, a tanórán végzett munka ne unalmas kötelezettség legyen, hanem valódi alkotás – hiszen egy szépen kerekített betű vagy egy szépen elmondott vers is azzá válhat.

²⁵ HADINGER, B., Előadás, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Logoterápiai szakképzés, Budapest, 2012.

²⁶ COLE, M. – COLE S. R., *Fejlesztéslélektan*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

²⁷ Uo.

²⁸ GOPNIK, A., *A babák filozófiája*, Nexus Kiadó, Budapest, 2009.

²⁹ FRANKL, V. E., *Orvosi lélekgondozás*, UR Kiadó, Budapest, 1997.

Beállítódási érték

„Arról van itt szó, hogyan viszonyul az ember valamely megváltoztathatatlan sorshoz” mondja Frankl a beállítódási értékről.³⁰ Ha belegondolunk, a kisgyermek egyáltalán nem perelnek a sorsukkal. Azt fogadják el, amiben éppen vannak, még akkor is, ha az egy kívülálló számára nyilvánvalóan rossz. Erre a „stratégiára” a gyermekeknek függő viszonyuk miatt van szükségük, hiszen még egy bántalmazó szülő is jobb, mint egy semmilyen. A rossz környezet természetesen igen káros hatással lehet a gyermek fejlődésére, és rossz irányba befolyásolhatja a külvilághoz és az emberekhez való beállítódását. De ez a beállítódás csak jóval később válik tudatossá, sőt, még az is előfordulhat, hogy soha. Sokszor felnőttként is csak egy terápiás szituációban ismerjük föl a saját beállítódásunkat.

A pszichológiában megküzdési (coping) stratégiáknak hívjuk azokat a stratégiákat, amelyekkel egy számunkra fenyegető helyzetet kezelünk. „A megküzdés Lazarus szerint kognitív és viselkedési erőfeszítés, amely olyan külső vagy belső kihívások, veszélyek kezelésére irányul, melyek meghaladják, vagy felemésztenek az egyén tartalékait, forrásait.”³¹ A megküzdési stratégiák között szerepel a pozitív újraértékelés stratégia, amely figyelemre méltóan hasonlít Frankl beállítódási érték-megvalósításához.

„A pozitív újraértékelés a szituáció egy olyan újraakasztása, amelynek folytán az egyén akár a stresszes helyzetben is a körülmények pozitív aspektusait és előnyeit nézi.”³² Már általános iskolás korban is megfigyelhető ez a stratégia – de leginkább 12 éves kor táján válik jelentőssé –, amely a kutatások eredménye szerint az immunrendszer hatékonyabb működésével jár együtt, és éppen emiatt a pozitív pszichológia a pedagógiai gyakorlatban is kívánatosnak tartja a fejlesztését.³³

A beállítódási érték megvalósításához szükséges képességeink jó része már kora gyermekkorunktól adott. Ahhoz, hogy más szempontból tudjunk látni egy helyzetet, képzelőerőre van szükség és arra, hogy mind érzelmileg, mind gondolatilag át tudjuk venni a mások nézőpontját (empátia és mentalizáció). De a tudatosított megvalósításhoz szükséges a reflektált én-tudat, és a helyzet kiértékelésének a képessége is. Hiszen ezek hiányában nem hogy megvalósított, de felismert beállítódásról sem lehet szó.

Fontos tehát, hogy segítsük a gyermekeket saját beállítódásaik felismerésében, és hogy alternatív beállítódásokat tudjunk felmutatni nekik az adódó helyzetekben. Mert – Frankl szavaival – míg az élményértékeknek és az alkotói értékeknek prioritásuk van, addig a beállítódási értéknek szuperioritása, hiszen általa nyilvánul meg igazán emberi mivoltunk.³⁴

A „helyzetbe hozás” mellett nyilvánvalóan nagy szerepe van a felnőtt példamutatásának is: ha pozitív kapcsolatokat ápol embertársaival, ha alkotó életet él, és fel tudja mutatni az értelmet egy-egy reménytelennek tűnő helyzetben is, akkor válik hitelessé az, amit mond.

³⁰ HAMVAI C. – PIKÓ B., *Pozitív pszichológiai szempontok az iskola világában: a pozitív pedagógia kihívásai*, in *Magyar Pedagógia* 108. évf. 1. szám 71–92., 2008.

³¹ Uo.

³² Uo.

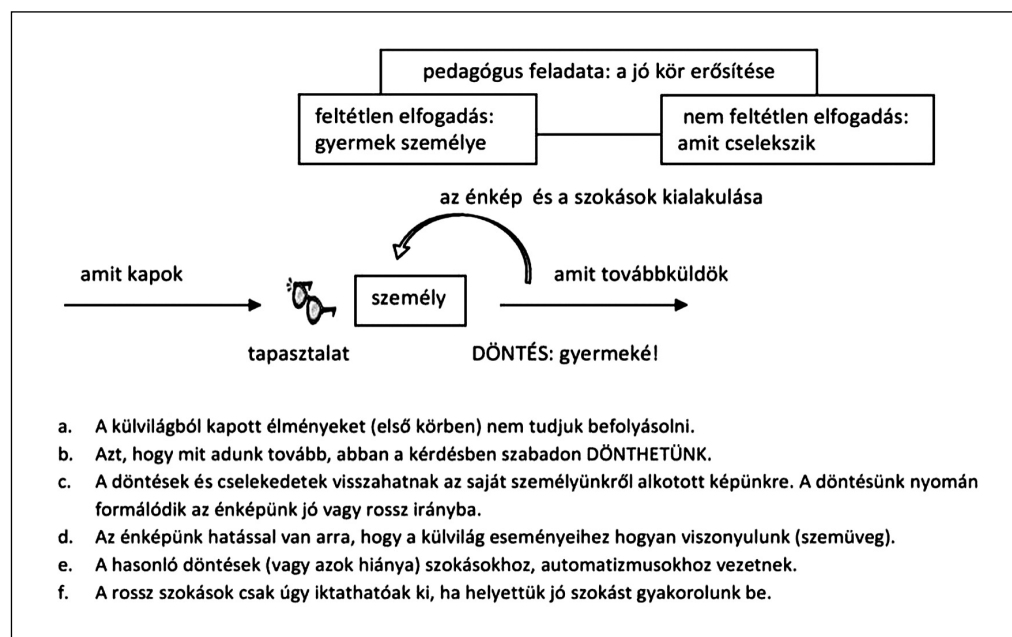
³³ FRANKL, V. E., *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, Jel Kiadó, Budapest, 2005.

³⁴ HADINGER, B., *Bátorság az élethez*, Jel Kiadó, Budapest, 2006.

A pedagógus

A fentiek alapján kirajzolódik, hogy a gyermekekkel foglalkozó felnőttek felelőssége kettős, egyrészt a gyermekekkel szemben felelősek, másrészt önmagukkal szemben, pontosabban önmaguk és a lelkiismeretük előtt. A gyermekekkel kapcsolatos további feladatok közül néhányat kiemelnék, amelyek logopedagógia szempontból jelentősek. Ezek: az önbecsülés növelése, a lelkiismeret nevelése, az önnevelési attitűd kialakulásának támogatása, a döntéshozatal segítése és a motiváció: az értelem akarásának a kibontakozását lehetővé tevő helyzetek teremtése, felismerése. A témakörben nagyon fontos és hasznos olvasmány Boglarka Hadinger *Bátorság az élethez* című könyve.³⁵

A következő ábrával szeretném szemléltetni nagyvonalakban a logopedagógus nevelési feladatát (5. ábra):

5. ábra: A logopedagógus feladata – Vik János ábrája alapján

A gyermekekkel foglalkozó felnőttek, amint említettem, a saját maga és a lelkiismerete előtti felelősséget is viselni kell. Sajnos ezzel a fajta felelősség-vállalással elég keveset szoktunk foglalkozni. Míg egy pszichológustól elvárják, hogy folyamatos önismereti munkát végezzen, amit papírokkal is igazolni tud, addig a tanároktól csak a szakmai továbbképzéseket kéri számon. Sőt, maguk a pedagógusok sem érzik fontosnak, hogy ön-

³⁵ Az önismeret abban az esetben is hasznos, ha a pedagógus első közelítésben nem talál értelemmegvalósítási lehetőséget a munkájában, hiszen a logoterápia épp ahhoz nyújt segítséget, hogy találjon, vagy ha ez nem lehetséges, segítsen a pályaválasztással kapcsolatos döntés meghozásában. Ez igen fontos lehet mind az egyén, mind a környezete szempontjából.

ismereti kurzusokon vegyenek részt – a szülőkről már nem is beszélve. Az önismereti munka negligálásához szerintem – számos egyéb probléma mellett – a pszichológiával kapcsolatos előítéletek is hozzájárulnak.

A logoterápia és egzisztenciaanalízis talaján álló önismereti munka és személyiségfejlesztés éppen azért lenne nagyon alkalmas mind a pedagógusok, mind a szülők számára, mert nem marad meg a pszichologizmus szintjén, hanem az „itt és most”-tal valamint a jövőbeli feladatokkal foglalkozik. Tapasztalataim szerint az ilyen önismereti munka nemcsak a személyes épülésben segít, hanem a tanári munkában is hasznosítható, feltéve, hogy a pedagógus értelemmel telinek találja a maga munkáját.³⁶

Az iskola

Molnár Mária komplex képet fest róla, milyen az értelmes élet iskolája, amely Frankl logoterápiáján és egzisztenciaanalíziséen alapul.³⁷ Vele ellentétben azt gondolom, hogy nem egy ilyen új, alternatív iskola-típusra lenne szükség. Az alternatív iskolák (sok más mellett) azzal az előnnyel járnak, hogy pontosan megfogalmazott gyermekképük van. De végük észre, hogy eközben minden erőfeszítésük e gyermekképnek megfelelő és egyben kizárólagos feltételek megteremtésére irányul, ami ellentétben áll Frankl elképzelésével. Ebből adódóan Montessori pedagógia nincs a Montessori Óvodán és Iskolán kívül, ahogyan Waldorf pedagógia sincs a Waldorf Iskolán és Óvodán kívül.

Frankl elgondolásának egyik legfontosabb momentuma éppen az, hogy az ember nem hivatkozhat a körülményeire, és bármilyen helyzetben meg tudja találni a szabad mozgásteret. Ha egy logopedagógus azt mondja, hogy nem tudja alkalmazni a logopedagógiát, logoterápiát, mert nincs hozzá elegendő idő, nincs „speciális készlet”, Logopedagógiai Iskola stb., furcsa önellentmondásba keveredik. Hiszen pusztán a saját személyünk is lehet az a „körülmeny”, amely az öntranszcendencia révén a gyermekekre irányulva már logopedagógiai helyzetet teremt. A saját hozzáállásunk és példamutatásunk, valamint a gyermek és köztünk kialakuló buberi Én-Te kapcsolat, vagy „átölelő kapcsolat”³⁸ csak a mi felelősségünk.

Nézetem és tapasztalataim szerint bármely iskolában bármelyik tanár tud logopedagógusként működni, ha akar. Ezért nem egy iskola létrehozásán, hanem sokkal inkább a logoterápiái és logopedagógiai szemlélet terjesztésén kellene törni a fejünket, és a tanítók, tanárok képzésébe, továbbképzésébe beépíteni a logopedagógia, logoterápia oktatását. Hogy ez az elképzelés megvalósítható, az bizonyítja, hogy egy teljesen „átlagos” iskolában önkéntes alapon három tanítónő is sikeresen alkalmazza a logopedagógiai alapelveket, és aktívan részt vesz egy programban, mely ezeken az elveken nyugszik. A program fő célkitűzése a személyes értékek megtalálása az érzelmek segítségével, valamint a felelősségérzet és a közösségben való gondolkodás elmélyítése a gyermekekben.³⁹

³⁶ MOLNÁR M., *Az értelmes élet iskolája*, Jel Kiadó, Budapest, 2004.

³⁷ BUBER, M., *Én és Te*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.

³⁸ PATAKY K., *TI és ÉN = MI program* (Társas Ismeretek és Érzelmi Nevelés MIndannyiunkért). Belvárosi Pedagógus, IV. évf. 2. szám. 3–5., 2011.

³⁹ Az itt megfogalmazott gyermekkép tartalmazza a Norbert Kluge által vázolt 21. századi gyermekképet (Kluge, évsz. nélkül, 135.), amit kiegészít a gyermek testi-lelki-szellemi dimenzióinak megnevezésével. Így, a szellemi személy kezdetektől való megléte kapcsán válik világossá, milyen értelemben kell egyenrangúnak tekintenünk a gyermeket a felnőttekkel. Továbbá kirajzolódik a felnőttek felelősségének a köre is.

ÖSSZEGZÉS

A logoterápia és egzisztenciaanalízis emberképéből kiindulva a következő gyermekkép⁴⁰ fogalmazható meg:

1. A gyermek kezdetől fogva önálló személy a maga teljes testi-lelki-szellemi egységében és teljességében (lásd Frankl „téziseit”⁴¹). Ennél fogva a nevelésnek nem tárgya, objektuma, hanem szubjektuma.
2. A saját fejlődésének aktív részese.
3. Testi és lelki fejlődése lehetővé teszi, hogy a kezdetektől adott szellemi személye egyre inkább meg tudjon nyilvánulni.
4. Képességei, kompetenciája, státusza, szabadsága és felelőssége tekintetében azonban nem egyenrangú a felnőttekkel.
5. A felnőtt és a gyermek viszonya nem szimmetrikus, a felnőtt felelőssége és optimális nevelési hozzáállása mintegy „átöleli” a gyermeket.

A felnőtt feladatai:

- a) Támogatja a testi és lelki fejlődés folyamatát (szükségletek, empátia, elfogadás).
- b) Felismeri a gyermek testi és lelki fejlettségének megfelelő szabadság területét, amit megfogalmaz és nyilvánvalóvá is tesz a gyermek számára (korlátok, szabályok).
- c) Ezen a területen belül azonban maximálisan érvényesülni hagyja a gyermek szellemi személy voltát és felelősségvállalásra irányuló belső késztetését.
- d) Ezt a kört tudatosan bővíti a gyermek visszajelzéseinek és fejlődésének megfelelően, míg végül teljesen „elengedi”, már mint felnőttet.

Ez a gyermekkép alkalmas arra, hogy közös alapot teremtsen a gyermekekkel foglalkozó felnőttek számára. Szépen kirajzolódik a modellben az egyes segítő hivatások kompetenciája, valamint az is, hogy nem az „elfogadó vagy korlátozó”, hanem a helyesen értelmezett „elfogadó és korlátozó” hozzáállás segíti legjobban a gyermekeket. Emiatt szerencsés lenne, ha a logoterápiai és egzisztenciaanalitikus szemlélet nagyobb teret tudna hódítani az iskolák világában, hiszen nagyban segítené a szülők, pedagógusok, gyógykezelő pedagógusok, pszichológusok, gyermekvédelmi szakemberek stb. munkáját és együttműködését.

A másik, amit hangsúlyoznunk kell, hogy a logoterápiai szemlélet nem kész értékrendet akar ráerőltetni a gyermekekre és a felnőttekre. Egyaránt alkalmazható bármelyik iskolában, világnézeti és vallási hovatartozástól függetlenül. Frankl maga így fogalmaz: a logoterápiának „minden betegre alkalmazhatónak kell lennie, legyen az hívő vagy hitetlen, és minden orvos által alkalmazhatónak kell maradnia, személyes világnézetére való tekintet nélkül”.⁴² Ennek analógiájára azt mondhatjuk: *a logoterápia és logopedagógia minden gyerekre alkalmazható minden pedagógus és pszichológus által, személyes világnézetére való tekintet nélkül.*

⁴⁰ FRANKL, V. E., *Tíz tétel az emberről*, in BATTHYÁNY, A. – SÁRKÁNY P. – ZSÓK O. (szerk.), *Értelem és egzisztencia*, Jel Kiadó, Budapest, 2006, 59–70.

⁴¹ FRANKL, V. E., *A szenvedő ember*, Jel Kiadó, Budapest, 2012.

⁴² VÉGH A., *A gyerek szeme*, in VÉGH A., *A süllő és metafizikája*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2001, 77–83.

És végül felelős felnőttként érdemes megfontolnunk Végh Attila gondolatát: „Amíg magunk nem szakítunk a birtokló felfogással, amíg nem döbbenünk rá, hogy a kor késsen kapott válaszai nem megfelelőek, addig nem volna szabad a gyerekekkel szóba állnunk.”⁴³ A logoterápia ebben a kérdésben is a segítségünkre lehet, vagyis hogy önmagunkra reflektáltan, példaértékű életvitellel állhassunk önmagunk és a gyermekek elé.

Remélem, hogy Frankl munkássága, és az általa képviselt eszmeiség egyre több felnőtthez és gyermekhez eljut, továbbá pedagógusként, pszichológusként és szülőként is egyre többen találjuk meg a saját értelembeteljesítésünk lehetőségét a logoterápiás szemléletű életvitelben, munkában és nevelésben. Hiszen a gyermekekben ott világít a szellemi lét fénye. Akkor is, ha még nem látjuk.

SUMMARY

The first purpose of this essay is to formulate a recent child-model according to the human model of V. E. Frankl's logotherapy and existential analysis, which is useful for the adults taking care of children, including parents, teachers, psychologists, etc.

Considering the limited freedom and personal responsibility of children, the second part of the essay proposes to define logopedagogy as preventive, developmental and educational use of logotherapy, and suggests to apply logopedagogy and logotherapy together in case of children, and to place emphasis on realizing values: creative, experimental and attitudinal values. In addition it indicates the personal responsibility of the interrelated adults during the whole childhood.

VISNYEI EMŐKE – TÓTHNÉ TELEKI JUDIT

Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei – S.O.S. Krízis Alapítvány, Családok Átmeneti Otthona

Száműzött valóság... Logoterápia a hajléktalanellátásban és a hátrányos helyzetű családokkal végzett szociális munkában**1.****VISNYEI EMŐKE****Száműzött valóság... Logoterápia a hajléktalanellátásban**

„Az értelem az egyetlen – szól Patmore. – Az értelem az egyetlen, amely bennünket itt a létezés minden formája közül kiemel. A földi lét az egyetlen. A földi lét az egyetlen, amelyben a dolgokat egymástól meg tudom különböztetni.” (Hamvas Béla)

Szociális munkásként már több mint tizenegy éve hajléktalan, szenvedő emberekért dolgozom. Nemrégiben megismerkedtem a Viktor Emil Frankl nevéhez fűződő logoterápiával, amelynek kapcsán érdekelni kezdett, hogy a hajléktalan ember miként viszonyul az élethez, az élet értelméhez. Vajon annak a szerencsétlen sorsú embernek, aki szinte mindent elveszített, és teljesen kiszolgáltatottá vált, milyen utat tud mutatni a logoterápia?

A tanulmány első részében a hajléktalanságot mint létállapotot mutatom be, amelyben a szenvedő ember sok mindentől megfosztott (pénztől, befolyástól, családtól), attól viszont nem, hogy az életének értelmet adhasson, hiszen az nem a társadalmi rang vagy a szociális helyzet függvénye.

A második részben – a fentieket kiegészítve – egy esettanulmányon keresztül szeretném bemutatni, miként tudtam egy egzisztenciális vákuumban lévő hajléktalan embernek segíteni, aki ennek köszönhetően meglátta az életében felbukkanó lehetőségeket.

Végezetül egy olyan modellértékű együttműködésről szeretnék beszámolni, amely a Gyógyfoglalkoztatásért Alapítvány, a Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (továbbiakban BMSZKI) Táblás utcai Átmeneti Szálló és Nappali Melegedő művészetterápiás csoportja és a Tárt Kapu Galéria munkatársai között jött létre.

A hajléktalanságot mint létmódot azon klienseim sorsán keresztül szeretném bemutatni, akikkel nap mint nap foglalkozom, illetve akikkel a tanulmány kapcsán interjúkat készítettem.

Azt gondolom, hogy hibát követnék el, ha a hajléktalan létmódról általánosságban beszélnék, hiszen minden ember másként viszonyul egy adott helyzethez. A túlzott általánosítás maga után vonhatja a szenvedő ember tárgyiasítását is.

Viktor Emil Frankl így ír erről a problémáról: *„...a veszély egyáltalán nem abban van, hogy a kutatók specializálódnak, hanem abban, hogy a specialisták általánosítanak. Mindannyian ismerjük az úgynevezett terrible simplificateur-öket [borzalmas leegyszer-*

rűsítők]. De melléjük állíthatók a terrible généralisateur-ök [borzalmas általánosítók] is, mint ahogy őket nevezni szoktam. A terrible simplificateur-ök mindent egy kaptafára húznak, a terrible généralisateur-ök még csak meg sem maradnak a kaptafájuknál, általánosítják kutatási eredményeiket.”¹

Ez lehet az oka annak is, hogy azok a kliensek, akikkel közösen dolgozom a materiális és egzisztenciális javak (munka, lakás, vagyon) elvesztésének feldolgozásán, vagy már egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán fordulnak a nem hajléktalan emberek felé. Kapcsolatuk a sorstársaikkal a legszorosabb.

Élettörténetükben számtalan olyan trauma található, amit nem tudtak feldolgozni. Ebből is adódhat, hogy súlyos önértékelési problémákkal küzdenek. Nagyon sokuknál megfigyelhető az egzisztenciális vákuum, az értelmetlenségérzés, ami abban gyökerezik, hogy a hajléktalanlétből sokuk szerint lehetetlenség kijutni. Az emberi méltóságukat elvesztették, megvetettek lettek, a társadalom számkivetettjei. Tehetetlennek érzik magukat, főképpen, ha még büntetik is őket a szegénységükért.

A velük folytatott beszélgetések során azonban az is kiderült számomra, hogy nem veszítették el teljesen a reményt. Úgy vettem észre, hogy vagy látják életük értelmét, vagy ha nem, keményen küzdenek azért, hogy felfedezzék.

Elisabeth Lukas világít rá, miként tud segíteni a hajléktalan, szenvedő emberen is a logoterápia:

„A logoterápia úgy segít, hogy az emberrel tudatosítja, bármennyire is valóság és megváltozhatatlanok szerencsétlenségének tényei – megmarad legalább az irántuk való beállítódás választási lehetősége: békésen elfogadja őket, vagy átkozhatja önmagát és környezetét; hősiiesen viselheti őket, vagy összetörhet, és siránkozhat terhük alatt; bátorságot és önbizalmat gyűjthet a jövőre, vagy kétségbeeshet a kíméletlen jelen miatt. A döntés csak az övé, mert egyetlen – még a legkegyetlenebb – sors sem szabhatja meg, hogyan viszonyuljon hozzá.”²

A fenti gondolatokhoz kapcsolódva szeretném bemutatni, miként sikerült az egyik kliensemnek a logoterápia módszerével kimenekítenem az egzisztenciális vákuumból.

Egy harmincnyolc éves nőről van szó, aki 2003 óta hajléktalan. Hajléktalanná válásában nagy szerepet játszott az, hogy élettársa súlyosan bántalmazta, olyannyira, hogy újra kellett éleszeni, mielőtt arra a hajléktalanszállóra került volna, ahol találkoztam vele. A jelenleg tízéves fiával – akit csecsemőkorától kezdve a kliensem nővére nevel – szoros kapcsolatot ápol. Van munkahelye, utcatakarítóként dolgozik. Jelenlegi párkapcsolata jónak mondható. Életének egyetlen célja, törekvése az volt, hogy ottmaradhasson azon a hajléktalanszállón, ahol megismerkedésünkkel élt.

A segítői munka kezdetétől fontosnak tartottam, hogy a kliens bennem, a segítőjében ne valamiféle hatósági személyt lásson, hanem egy olyan embert, aki itt és most együtt megy vele az úton. Véleményem szerint a sikeres együttműködés csak egyenrangú felek közt valósulhat meg. A segítőnek az a dolga, hogy kérdéseket tegyen fel, amelyek életre keltik a szellem dacoló hatalmát és mozgósítják a kliens kreativitását.

¹ FRANKL, V. E., *Orvosi lélekgondozás*, UR Könyvkiadó és Multimédia Stúdió Kft. 1997. 34–35. o.

² LUKAS, E., *A szenvedésnek is van értelme*, 2007. 19. o.

„Amikor egy dolog szolgálatába állok, akkor elsősorban nem magamat, hanem a dolgot látom magam előtt. (...) Nekem tehát ezt a Valamit, illetve Valakit kell szem előtt tartanom, nem pedig a saját önmegvalósításomat.”³

Hogy a hajléktalan ember meglássa azokat az értelemmegvalósítási lehetőségeket, amelyeket eddig rossz élethelyzete eltakart a szeme elől, a segítői folyamatnak végig „itt és most” kell zajlania. *(A logoterápia nem retrospektív, hanem a jövőre irányul, a jövőre tekint, s azt kutatja, hogy mit tudunk kihozni a jelenből. Konstruktív, kreativitást igénylő, megoldásokat kereső terápia.)*

A pozitív énkép kialakítását elősegítő kérdésekkel igyekeztem rávilágítani az asszony meglévő értékeire, hogy meglássa életében a csodát, és kezdjen hinni élete értelmében.

Bizalmának első jele az volt, hogy eleget tett a meghívásomnak, és gyermekével együtt járni kezdett a szállón működő művészetterápiás csoportba is. A minőségi változást, átörözt pedig az hozta meg, amikor megtapasztalta a vele-lét (dasein) biztonságát. Ezt egy haszid történettel tudnám a leginkább szemléltetni. A címe: A Zaszowi megtudja, mi a szeretet.

„Móse Löb rabbi mesélte: – Egy paraszttól tanultam meg, hogyan szeressük az embereket. Az illető más parasztok társaságában egy söntésben ivott. Már jó ideje hallgatott, a többiek nemkülönben. De amikor a bor hatására lelke föltárlkozott, így szólt a mellette ülőhöz: – Te, mondd, szeretsz te engem, vagy nem szeretsz? – Mire emez így válaszolt: – Nagyon szeretlek. – Mire az első megint: – Azt mondod, szeretsz, mégsem tudod, hogy mi bajom van. Ha igazából szeretnél, tudnád. – Erre a másik nem tudott mit mondani, és a mi emberünk szintén hallgatásba merült. Én azonban megértettem, hogy egy másik ember iránti szeretet az, ha megérezzük, mire van szüksége, és magunkra tudjuk venni a szenvedését.”⁴

Az asszony már nem hajléktalanszállón, hanem egy munkásszállón lakik. Tízéves gyermekét szeretné magához venni, ezért élettársával közösen lakáspályázatot nyújtott be egy budapesti kerület önkormányzatához. Döntési pozícióba került: céljai vannak s a jövőt tervezi.

2013 tavaszán a BMSZKI Táblás utcai Átmeneti Szállóján Nagy Nikolettal közösen művészetterápiás csoportot szerveztünk.

A szállón túlnyomórészt hajléktalan pszichiátriai betegek élnek. Számukra – egészségi állapotuk vagy életkoruk miatt is – szinte elérhetetlen cél, hogy valaha újra munkába álljanak. A családjukkal az idők folyamán vagy teljesen megszűnt a kapcsolatuk, vagy minimálisra redukálódott.

A közösségi élmény szocializál, sorstársi közösséget hoz létre. A csoportokban irodalommal, zenével, képzőművészettel és filmmel kapcsolatos művészetterápiás technikákat alkalmaztunk, amelyeknek egyik fontos motívuma az egyenlőség-élmény, ezért Niki és én is aktív résztvevői voltunk/vagyunk a csoportmunkának.

A résztvevők teljes szabadságot élveznek: például ha a többség közösen rajzol, de akad valaki, akinek épp nincs kedve rajzolni, csak ott akar lenni és nézni, ahogy a többiek

³ http://www.citatum.hu/szerzo/Viktor_Emil_Frankl/2 (utolsó megnézés: 2014-07-13).

⁴ BUBER, M., *Haszid történetek*, Atlantisz Könyvkiadó. 2006. 505. o.

alkotnak, azt is megteheti. A tematikát mindig a csoporttagokkal közösen alakítjuk ki. Úgy véljük, hogy a kliens a művészetterápia során felszínre bukkanó kreativitását később a mindennapi életben is hasznosíthatja.

Az elkészült alkotásokat rendszeresen kiállítottuk az intézményben. Közben felvettük a kapcsolatot a Gyógyfoglalkoztatásért Alapítvány titkárával, Anginé Szántó Ibolyával, s ekkor a két intézmény között egy nagyon sikeres együttműködés vette kezdetét. Azok a Táblás utcai lakók, akik a vasárnapi művészetterápiás alkalmainkra jártak, idővel a kerületben működő Kórház foglalkoztatóját is látogatni kezdték, ahol hétfőtől péntekig művészetterápiás foglalkozásokon vehettek részt.

Együttműködésünk fénypontja a 2014 tavaszán megrendezett *Ferencvárosi anizs – Női brut* címet viselő kiállítás volt, amit a Tárt Kapu Galéria vezetője, Tóth Eszter szervezett. A tárlatnak 2014 augusztusában a balatonboglári evangélikus templom adott otthont.

Frankl professzor szerint a reménytelenség állapotából értékek megvalósítása révén lehet kitörni!

Az art brut művészek az életüket, érzéseiket a műveiken keresztül mutatják meg nekünk, nézőknek. Az alkotás segítheti a klienst egyéni kompetenciáinak megerősítésében, és megnyithatja előtte azt az utat, amit addigi élethelyzetéből adódóan ő nem láthatott. Például a hajléktalan kiállító művészek közül sokan nem hittek benne, hogy képesek művészi alkotásokat létrehozni, amíg csak meg nem látták műveiket a galériában.

A hajléktalan pszichiátriai beteg művészek a társadalom legsérülékenyebb csoportjához tartoznak, nagy szükségük van az ún. „*antistigmára*”. A tárlatok szervezésével megbélyegzettségük, kirekesztettségük ellen is szót emelünk.

A művészetterápiában részesülő kliensek pszichikai állapotában jelentős javulás következett be, és nagyon erős összetartás alakult ki a csoportba járók között. Több kiállító művész is elindult azon az úton, amely remélhetőleg magánéletük rendeződéséhez vezet majd.

A szállón lakó egyik művész, Mária, amikor meglátta a galériában a képeit, összecusklott, majd magához térve arra kért, hogy ha sikerülne eladni valamelyik munkáját, a pénzt éhező gyermekek között osszuk szét. Így fogalmazott: „... *ha sikerül eladni egy alkotást, és odaadni éhező gyermekeknek azt a pénzt, akkor már volt értelme élnem...*”

Viktor Frankl szavaival élve: „*Ha valakit annak alapján ítélünk meg, netán elítélünk, amit biológiailag (öröklés, de a nemzeti hovatartozás is), pszichológiailag (nevelés, képzés) és szociológiailag (társadalmi és gazdasági adottságok) magával hozott, nem pedig annak alapján, amit ezekből kihozott, akkor teljesen igazságtalanok vagyunk vele szemben.*”⁵

S idézzük még itt Friedrich Nietzschét is: „*Akinek van miért élnie, szinte minden hogyan ki tud bírni.*”⁶

⁵ http://www.citatum.hu/szerzo/Viktor_Emil_Frankl (utolsó megnézés: 2014-07-01).

⁶ http://www.citatum.hu/szerzo/Friedrich_Nietzsche/4 (utolsó megnézés: 2014-07-15).

2.

TÓTHNÉ TELEKI JUDIT

**Logoterápia a hátrányos helyzetű családokkal végzett
szociális munkában**

Az előzőekben azt vizsgáltuk, miként hasznosítható a logoterápia a hajléktalanokkal végzett szociális munka során. A következőkben egy nagyon speciális területen, a családok átmeneti otthonában végzett logoterápiás szemléletű családgondozásba szeretnék bepillantást nyújtani. Azért is speciális ez a terület, mert ebben az ellátási formában a segítő tevékenység nem csak egy megadott korcsoportra, hanem felnőttekre és gyermekekre egyaránt kiterjed. A figyelem fókuszában a gyermekek állnak. A családi működés zavaraiiban a gyermekek a tűnethordozók, ezért tanulmányomban elsősorban a szülőkkel végzett szociális munkáról szeretnék képet adni, pontosabban – a korlátozott terjedelem miatt – csupán e segítő munka néhány aspektusáról.

Elsőként röviden vázolnám Frankl emberképét, amely logoterápiás munkánk alapját képezi. Dimenzionál-ontológiájában kifejti, hogy az emberi lét három síkon, a testi, a pszichikai és a szellemi dimenzióban valósul meg. A szomatikus síkhoz a testi jelenségek, biológiai, fiziológiai funkciók, a pszichikaihoz a kogníciók és az emóciók, az intellektuális képességek, szociális viselkedésminták, a szellemihez pedig az önálló akaratú döntések, vallásosság, etikai érzék, művészeti érdeklődés, alkotói tevékenység, értékfelfogás és a szeretet tartozik. Az ember nem egyik vagy másik dimenzióból áll, hanem a három összességéből. A szomatikus és a pszichés síkon képes megbetegedni az ember, de a szellemi sosem. A szellemi dimenzió arra is képes, hogy szembeszálljon a pszichofizikummal, ezt nevezi Frankl a „szellem dacoló hatalmának”.⁷

Egy olyan esetet választottam példaként, amely még nem zárult le. Fontos tudnunk, hogy a logoterápia nem a múlt, hanem a jelenre és a jövőre koncentrálnak. Az itt és most sikertelennek látszó családgondozás nem jelenti azt, hogy a jövőben sem számíthatunk sikerre. Minden szituációnak, a negatív is, megvan a maga értelemléhetősége, és lelkiismeretünk iránymutatása alapján szabadon dönthetünk, mihez kezdünk egy-egy élethelyzettel, mit valósítunk meg az élet által felkínált lehetőségekből.

Az eset elemzése kapcsán nem feltétlenül a történések a fontosak, hanem a velük kapcsolatos logoterápiai megközelítéseknek, folyamatoknak az elemzése, a használt módszereknek a bemutatása a cél.

A család, az apa, anya és három iskoláskorú gyermekük, súlyos lakhatási problémák miatt kérte felvételét a családok átmeneti otthonába. A beköltözést minden esetben megelőzi egy felvételi beszélgetés, amelynek az a célja, hogy feltérképezze a helyzetet, a legégetőbb gondokat, s azt is felderítse, milyen az illető család jövőképe. Esetükben a lakhatási hiánya és az anya munkahelyének elvesztése jelentkező legfőbb gondként, a jövőre vonatkozó terv pedig így hangzott: „majd dolgozunk, spórolunk, és albérletet veszünk ki”. A beszélgetés során egy feszültségekkel, gátlásokkal teli család képe bontakozott ki előt-

⁷ LUKAS, E., *A logoterápia tankönyve*, Agapé, Ferences Nyomda és Könyvkiadó Kft., Kiskundorozsma, 2011. 20–25. o.

tünk. Válaszaik, reakcióik elárulták, hogy nem először kerültek hasonló helyzetbe, s igyekeznek megfelelni az általuk elképzelt intézményi elvárásoknak. Nagyon elesett, kiszolgáltatott emberek benyomását keltették. A kiszolgáltatottság-érzés óhatatlanul kialakul egy olyan szituációban, amikor az egyik fél kér, a másik pedig eldönti, hogy teljesíti-e a kérését.

A család beköltözését követően nagyon fontos, hogy a kliens és a segítő viszonya egyenrangú partnerek kapcsolatává váljék. Az alárendeltség érzése korábbi rossz tapasztalatokból is fakadhat. Hatására az önértékelés torzul, tovább szűkítve az egyén amúgy is korlátozott autonómiáját.

A közös munka az élettörténet feltárásával kezdődött. Említettem, hogy a logoterápia a jelenre és a jövőre koncentrálnak, de természetesen a múltbéli történéseket sem hagyja figyelmen kívül. Ám a múltból csak azokat a momentumokat, értékeket emeli át, amiket használni tud a jelenben, a többi pedig elengedi. A múltbéli értékeket, értelem-megvalósításokat ahhoz hívja segítségül, hogy aktivizálja a jelen problémáinak megoldásához a „szellem dacoló hatalmát”. A logoterápia mindig az „egészséges” részre koncentrálnak, azt erősíti, ezáltal gyengítve a „beteg” részt.

A szülők elmesélték nekem az életüket, amelynek legnehezebb periódusait abból a szempontból vettük szemügyre, hogy mi is az, ami akkor, az adott szituációban értéket képviselt, mi segítette akkor őket a probléma megoldásában, és hogyan tudnák ezt segítségül hívni a jelenben is. A múltbéli negatív történések elengedéséhez pedig a beállítódás-moduláció módszerét használtuk. Azon a tényen, hogy az apa rövid időn belül elvesztette szüleit és egy testvérét is, nem lehet változtatni, de hogy miként viszonyul a történetekhez, csak rajta áll. Ez fontos momentum volt a vele folytatott munkában, hiszen rendszeresen használta hivatkozási alapul az őt ért tragédiákat. Azért iszik, azért szed túl sok gyógyszert, mert nem tudja feldolgozni az őt ért traumákat. Ebből az önsajnálathoz csak akkor tudott kilépni, amikor felismerte, hogy jelenleg a családja éppúgy számít rá, ahogyan ő is számíthatott annak idején a saját szüleiére.

A szülők a beköltözéskor nem dolgoztak, az anyának korábban volt ugyan munkahelye, de elvesztette, az apa csak alkalmi munkákból egészítette ki a család jövedelmét. El sem tudta képzelni, hogy valaki őt alkalmazza, hogy napi rendszerességgel munkába járjon, a munkájáért pedig fizetést kapjon.

Az egzisztencia-analízist hívtuk segítségül, hogy a munkanélküli, egzisztenciális vákuumban, látszólag értelem nélkül élő egyén megtalálja a számára legértékesebb értelem-megvalósítási lehetőséget. Az ember sajátja, hogy képes felismerni egy-egy szituáció értelmét, aminek a segítségével túlléphet önmagán, képes lehet háttérbe szorítani saját szükségleteit. Hogy ráébrezzem a munkába állás fontosságára, a szókratészi párbeszéd bábáskodó módszerét használtam. A beszélgetéseink során igyekeztem olyan kérdéseket feltenni neki, amelyek segítségével önmaga jutott el a probléma belátásához, és ő „szülte” meg a megoldást is. Én csak a „bába” szerepét töltöttem be azzal, hogy a kérdéseket feltettem.

A szülőknek sikerült közös munkahelyen elhelyezkedniük. A család működésében pozitív változások álltak be. Az apa, aki gyakorlatilag eddigi életében nem sokat dolgozott, napi 10–12 óra kemény fizikai munkát végzett, amiért fizetést kapott. Teljesítménye eddig sohasem tapasztalt örömmel és büszkeséggel töltötte el, önbecsülése nagymértékben növekedett. Ennek ellenére bekövetkezett egy néhány napos „visszaesés”, amikor ismét

ivott és gyógyszert vett be rá. A probléma felbukkanása várható volt, hiszen egy hosszú ideje fennálló addikció nem oldható fel egyik napról a másikra. De mivel a szerhasználat nem volt nagymértékű, sikerült a problémán úrrá lenni, és a megkezdett úton tovább haladni.

A következő öt hónap annak jegyében telt el, hogy a már elért változásokat fixáljuk, a szükséges készségeket pedig megerősítjük. A szülők dolgoztak, takarékoskodtak, hogy megalapozzák jövőbeli életüket, a nagyfiú iskolai és magatartási problémái szűnőben voltak. Ekkor azonban az apa ismét erősen gyógyszerezni kezdte magát. Kezdetben tagadta a nyilvánvalót, de később elmondta, hogy a munkahelyén folyamatosan nagy stressz éri, anyósa állandóan ellene uszítja a párját, ezért szed időnként nyugtatókat. Elkezdte a saját rossz döntéseiért másra hárítani a felelősséget. A gyógyszer- és droghasználata végül olyan mértékű lett, aminek kezeléséhez már nem volt elegendő a logoterápia és a szociális munka eszköztára. Sajnos ezúttal sem a pszichiáter, sem a kórházi addiktológiai rehabilitáció nem járt sikerrel, minek következtében az apának megszűnt nálunk az intézményi jogviszonya. Az anya és három gyermeke maradhatott csak az otthon lakója. A különválás nagyon fájdalmas a család számára, de a gyermekek érdekében meg kellett hoznunk ezt a döntést, amit azonban az anya nem tud elfogadni. Nem látja be, hogy a gyerekeket veszélyeztetné a drogfüggő – bárha őket szerető – apa jelenléte, s ezért pillanatnyilag látszat-együttműködést folytat velünk. Épp ezért most legfőbb feladatunknak azt tekintjük, hogy neki segítsünk a lehető legjobb döntéseket meghozni.

Logoterápiás szemszögből nézve mindenképp előrelépésnek kell tekintenünk az apa traumáinak feldolgozását és azt, hogy sikerült munkába állnia, ami nagyban növelte önbecsülését. Ahogyan ő fogalmazott: „Velem még sosem beszéltek így! Én képes vagyok erre a feladatra?” Kinyílt számára az a bizonyos szellemi dimenzió, amely jelenleg ugyan nehezen elérhető, de ez nem feltétlenül marad így. Adott a lehetőség, hogy a már megtapasztaltakat ismét felszínre hozza, ami által újabb értelemmegvalósításokra nyílik majd lehetősége.

Az anya életébe szintén pozitív változást hozott a terápia. A szorongó, munkanélküli asszony dolgozó, mosolygós, bizonyos helyzetekben kimondottan határozott személyiséggé fejlődött. Vigyáznia kell azonban, hogy ereje ne forduljon erőszakossággá, mert azzal árthat a gyermekeinek. Hogy párját nem engedi el a különválás után sem, segíthet az apának függősége leküzdésében. A mi feladatunk most már az, hogy megtaláljuk számára és persze gyermekei számára is a legmegfelelőbb, legértékesebb értelemlehetőségeket. Hogy mihez kezd velük, az már az ő döntése, amiként a döntés felelőssége is rá hárul.

SUMMARY

Reason is the only one, says Patmore. It is only reason by which we excel out of all forms of existence. Earthly existence is the only one. Earthly existence is the only one where I am able to distinguish one thing from another.” (Bela Hamvas)

In this study we would like to show how logotherapy, associated with the name of Viktor Emil Frankl, can be applied to social work with homeless people and to the helping relationships set up in the Transitory Home of Families.

In the first part of the study, I present homelessness as a state of being, as something that has taken away many things from the suffering person (money, power, family) except for one: the drive to give meaning to one’s life, since this, in itself, is not a question of social rank or position.

In the second part – complementing the above – I wish to present through a small case study, how I was able to help a homeless person living in an existential vacuum, who, as a result, could later on perceive the arising possibilities in life.

Finally, I wish to present a cooperation which could serve as a model in this field. This cooperation has been set up among an art therapeutic group operating at the healing focussed occupational department of Therapeutic Occupation Fund; the Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (Budapest Methodological Social Center and Affiliated Institutions (from now on: BMSZKI); the art therapy groups of the Táblás utcai Átmeneti Szálló (Temporary Accommodation in Táblás Street) and the Nappali Melegedő (Daytime Warming Shelter), together with the fellow-workers of Tárt Kapu Galéria (Wide Open Gate Gallery).

Then I proceed to give some insight into a very special field within social work, that of the family care, done from a logotherapeutic perspective in the transitory home of families. It is special regarding the targeted age group, as well, since this type of social supply involves working with different age groups, that is, both adult and children. In dysfunctional families children are the carriers of the symptoms; hence we can effectively reach them through their parents, as well. In this study, therefore, we aim to give a picture of social work through the work done primarily with parents.

In this presentation of our case we are unable to show each and every aspect of the family care process, yet this has not been our aim, either. Our aim is to present the approaches based on logotherapy, to analyse the pertaining processes, and to present the applied methods.

In the course of family care, our task is to help the individual recognize their own meaning potentialities and the free realization of these.

(From Hungarian translated by Imola D. Hollo)

TÉSITS RÓBERT – ALPEK B. LEVENTE

Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet – Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola

Változó funkciók, célok és fejlesztési lehetőségek
– A közfoglalkoztatás területileg eltérő lehetőségei Magyarországon

2.

1. BEVEZETÉS

A korábbi közfoglalkoztatási programok a kritikusok szerint nem javították számottevően az elhelyezkedési esélyeket, a programban részt vevők nem végeztek igazi munkát, mert a programok megalkotói nem számoltak az egyes térségek közötti munkaerő-piaci különbségekkel. Bár a vizsgálatok egy része a közfoglalkoztatás korábbi formáit és változó céljait is górcső alá vette (közhasznú foglalkoztatás, közcélú munka), a közfoglalkoztatás első, átfogó szakirodalmi értékelésére csak 2010-ben került sor. A vizsgálatok a szabályozás történeti áttekintése mellett feltárták az „Út a munkához” program eredeti célkitűzéseit, elemeit, finanszírozási jellegzetességeit, majd a hatékonyságát is megvizsgálták, pontosabban azt, hogy miért nem volt ez a program igazán hatékony. Bár a foglalkoztatás időtartama és a kimeneti arányok némiképp növekedtek, a program foglalkoztatási jellemzőit és hatását tekintve alapvetően nem különbözik a korábbi közfoglalkoztatási programoktól. Hosszú távú fenntarthatósága így igencsak kérdéses¹. A vizsgálatok arra is felhívták a figyelmet, hogy nincs elegendő feladat a közfoglalkoztatottak számára, s a munkák szakember- és eszközigénye is korlátozza a lehetőségeket. A program arra ösztönözte az önkormányzatokat, hogy akár alacsony hatékonysággal is működtessék a rendszert, abban tette érdekeltté őket, hogy minél több embert vonjanak be a programba, a társadalmilag hasznos feladatok számától függetlenül is. A települési felelősségi szint ráadásul még inkább helyhez köti a munkaerőt, ahelyett, hogy mobilizálná. A helyhez kötött és üresjáratokkal működő közfoglalkoztatás igazodik a helyi társadalmi és hatalmi viszonyokhoz, így növelve egyes térségekben a programban részt vevők kiszolgáltatottságát². A program ugyanakkor nem volt képes mérsékelni a települések között megmutatókozó lehetőségbeli egyenlőtlenségeket. A forráshiány azt is eredményezi, hogy a legnagyobb mértékű munkanélküliségtől sújtott falvakban, a leghátrányosabb helyzetű térségekben a munkanélküliek a közfoglalkoztatás során alig szerezhetnek munkatapasztalatot³.

¹ CSOBA J., *A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az Út a munkához programban*, in *Esély*, 2010/1, 4–24.

² VIRÁG T. – ZOLNAY J., *Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás Csereháton*, in *Esély*, 2010/1, 119–130.; SCHARLE Á., *A közcélú foglalkoztatás kibővítésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre*, Kutatási jelentés, Budapest Intézet, 2011, 75.; KULINYI M., *A közfoglalkoztatás változó céljai*, in *Munkaügyi Szemle*, 2013/1, 17–26.

³ VÁRADI M., *A közfoglalkoztatás útjai és útvesszői egy aprófalvas kistérségben*, in *Esély*, 2010/1, 79–99.

A történeti (vagyis a gazdasági ciklusokon végigtekintő) és a területi vizsgálatok egyaránt azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedekben érdemi fejlődés sem mennyiségi, sem minőségi értelemben nem mutatható ki a közfoglalkoztatás rendszerében. Mindvégig homogén eszközöket kínált az egyre heterogénebb célcsoportoknak, és visszacsatolás híján gyakran nem vette figyelembe az eltérő földrajzi fekvésű és gazdasági fejlettségű önkormányzati kapacitásokat. A közfoglalkoztatás célja a többnyire rövid távú finanszírozási érdekek és a foglalkoztatási mutatók átmeneti javítása volt. Az eddigi hatásvizsgálatok az eszközök alacsony kimeneti eredményét bizonyították, hangsúlyozva, hogy a rendszer a munkanélküliek és a segélyezettek társadalmi rétegét inkább konzerválta⁴. Elsősorban azok a települések tudtak élni a közfoglalkoztatás adta lehetőségekkel, amelyek eleve jobb helyzetben voltak, míg ott, ahol hiányoztak a kvalifikált szakemberek, a programok szinte csak a közterületek rendben tartására korlátozódtak⁵. Ezek az önkormányzatok kevés energiát fektettek a helyi adottságok, igények, lehetőségek elemzésére, és annak felderítésére, hogy vajon a célkitűzések teljesíthetők-e. Általában elmondható, hogy minél kisebb egy település, annál nagyobb terhet jelent számára a közfoglalkoztatás lebonyolítása⁶. A fent leírtaknak megfelelően éppen a geográfia feladata lehet, hogy feltárja és a területi/térégi különbségek mentén monitorozza az új, 2011-től induló programok területi jellemzőit. A statisztikai másodelemzésre és empiriára épülő vizsgálat – ahol a célcsoportok a támogatásban részesülő önkormányzatok, a közfeladatot ellátó intézmények, valamint a munkaügyi kirendeltségek –, hogy feltárja a területi egyenlőtlenségeket, az alábbi kérdésekre koncentrálnak:

- A program valóban csökkenti-e az önkormányzatok terheit, egyszerűsíti-e az eljárásokat és mutatkoznak-e ezen a téren egyenlőtlenségek a különböző régiók, települések között?
- Mekkora az igény a program iránt a közfeladatot ellátó intézmények, települési közösségek részéről?
- Hol van igény és hol van lehetőség a különböző időtartamú közfoglalkoztatási programok megvalósítására?
- A dologi kiadások finanszírozása lehetőséget adott-e, és ha igen, a megyék mely területein, településtípusaiban az önkormányzati projektek, jó gyakorlatok megvalósítására?
- Az országos közmunkaprogramok mennyiben, és mely térségekben segítik a nemzetgazdasági célok megvalósítását?
- Mi lesz a sorsa a támogatottaknak, azaz a leghátrányosabb térségekben is valóban munkához vezet-e a program?

⁴ BASS L., Az „Út a munkához” program hatása – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai, in *Esély*, 2010/1, 46–64.; SZABÓ A., *A közfoglalkoztatás a gazdasági ciklusok kontextusában*, Egyetemi doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, kézirat.

⁵ VIDA A. – VIRÁG T., *Közmunka és napszám. Foglalkoztatás és szociális helyzet Dél-Békésben*, in *Esély*, 2010/1, 101–118.

⁶ UDVARI K. – VARGA I., *Tervezett tervezetlenség – közfoglalkoztatási tervek tartalomelemzése*, in *Esély*, 2010/1, 79–99.

2. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A közfoglalkoztatás eltérő területi lehetőségeinek vizsgálatakor primer és szekunder módszereket egyaránt alkalmaztunk. A szakirodalmi másodelemzés két lépcsőben történt. Elsőként az „Út a munkához” program tapasztalatait összegző kutatások értékelő elemzésére került sor, hiszen a program kezdettől fogva a szakmai, szakpolitikai viták keresztjében állt; szociálpolitikusok, szociológusok, közgazdászok sora hívta fel a figyelmet a program értékeinek és céljainak problematikus voltára, a megvalósításával járó veszélyekre, társadalmi kockázatra, feltérképezve mindezek várható hatását. Másodikként a fenti programot 2011-ben felváltó Nemzeti Közfoglalkoztatási Program első tapasztalatait is értékelő vizsgálatokkal foglalkoztunk, érzékeltetve, hogy a jelen kutatás célkitűzései hogyan illeszkednek az eddigi kutatások logikai ívébe.

A primer vizsgálatok részben szekunder statisztikára épültek. A Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Főosztálya által nyilvántartott településszintű közfoglalkoztatási adatokból mindkét nyilvántartott évben (2012 és 2013) az előző év december 20-tól a következő év szeptember 20-ig az érintettek göngyölt nettó létszámát vettük figyelembe. A nettó érték ez esetben azért fontos, mivel a vizsgált feltételeknek megfelelően a statisztika csak egyszer veszi figyelembe ugyanazon személyt, még akkor is, ha egyébként közfoglalkoztatására többször is sor került. Az Excel táblába történő importálást és rendezést követően a geoinformatika eszköztárát felhasználva QGIS-be, illetve ArcGIS-be integrálva hoztuk létre a kartogramokat.

A vizsgált terület a 33 LHH-s kistérség összesen 715 települése. A kérdőívet a teljes célcsoport megkapta, értékelhető választ 503 település adott. A primer vizsgálatok első lépcsője a kérdőívek elkészítése volt. Az önkormányzatok mint közfoglalkoztatók számára összeállított kérdőív a programok előnyeit és hátrányait vizsgálja. Feltárja, milyen a közfoglalkoztatás megítélése, funkciója, milyenek jövőbeni reintegrációs és értékteremtő lehetőségei. Rávilágít az önkormányzati és vállalkozói szféra változó szerepére és lehetőségeire. Kiemelten vizsgálja a startmunka program és a helyi/térségi célok közötti kapcsolatot és feltárja a helyi/térségi munkaerő-piac felvevőképességét.

A beérkezett kérdőívek adatainak feldolgozásához először a nyitott és a zárt kérdések „elhatárolására”, majd előbbiek megfelelő kódolására került sor (a kérdések eredeti számozása alapján). Utóbbi esetben a gyakrabban előforduló, esetlegesen többször ismétlődő válaszokhoz rendeltünk kódokat, míg a többi információt rövidített szöveges formában, de szintén digitális adatbázisban összegeztük. Az adattáblák létrehozásához MS Access 2013 programot használtunk. Az adatok rendszerezett lekérdezése, illetve részbeni értékelése szintén ezen programmal történt. Előfordult, elsősorban a különböző válogató és osztályozó algoritmusok esetében, hogy az adatokat MS Excel-be helyezve, a megfelelő függvények segítségével vizsgáltuk. Több statisztikai műveletet (korrelációs számítás, hipotézisellenőrzés) a gretl (GnuRegression, Econometrics and Time-series Library) program felhasználásával végeztünk.

3. EREDMÉNYEK

3. 1. A hátrányos helyzetű települések erőforrásai és terhei a foglalkoztatásban

A vizsgált települések jövőbeni fejlődési és foglalkoztatási esélyeit nagyban meghatározza a közlekedés, a kulturális élet és a költségvetés. Az önbevallás alapján a települések

több mint négyötöde közlekedés szempontjából átlagos, vagy kifejezetten rossz helyzetben van. Már a vasúti és az autóbuszos tömegközlekedés összehangolása is lényegesen javítaná a falvak lakóinak életminőségét. Nem meglepő, hogy a periférikus elhelyezkedésű, határ menti kistelepülések ítélték nagyon rossznak a saját helyzetüket, míg azok, amelyeknek legalább a kistérségi központtal közvetlen összeköttetésük van, jónak, kiválónak pedig azok, amelyek főközlekedési út mentén, a megyeszékhelytől legfeljebb harminc kilométerre élnek.

A vizsgált települések közel háromnegyede a lehetőségekhez mérten átlagosnak ítéli kulturális szolgáltatásait, míg a hátrányos helyzetű térségben fekvő települések mintegy tizede az átlagosnál jobbnak. A kis lélekszámú települések sorában – amelyek általában nem a szabadidős lehetőségekről híresek – találhatók pozitív kivételek is. Itt olyan közhasznú egyesületek, nonprofit, társadalmi szervezetek működnek, amelyek községi ünnepeket, falunapot szerveznek, hagyományőrző táncsoportot, vagy néptánc-együtttest működtetnek. Felkutatják és őrzik a néphagyományokat, az egyházi, a művelődéstörténeti és a kulturális örökséget. A kulturális élet felpozícióba hozása érdekében ők már anyagi forráshoz is juthatnak alapítványi pályázatok, a regionális fejlesztési alap, akár határon átnyúló együttműködési programból finanszírozott pályázatok révén, de az országgyűlés kisebbségi bizottságától is kaphatnak támogatást.

A vizsgálatba bevont leghátrányosabb helyzetű kistelepüléseken, de még a kistérségi központokban, a kisvárosokban sem találhatók helyben nagyobb, a piaci szférába tartozó foglalkoztatók. Az önkormányzat a fő foglalkoztató, s feladatának éppen a közfoglalkoztatás révén igyekszik eleget tenni. Néhány helyen a postahivatal, esetleg a mezőgazdaság, az aktív korosztály egy részének a szövetkezet tud munkát adni, más részük östermelőként gondoskodik családjá megélhetéséről. A nagyobb községek némelyikében van olyan építő- vagy élelmiszeripari kisvállalkozás, amely helyben kínál munkalehetőséget. Az aktív népesség nagy része azonban a kistérségi központban, esetleg más kisvárosban, illetve a megyeszékhelyen, döntően az elektronikai, a fém-, az élelmiszeriparban, vagy a szolgáltató szektorban működő multik valamelyikénél talál munkát. Ehhez azonban a legtöbb esetben 20–30 km-t, ritkábban 40–50 km-t kell utazniuk, de néha akár 80 km-t is.

Az önkormányzatok nemigen reménykednek hosszú távú, a munkaerő-piacon alapvető változást hozó megoldásban. De változást hozhatna a helyi igényekre alapozott, a rendelkezésre álló szabad munkaerő korát és képzettségét is figyelembe vevő, a kistérségi központokra fókuszáló, államilag támogatott munkahelyteremtés, amely elsősorban a kisvárosokban működő kis- és középvállalkozások hatékony támogatásával, finanszírozási lehetőségeinek a bővítésével, tehát foglalkoztatási képességük erősítésével valósulhatna meg. A támogatások (bér-, beruházási, képzési támogatás) összehangolt bővítése mellett elengedhetetlen a közlekedési feltételek javítása, amelyek jelenleg a legkisebb települések aktív népességének munkavállalását szintén akadályozzák. Az új munkahelyek teremtését a mezőgazdasági termelés hagyományainak felélesztése, valamint mező- és erdőgazdálkodási, mindenképpen a helyi alapanyagokra támaszkodó feldolgozó üzemek kiépítése segíthetné, de éppúgy lehetőséget rejtenek az energiaültetvények és a fűtőanyag-ellátást biztosító tevékenységek is.

A közfoglalkoztatás jelen állapotában nem képes rá, hogy a munkaerőt átsegítse a munkaerőpiacra: a vizsgált településeken átlagosan csak öt százalékos a reintegráció. A programokra mégis szükség van, hiszen ahol a megélhetés minimális feltételei sem adóttak, ott a rövid- és középtávú túlélést biztosítják. Ezekben a térségekben a hosszú távú megoldást a továbbiakban a közfoglalkoztatásból kiindulva, de nem a közfoglalkoztatásra alapozva kell keresni.

A vizsgált települések közel 20 százalékában mind a humánerőforrás, mind pedig a pénzügyi adottságok elmaradnak attól, ami szükséges volna a közfoglalkoztatási programban, elsősorban a startmunka programban rejlő potenciál hatékony kihasználásához. A települések természeti adottságai azonban átlagon felül szolgálják a programot.

A leghátrányosabb helyzetű térségek erőforrásai általában a településmérettel együtt változnak, csakúgy, mint az önkormányzati költségvetés keretei. A vizsgált települések 95 százaléka átlagosnak, vagy kifejezetten rossznak ítélte a forrásbevonási lehetőségeket. Különösen az ezer főnél kisebb lélekszámú települések nyilatkoztak így. Talán a szubjektív önértékelésből is adódik, hogy Bácsalmás, vagy Mezőhegyes is ebbe a kategóriába sorolta önmagát. Minél kisebb egy település, annál valószínűbb, hogy a foglalkoztatás-szervezés terhei az önkormányzatra hárulnak, kivéve persze, ha a foglalkoztatás országos közmunkaprogram keretében zajlik, mert ilyenkor az állami és a nonprofit szféra is kiveszi belőle a részét (a vizsgált települések többségében az állami erdészeti és faipari társaságok, vagy a vízi-társulatok, esetleg az ivóvíz-szolgáltatásra, szennyvízelvezetésre, községgazdálkodási feladatokra szakosodott nonprofit gazdasági társaságok). Az országos statisztikából kiderül, hogy a településeknek valamivel több mint egytizedére nem terjed ki az országos közmunka-program, a leghátrányosabb helyzetű településeknek pedig ennél jóval nagyobb hányadára.

Az önkormányzatoknak közel a fele úgy véli, hogy a 2013-tól általánossá váló startmunka programok nem csökkentik adminisztratív terheiket, több mint egyharmada pedig érezhetően növekvő terhekről számol be. Ennek az az oka, hogy az új programok nagyobb foglalkoztatotti volument írnak elő. Tovább növeli a terheket, ha valamely startmunka pillérhez ütemezett foglalkoztatást szerveznek. A tervezési szakaszban a kimutatások és a kérelmek növekvő száma, a végrehajtás során a beléptetés, a munkaszerződések, a jelenléti ívek, a munkaköri leírások, a munkanaplók rónak több adminisztratív feladatot a polgármesterekre. A közfoglalkoztatottak egy nem csekély hányada nem rendelkezik a szükséges dokumentumokkal, amiket be kell szerezni, a gyakori betegállomány és az igazolatlan hiányzások miatt pedig a bérelszámolásra hárulnak többletfeladatok. Különösen a munkanaplók vezetését érzik felesleges adminisztratív tehernek a foglalkoztatók, bár a hetiről a havi illetményszámfejtésre való áttérés valamelyest könnyített rajta (ezt a változtatást a hagyományos közfoglalkoztatásban is végrehajtották). Egyszerűsödött-e az eljárási rend? Az önkormányzatok közel fele szerint nem, valamivel több mint egynegyede viszont a lebonyolítási-szervezési eljárás kismértékű egyszerűsödéséről számol be. Ugyanakkor köztudott, hogy a tervezési szakasz hosszú, az üzleti tervek elkészítésétől – melyeket a munkaügyi központ akár többször is elbírál – a minisztériumi elfogadásig. A tervezés kiemelten fontos feladat, hiszen a munkának értékteremtőnek kell lennie. A megnövekedett foglalkoztatotti létszám nem csak plusz adminisztratív terheket jelent: az önkormányzatnak a technikai feltételeket, szakembereket is biztosítani kell, s mivel az irányítási és koordinálási feladatok köre bővül, a felelősség is növekszik. A megnövekedett felelősség a munkaügyi központokkal folytatott szorosabb együttműködésben is megnyilvánulhat, vagy abban, hogy mielőtt közfoglalkoztatásra pályáznak, feltárják a helyi/térségi munkaerő-keresletet. Ez utóbbit azonban, ami pedig előfeltétele lehetne a hosszú távú munkahelyteremtésnek, a vizsgált települési önkormányzatok egynegyede sajnos elmulasztotta. Ahhoz, hogy az önkormányzatok megfeleljenek a pályázatokban vállalt kötelezettségeiknek, gondos szervezésre van szükség, amelyre kevesebb idő jut, hiszen az elszámolási határidők rövidebbek és szigorúbbak, a program részletesebb könyvelést igényel. A legkisebb településeken, megfelelő apparátus híján, ez súlyos gondot jelent. Az önkormányzatok többsége fokozatosan felvette hivatalos feladatai közé a közfoglalkoztatás-szerve-

zést, -irányítást, -vezetést, -ellenőrzést, amely több tisztviselőnek jelent állandó munkát. Mára a vizsgált LHH-térségek egyes kisvárosaira is igaz az a megállapítás, miszerint az önkormányzat a legnagyobb foglalkoztatóvá lépett elő. Az eredményes működtetés érdekében az önkormányzatok – ha módjukban áll – bizonyos mértékig saját erőforrásaikból is merítenek.

A pénzügyi terhek ezzel egy időben jelentősen csökkentek, hiszen ahogyan már korábban említettük, a startmunka programban a közfoglalkoztatási bért, a hozzá kapcsolódó járulékokat, továbbá a beruházási és dologi kiadásokat is a Belügyminisztérium állja. Viszont a munkabér-előlegek visszafizetése és az önkormányzati bérgazdálkodás sajátosságai miatt az év végén a következő évre áthúzódó finanszírozási probléma jelentkezik, ezenkívül a dologi kiadások 30%-ának a megelőlegezése is súlyos gondot jelent a leghátrányosabb helyzetű településeknek. A dologi kiadások viszont olyan vásárlásokat tesznek lehetővé, amikre a kistépülési önkormányzatok gazdálkodásából egyébként nem futná. Például – építési munkák esetében – építőanyagot, munka- és védőruházatot, hosszú távon megtérülő termelő beruházásokhoz gépeket, berendezéseket vehetnek, az energetikakarékos fűtési rendszerhez pedig kazánt; ha a program mezőgazdasági tevékenységhez kötődik, bővíthetik a gépparkot, vásárolhatnak üzemanyagot, veteménymagokat, műtrágyát és növényvédő-szereket. Egyes önkormányzatok keveslik ugyan az eszközbeszerzésre biztosított támogatást, a fentiekből kitűnik, hogy korábban soha ennyi értékteremtő beruházás nem valósulhatott meg közfoglalkoztatásból. Körültekintő tervezéssel az önkormányzatok saját elképzeléseiket, projektjeiket tudják megvalósítani az új programok keretében. Az eszközök beszerzése, majd megóvása hosszú távon az önfenntartóvá válásnak is a feltétele.

Az önkormányzatoknak több mint fele úgy véli, hogy nem állnak rendelkezésükre a közfoglalkoztatás hatékony szervezéséhez szükséges erőforrások. 16 százalékuk szerint az infrastruktúra hiányzik, 39, illetve 45 százalékuk pedig a finanszírozást és a humán-erőforrást tartja elégtelennek.

3. 2. A közfoglalkoztatás megítélése, funkciói a hátrányos helyzetű térségekben

Az LHH-térségek települési önkormányzatai egyrészt úgy tekintenek a közfoglalkoztatásra, mint amely a helyi/települési feladatok elvégzésében, a település rendezésében, karbantartásában a költségvetési lehetőségekhez mérten igen komoly segítséget képes nyújtani, s ezzel egyidejűleg a leghátrányosabb helyzetű, az elsődleges munkaerőpiacon elhelyezkedni nem tudók és családjuk számára legalább átmeneti megélhetést biztosít. Valamivel kevésbé tartják fontosnak, hogy a program kedvező hatással legyen a tartósan álláskeresők életvezetésére, vagyis hogy munkaszocializációt valósítson meg, munkához szoktasson. A programnak a munkaerő-piacra visszavezető funkcióját sorolják fontosság szempontjából az utolsó helyre, ami nem meglepő, hiszen a reintegrációs értéket a szakirodalom⁷ a megszüntető határozatok alapján országosan 10% körülire teszi, de jelen vizsgálatunkban is a polgármesterek által becsült értékek 0 és 10 százalék közötti skálán mozogtak, a feldolgozott kérdőívek átlaga pedig 4 százalék. Elvértve előfordulnak akár ötször ekkora értékek is – különösen a startmunkához kapcsolódóan –, aminek azonban az a magyarázata, hogy egy kistépülés abszolút értékben alacsony közfoglalkoztatotti létszáma miatt már az is kiugróan jó eredménynek számít, ha néhány főnek sikerül elhe-

⁷ CSOBA J., *i.m.*

lyezkednie. Az érték ott lehet mérvadó, ahol abszolút értékben is magasabb a közfoglalkoztatottak száma. Ebbe a kategóriába tartozik például az encsi kistérségben található Ináncs. Az önkormányzat hosszú távú tapasztalatai azt mutatják, hogy azon közfoglalkoztatottnak, akik három éven belül nem tudnak visszatérni az elsődleges munkaerőpiacra, reménytelenné válik a helyzetük. Ezért nagyobb figyelmet szentelnek a fiatal, 30–35 év közötti, a primer munkaerő-piachoz közelebb álló, magasabb iskolai végzettségű és helyváltoztatásra inkább kész korosztálynak. Nem csak informálják őket, milyen lehetőségeket kínálnak a számukra a környező városok nagyfoglalkoztatói (elsősorban elektronikai ipari és kereskedelmi multik, Jabil, Bosch, Samina, Tesco), hanem minden segítséget is megadnak az elhelyezkedéshez. Felkészítik őket az állásinterjúra, illetve segítenek az önéletrajzírásban.

A hátrányos helyzetű térségekben az alacsony reintegrációs értékeket nem a közfoglalkoztatási program alacsony hatékonysága magyarázza, hanem az, hogy az LHH térségi munkaerő-piacnak nincs megfelelő „szívóereje” ahhoz, hogy a programból kikerülők, akár képzéssel egybekötött közfoglalkoztatást követően, el tudjanak helyezkedni. Enyhíthetné ezt a tendenciát a helyi – akár mező-, akár erdőgazdasági – alapanyagok helyben történő feldolgozása. A piaci szereplők megerősödéséhez természetesen nem csak térségi összefogásra, hanem munkahelymegtartó, esetleg -bővítő támogatásokra, közlekedési infrastruktúrafejlesztésre és a munkaerőpiac elvárásainak megfelelő képzésekre is szükség lenne. Összességében pedig olyan munkahelyekre, amelyek a hátrányos helyzetű térségekben élő aktív népesség nemek, illetve korcsoportok és iskolai végzettség szerinti összetételére is reagálnak (egyszerű, manuális munkavégzés, nők, romák foglalkoztatása stb.). A helyi gazdaság fejlesztésére – megfelelő támogatási rendszer mellett – az önkormányzatok többsége is képes volna, ugyanakkor megfontolandó, nem lenne-e célszerű az LHH-térségekbe irányuló befektetéseket akár „címzett” támogatással is ösztönözni.

Minimális különbség egyes területek közt e tekintetben abból adódhat, hogy a klasszikusan alacsony iskolai végzettségű emberek foglalkoztatására alkalmas, elsősorban mezőgazdasági, könnyű-, vagy építőipari mikro- és kisvállalkozói szektor, illetve a kiskereskedelmi láncok milyen mértékben vannak jelen egy-egy térségben. Az általunk vizsgált települések többségében nem találkozunk ezekkel a kereskedelmi láncokkal, csak a legalább tízezer főt számláló városokban, illetve a városokhoz közeli községekben. A legkisebb, hátrányos helyzetű térségekben fekvő településekről, apró- és törpefalvakból a mikrovállalkozói szektor is hiányzik, helyzetük tehát valóban többszörösen hátrányos.

Bár a vizsgált önkormányzatok nem érzékelik a közfoglalkoztatás számottevő reintegrációs hatását, a különböző programokat fontosság szerint egybehangzóan rangsorolják. Ebben a prioritási sorban egyértelműen vezet a kistérségi startmunka, melyet a hosszú távú közfoglalkoztatás követ. A kistérségi program teljes (bér, járulékok és dologi költségek) finanszírozása és a képzési elem révén a legjobb konstrukciót kínálja, míg a hosszú távú foglalkoztatás – amennyiben teljes munkaidős – tartós megélhetést biztosít a résztvevők számára. E programok keretében végzett munka már nagy valószínűséggel valóban értékteremtő. A rövid távú, részmunkaidős megoldások inkább tűzoltó jellegűek, az a szerepük, hogy minél nagyobb létszámú résztvevőt produkáljanak a támogatási kritériumok teljesítése érdekében. A néhány hónapra szóló, időarányosan csökkentett bér a résztvevőket sem motiválja.

3. 3. Az LHH térségi, területfejlesztési célok megvalósítása

A vizsgálatba bevont települések vezetői egyértelműen érzik a start-programok településfejlesztő hatását, melynek mértékéről azonban már eltérőek a vélemények. A települések közel háromnegyede jelentős eredményekről számol be, de valamivel több mint egynegyede csak igen szerényekről. Ez utóbbiak hátráltató tényezőként a közfoglalkoztatottak hiányos képzettségét és az ebből fakadó alacsonyabb hatékonyságú munkát említik, s úgy vélik, hogy a településkép javítása, az épületek felújítása, vagy éppen a földterületek hasznosítása csak a szinten tartáshoz elég, fejlődést igen kis mértékben eredményez.

Ugyanakkor hangsúlyozottan pozitívként említik mindenütt azokat a felújítási munkákat, amelyek kivitelezésére nem tudtak saját forrást biztosítani, viszont a közmunkaprogramba integrálva elhárultak megvalósításuk finanszírozási akadályai. Mindezen munkák a helyi lakosok aktív részvételével, bevonásával történnek, s előkészületnek is tekinthetők a későbbi nagyobb célok megvalósításához. Egyelőre főként a mezőgazdasági földutak rendbetétele s a belvízelvezető árkok tisztítása zajlik. Előbbi az agrárterületek megközelítését könnyíti meg, utóbbi pedig a belvíz, illetve a nagyobb esőzések okozta gondokat enyhíti. Bár hasonló munkálatok korábban is folytak közmunkaprogram keretei közt, mindenhol maradtak elvégzendő feladatok.

Az erdőgazdálkodás korábban nem élvezett támogatást, a mezőgazdasági tevékenység keretében a konyhára szánt, jó minőségű alapanyagok is évről évre megtermelhetők. A gyermek- és szociális étkeztetés szükségletén felüli terményeket a helyiek a piaci árnál olcsóbban vásárolhatják meg. A zöldségtermesztés több hektáron folyik, amihez a program kiváló segítséget nyújt, biztosítva a gépeket, eszközöket, vetőmagot. Lehetőség nyílik az önkormányzat összes intézményében a papírhulladék feldolgozására, a kazánok cseréjére, a fűtési rendszer gazdaságossá tételére. A start programok tehát – főként a 2013-as tevékenységbővítésnek köszönhetően – rugalmasan és nagymértékben illeszkednek a helyi elképzelésekhez, aminek köszönhetően a települések egészének életét érintő célok valósulhatnak meg. A települések a startmunka pillérei közül az egyedi igényeknek megfelelően választhatják ki azt, amely a leginkább illik településfejlesztési céljaikhoz, s e célokat azután sokkal rentábilisabban tudják megvalósítani, mintha külső kivitelezőkre bíznák a munkát. A sajátos településszerkezetű, sajátos helyzetű (esetenként periférikus elhelyezkedésű, elzárt) kisvárosok speciális feladatainak elvégzéséhez nem elégségesek az átlagos normatívák, ezért számukra is komoly segítséget jelent a startmunka program, amely a helyi célok széles spektrumát teszi elérhetővé: az alapanyagellátástól a beruházásokig, a szociális, foglalkoztatási, szolgáltatási, infrastrukturális és környezetvédelmi feladatoktól egészen a barátságosabb településkép kialakításáig. Utóbbi az idegenforgalomra is pozitív hatással lehet. A foglalkoztatottak saját háztartásukban is hasznosíthatják az elsajátított ismereteket, tudatosabbá válhatnak, jövedelemhez jutnak, amelynek nagy részét helyben költik el, ezzel pedig a helyi kereskedőket támogatják. Mindent egybevetve elmondhatjuk tehát, hogy a program a helyi lakosok életkörülményeinek javulását eredményezi.

3. 4. A startmunka program előnyei, hátrányai, és a továbbfejlesztés lehetőségei

Mint már említettük, a vizsgálatba bevont településeken a közmunkaprogramok pozitív hatását rangsorolva a munkaerőpiacra visszavezető funkciót sorolták az utolsó helyre, hiszen a reintegrációs értékek a polgármesteri becslések alapján nem érik el a tíz százalék-

kot. Sajnálatos, bár nem meglepő, hogy a start munkaprogramok reintegrációs hatása nem jobb, hanem a megkérdezettek többsége szerint nagyjából ugyanolyan, mint a hagyományos közmunkáé. A válaszadók alig több mint egytizede tapasztalta csak úgy, hogy a startmunka programból kikerülők már a program második évében is érezhetően nagyobb eséllyel helyezkednek el a primer munkaerő-piacon.

Van azonban néhány faktor, amely a reintegrációs esélyek szempontjából is egyértelműen a start program oldalára billenti a mérleg nyelvét, ez pedig a programba épített képzési elem, amely elsősorban mezőgazdasági jellegű tudást nyújt a résztvevőknek, míg például a belvízelvezetéssel kapcsolatos munkák során a kőműves szakmában tesznek némi ismertre. A hátrányos helyzetű térségekben a start programok révén a közfoglalkoztatásba bevontak száma jelentősen nőtt, és mivel a résztvevők motivációja jóval nagyobb, mintha a hagyományos közfoglalkoztatás keretében rövidebb távú, nem értékteremtő munkát végeznének, kötelességtudatuk és felelősségérzetük is növekszik, csakúgy, mint az önbizalmuk, hiszen most már társadalmi szempontból is hasznosnak érezhetik magukat. A program tehát közvetetten és közvetlenül is hatással lehet a munkaerő-piaci esélyekre, habár nyilvánvaló, hogy az LHH-térségek kistélepléseinek helyi építőipari, vagy agrárvállalkozások híján ez az esély esély marad.

Hasonlóan fontos a start programok gazdaságosságát szemügyre venni. Bár az önkormányzatok túlnyomó többsége úgy véli, hogy a kistérségi munkaprogramnak nincsenek pazarló elemei, amikor a ráfordítás és az előállított javak egymáshoz viszonyított értékét kell megbecsülni, a válaszadók közel fele egyformának mondja a kettőt, egyharmaduk szerint viszont a költségek nagyobbak az előállított értéknél. Sokan úgy látják, hogy ma már egyre inkább a piaci elvek szerint szervezik a közfoglalkoztatást, de úgy tűnik, hogy ez a tendencia inkább csak a költségek minimalizálásában jelentkezik. Ha a szociális szempont az elsődleges, nyilvánvalóan az a cél, hogy minél több embert vonjanak be a foglalkoztatásba. A start programok munkaerő-gazdálkodásában azért érzékelhető némi elmozdulás a piaci szemlélet irányába. Mivel e programok lehetőséget nyújtanak gép- és eszközvásárlásra, az értékteremtő tervek megvalósításának a forráshiány kevésbé szabgátat, s mert ilyenkor már az értékteremtő jelleg dominál, a foglalkoztatottak kiválasztásánál is érvényesül a szelekció. Bizonyos feladatok esetében szűkítik a létszámot. Szelekciós szempont lehet a motiváltság, a munkához való hozzáállás, az iskolai végzettség, a rátermettség, a szorgalom, a munkabírási, illetve egészségügyi faktorok is. Az elvégzendő feladatokhoz sokkal inkább a megfelelő ismeretekkel rendelkezőket választják, a korábbi, például a megbízhatósággal összefüggő tapasztalatokra támaszkodva. Az önkormányzatok ezzel kapcsolatban úgy látják, hogy a start programba bevontak közel kétharmada motivált és fontosnak érzi azt a munkát, amit végez, s mindössze egy hatoduknál tapasztalják, hogy kényszerből vesznek részt a programban. Első körben a vállalt projektek megvalósításához szükséges szakmunkásokat és irányítókat szólítják meg, s csak azután a feladat ellátásához szükséges segédmunkásokat. Azoknak, akik e tényezők alapján is közelebb állnak a primer munkaerőpiachoz, sikeresebb lehet a visszavezetése a munka világába, aminek akár már középtávon a statisztikában is meg kell jelennie.

Az azonban még nagyon messze van, hogy a települések önellátó módon teremtsenek nagyobb területen, fejlett termelőeszközökkel működő, gépesített gazdálkodást, amelyre tartós foglalkoztatás épülhet.

Említettük, hogy a gyermek- és szociális étkeztetés szükségletét meghaladó terményeket a helyiek a piaci árnál olcsóbban vásárolhatják meg. Korábban felmerültek aggályok azzal kapcsolatban, hogy a jelentős állami támogatással induló kisüzemek – a versenyhelyzetet megsértve – esetleg ellehetetlenítik a hasonló profilú kisvállalkozókat, a meglé-

vő munkahelyeket is veszélyeztetve, a megkérdezett önkormányzatok túlnyomó többsége (90%) azonban nem lát ilyen veszélyt. Gondot inkább az okoz, hogy a mezőgazdasági időnyomunkák elvégzését nehéz koordinálni. A programban részt vevők jelentős része az- zal sincs tisztában, hogy vajon munkaidején kívül és szabadsága alatt vállalhat-e alkalmi munkát, amelyre a helyi termelőknek nagy szükségük lenne.

A start programok eddigi legnagyobb haszna, hogy a programba bevontak fejlődtek, munkatapasztalatot szereztek. De vajon a megszerzett tudást, tapasztalatot tudják-e/akar- ják-e kamatoztatni? A polgármesterek szerint a résztvevők továbbra sem igen termelik meg azt, amire a saját konyhájukon szükségük lenne, arra pedig még kevésbé váltak al- kalmassá, hogy őstermelővé váljanak, s ezáltal hosszú távon gondoskodjanak magukról és a családjukról.

A program hátrányai közül a legtöbben az alacsony béreket, a megnövekedett admi- nisztrációs és tervezési feladatokat és a rövid futamidőt említették első helyen. A támoga- tási futamidő viszonylagos rövidege olyan feladatok esetében jelent problémát, amelyek egy naptári évre nem optimalizálhatók, munka- és költséghatékonyság szempontjából hosszabb idejű foglalkoztatást igényelnének. Az önkormányzatok a dologi kiadások fi- nanszírozása kapcsán is érzékelnek hiányosságokat. A mindösszesen 70%-os előleg pél- dául a kis költségvetésű önkormányzatok számára súlyos terhet jelent, s tovább nehezíti a helyzetet az is, hogy a dologi kiadás-támogatások rendszere nincs teljes körűen kidolgoz- va. Ha rugalmasabb lenne a finanszírozás, optimálisabb a költség-haszon arány, ha lehe- tőség nyílnék jobban hasznosítható gépek beszerzésére, akár hangsúlyosabb is lehetne az értékteremtő jelleg. Sokan az új programokban is felfedeznek túlzott kötöttségeket (2013-ban az új, a helyi sajátosságokra épülő közfoglalkoztatás elnevezésű pillér beveze- tésével ezek száma csökkent), hiszen a foglalkoztatottak csak a pályázatban szereplő fel- adatokkal bízhatók meg, amelyek elvégzését az időjárás, vagy egyéb tényezők könnyen hátráltathatják vagy megghiúsíthatják.

Az önkormányzatok a start programokat a rugalmasság fokozásával vélik továbbfej- leszthetőnek, ami lehetőséget adna rá, hogy több évre előre lehessen tervezni, hogy a programot menet közben is lehessen módosítani illetve több tevékenységi területre (eset- leg más gazdasági ágakra) kiterjeszteni. Ilyen terület lehet például a feldolgozás, a tartósí- tás, az értékesítés, sőt a szállítás, de akár a piackutatás is, vagy éppen az erdőgazdálkodás hosszú távú támogatása. Az alapanyag-termelés terén a biotermék-előállítás, a dohány- termesztés, vagy a méhészet, illetve a kazán-program folytatásaként a brikett-gyártás tá- mogatását is üdvözlénk. A közfoglalkoztatási támogatási lehetőségek kiterjedhetnének az önkormányzat kötelezően ellátandó feladataira is, az intézményi foglalkoztatási lehe- tőségek mellett akár a közbiztonságra és a vagyonvédelemre, vagy az egészségügyi, kör- nyezet-egészségügyi feladatok ellátására. A program értékteremtő jellegét erősítené, ha a tervezési, illetve szervezési, irányítási munkák humánerőforrás-bázisát bértámogatással fejlesztenék, valamint ha a foglalkoztatottak számával arányos dologi keretet biztosítaná- nak. Az első lépés – amely egy egyszeri, jelentősebb támogatást igényelne – egy géppark kialakítása lehetne.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Az elmúlt évtizedekben nemigen lehetett érdemi mennyiségi vagy minőségi fejlődést ki- mutatni a közfoglalkoztatási programok egymásutánjában. Elsősorban azok a települések tudtak élni a közfoglalkoztatás adta lehetőségekkel, amelyek eleve jobb helyzetben vol-

tak, míg ott, ahol hiányoztak a kvalifikált szakemberek, a programok tartalma szinte csak a közterületek rendben tartására korlátozódott. Az önkormányzatok egy része sokszor kevés energiát fektetett a helyi adottságok, igények, lehetőségek elemzésére, és a célkitűzések teljesíthetőségére. Általában elmondható, hogy minél kisebb egy település, annál nagyobb terhet jelent számára a közfoglalkoztatás lebonyolítása.

A jelen vizsgálat a térszerkezet átalakulása szempontjából kritikus, kiemelten fontos időszakban zajlott, amikor is a startmunka programok bevezetése alapvetően megváltoztatta a térszerkezt. A hosszú időtartamú közfoglalkoztatás vizsgálatakor mutatkozik meg a legmarkánsabban ez a térszerkezeti változás, azaz hogy a start „elszívó” hatására a gazdaságilag fejlettebb térségekben marad a hagyományos közfoglalkoztatás súlypontja.

A startmunka programok számos területen komoly eredményeket értek el. A vizsgálat alapján egyértelművé vált, hogy képesek figyelembe venni az egyes térségek közötti munkaerő-piaci különbségeket. Hosszú távú fenntarthatóságuk nem kérdéses, hiszen van elegendő feladat, a feladatok ellátásához megvannak az eszközök, ami az önkormányzatokat is nagyobb hatékonyságra ösztönzi. A települések fejlődését is segítik, mivel rugalmasan és nagymértékben illeszkednek a helyi elképzelésekhez, így hát az egész település életét érintő célok valósulhatnak meg. A startmunka pillérei közül a települések az egyedi igényeknek megfelelően választhatják ki azokat, amelyek a leginkább illenek településfejlesztési céljaikhoz, amiket így sokkal olcsóbban tudnak megvalósítani, mintha vállalkozási szerződés keretében külső kivitelezőket bíznának meg a munkával.

A leghátrányosabb helyzetű térségek erőforrásai általában a településmérettel együtt változnak. Az új program nem csökkentette az adminisztratív terheket, sőt a települések több mint egyharmada érezhetően növekvő terhekről számol be. Ugyanakkor nem egyszerűsödött a lebonyolítási-szervezési eljárás sem; a tervezési szakasz hosszú, de kiemelten fontos szerepet játszik abban, hogy a majdan végzett munka valóban értékteremtő legyen. A megnövekedett foglalkoztatotti létszám nem csak az adminisztrációs terheket növeli; biztosítani kell a technikai feltételeket, a szakembereket, el kell látni a bővülő irányítási és koordinálási feladatokat, s mindezek következtében a felelősség is növekszik: egyre több önkormányzat érzi szükségét, hogy szorosabban együttműködjék a munkaügyi központtal, illetve hogy mielőtt közfoglalkoztatásra pályáznék, feltárja a helyi/térségi munkaerő-keresletet, ami a hosszú távú munkahelyteremtésnek is előfeltétele.

A pénzügyi terhek ezzel egyidejűleg jelentősen csökkentek, hiszen a startmunka programban a közfoglalkoztatási bért, a hozzá kapcsolódó járulékokat, továbbá a beruházási és dologi kiadásokat teljes egészében a Belügyminisztérium állja. A következő évre áthúzódó finanszírozási problémát jelentenek viszont a munkabér-előlegek és az önkormányzati bérgházalkodás sajátosságai. Egyes települések számára a dologi kiadások 30%-os megelőlegezése továbbra is súlyos terhet jelent.

Számottevően azonban a startmunka programok sem javítják az elhelyezkedési esélyeket, a vizsgált térségekben a termelékenység is figyelembe vevő tartós foglalkoztatást nem tudják megteremteni. Bár a programnak közvetett és közvetlen hatása is lehet a munkaerő-piaci esélyekre, az LHH-térségek kistérségein helyi építőipari, vagy éppen agrárvállalkozások nélkül ez az esély nehezen realizálható. A reintegrációs hatás sokkal inkább függ a település elhelyezkedésétől (közlekedéshálójától, településszerkezeti jellegzetességeitől) és a programokba bevontak strukturális megoszlásától (munkára kész állapotától). E programtól értékteremtő jellege miatt mégis azt várjuk, hogy középtávon statisztikailag is érzékelhető módon növeli a reintegrációs rátát. Mivel e programok során a tervek megvalósításának a forráshiány már kevésbé szab gátat (a gép- és eszközvásárlás biztosított), az értékteremtő jelleg dominál, minek következtében a foglalkoztatottak ki-

választásánál is érvényesül egyfajta belső szelekció. Az elvégzendő feladatokhoz sokkal inkább a megfelelő ismeretekkel rendelkezőket, tehát a primer munkaerő-piachoz eleve közelebb állókat választják, a korábbi, például a megbízhatósággal összefüggő tapasztalatokra támaszkodva.

Az önkormányzatok sokat tehetnek azért, hogy a munkavállalókat visszavezessék a munkaerőpiacra. Különösen fontos, hogy a fiatal, a primer munkaerő-piachoz közelebb álló, magasabb iskolai végzettségű, mobilisabb korosztályra fókuszáljanak, informálják őket azokról a lehetőségekről, amiket a környező városok nagyfoglalkoztatói nyújtanak, és személyre szabottan is segítsék az elhelyezkedésüket. A munkaerő-piaci esélyeket növelő helyi gazdaság fejlesztésére – megfelelő támogatási rendszer mellett – az önkormányzatok többsége is képes lenne, ugyanakkor érdemes megfontolni, hogy akár „címzett” támogatással is ösztönözzék az LHH-térségekbe irányuló befektetéseket.

Az önkormányzatok a rugalmasság fokozásával vélik továbbfejleszthetőnek a start programokat, ami azt jelentené, hogy több évre előre lehet tervezni, a programot menet közben is lehet módosítani, illetve több tevékenységi területre (esetleg más gazdasági ágakra) kiterjeszteni. Az önkormányzatok több mint fele úgy véli, hogy nem állnak rendelkezésükre a közfoglalkoztatás hatékony szervezéséhez szükséges erőforrások, amelyek közül elsősorban a finanszírozási és a humán forrásokat hiányolják. A program értékteremtő jellegét tehát egyrészt a tervezési, illetve szervezési, irányítási munkák humánerőforrás-bázisának bértámogatással kiegészített fejlesztése növelhetné, másrészt a bevont létszámokhoz mért jelentősebb dologi keret, és egy géppark, amelyet egyszeri, jelentősebb támogatással lehetne kialakítani.

ÖSSZEFOGLALÓ

Mivel a közfoglalkoztatási térstruktúra súlypontjai fokozatosan a hátrányos helyzetű települési terekbe helyeződnek, mind sürgetőbben vetődnek fel e programok rentabilitásával, erőforrásbázisával, funkcionalitásával kapcsolatos kérdések. Közülük mi elsősorban azokra kerestünk választ, amelyek a közfoglalkoztatás megítélésével, funkcióival, a területfejlesztési célokhoz való kapcsolódásával, előnyeivel, hátrányaival és fejlesztési lehetőségeivel függenek össze. A kutatás primer forrásokra épít, elsősorban arra a komplex kérdőíves felmérésre, melyet az LHH-s kistérségek települései körében végeztünk, és amelynek során mintegy 503 kérdőívet dolgoztunk fel (az alapsokaságot Magyarország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségének 715 települése alkotta). A programokat döntően a közfoglalkoztatottak szemszögéből vizsgáltuk, akik körében 1500 fős mintavétellel készült kérdőíves felmérés. Az egyes részkérdések kidolgozása, a területi specifikumok feltárása, illetve az eredmények finomítása érdekében interjúkat készítettünk. A kutatás rávilágít a közfoglalkoztatási programokban rejlő perspektívákra, s e programoknak a munkaerő-piaci reintegrációban és az értékteremtésben játszott szerepére. Arra is igyekeztünk választ találni, hogy miként járulhatnak hozzá az önkormányzatok és a vállalkozói szféra, illetve a lokális munkaerőpiac a közfoglalkoztatási programok sikeréhez.

SUMMARY

With the relocation of the focal points of the public employment spatial structure into disadvantaged regions, questions increasingly arise related to the resourcebase, profitability and functionality of these programs. The study seeks answers to these questions, particularly those

referring to the perception of public employment, its functions, relationship with regional development objectives, its advantages, disadvantages and possibilities of improvement. The research builds on primary sources, among which the backbone of the study is formed by a complex questionnaire survey carried out among the most disadvantaged micro-regions, and municipalities. In this context, approximately 503 questionnaires were processed (715 settlements of the 33 most disadvantaged micro-regions in Hungary). In the evaluation of the programs a special emphasis has been given the group of employees, among whom a questionnaire survey of 1 500 people was carried out. The development of some survey questions, the exploration of regional specification and refinement of the results was done by using interviews. The research responds to the potential and perspectives of public employment programs, as well as the roles in reintegration and value creation. It highlights the changing role and possibilities of the government and the business sector and the above related problems of the local labor market.

▼ MANNHARDT ANDRÁS

A kultúra elavulása – Evolúció és társadalom

Mannhardt András, Budapest 2004

A cím első olvasatra talán mehökkentő. Miként válhat elavulttá a kultúra? Nos, Mannhardt András ennek jár utána, csöppet sem megszokott módon, s nem megszokott kérdéseket vetve föl. Mi a kultúra biológiai, evolúciós háttere és milyen mechanizmusok működtek? Van-e létjogosultsága ma a kultúrának: a fogyasztáscentrikus globális kultúrának? Milyen hatással van ez a kulturális szemlélet világlátásunkra, rajta keresztül pedig bolygónk jövőjére?

A szerző pszichológus, illetve magyar nyelv és irodalom szakos tanár. 1988 óta állandó rovata van az Élet és Tudományban. Könyvének stílusa rendkívül közvetlen, világos, egyszerű.

„Mindig érthetőségre törekedtem – vallja. – Megpróbáltam úgy megírni ezt a könyvet, hogy bárki megérthesse, aki hajlandó egy kicsit gondolkodni. Kevés idegen szót használok és a szakzsargont is mellőztem.”

Kiindulásképpen a kultúra fogalmának biológiai hátterét tárja fel, ezenközben megismertetve az olvasót – többek között – Richard Dawkins mémelméletével és Daniel Dennettnek Dawkins művei kapcsán megfogalmazott álláspontjával. A mémelmélet szorosán kapcsolódik az evolúciós elméletekhez, lévén hogy Dawkins a genetikai öröklődés és átadás folyamatát igyekezett a társadalomra vonatkoztatni. Így születhetett meg a szociális átadás, öröklés elmélete és vele együtt a mém fogalma, amely „lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadivat, edények készítésének vagy boltívek építésnek módja”. (Gondoljunk csak korunk számtalan divathóbortjára!)

Ezt követően Mannhardt fölvezet az emberi faj fejlődési görbáját, szem előtt tartva Darwin tanítását, ám nem a „survival of the fittest”-re, azaz a legerősebb/legéletképesebb életben maradásának tételére alapozza mondandóját, hanem az evolúcióra és az adaptációra.

Meglátása szerint a kultúra valamiféle dinamikus változás, egy folyamatos fejlődési folyamat eredménye, amelynek célja, hogy lehetővé tegye az emberi faj túlélését. Ebben a folyamatban – a biológiai evolúcióhoz hasonlóan – vannak bizonyos oldalhajítások, amelyek nem életképesek, és mint ilyenek, vagy felszámolják önmagukat, vagy más, életképesebb „egyedek” elnyomják és felemészti őket. Ez a hipotézis jóval megengedőbb, mint a legéletképesebb túlélését hirdető elmélet, s nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy időnként egy adott kulturális jelenség csupán háttérbe szorul, de nem szűnik meg teljesen.

A szerző a továbbiakban etológiai, illetve szociobiológiai elméleteket vázol, vitatva azt a nézetet, miszerint a kultúra valójában nem más, mint egy szűrő, amely az egyes bio-

lógiai eredetű hajlamokkal együtt fejlődik, ha azok a közösség számára hasznosak és visszafejlődik, ha a közösség károsnak ítéli őket.

Mannhardt szerint a kultúra *nem pusztán egy ösztönösen fejlődő hajlam*, nem egy biológiai eredetű jelenség, *hanem egy, az emberek által tudatosan megalkotott rendszer*. „Jelen könyvünkben a kultúra szó alatt az emberi társadalmakban létező, nemzedékről nemzedékre hagyományozódó, esetleg írásos formában is rögzített viselkedési szabályok összességét értjük.” (Ez a definíció egyébként nem új, a társadalomtudományok képviselői általában elfogadják.) A kultúra fogalmát a későbbiekben olyan paraméterekkel egészíti ki, mint *a közösség életben maradása és az adaptivitás szolgálata*, amely folyamatban a kultúra immáron nem más, mint eszköz. A túlélés eszköze. Mint írja: „...az ember számára a kultúra a környezethez való alkalmazkodás tudatosan kezelt eszköze.” Ez az adaptivitás nélkülözhetetlen fajunk fennmaradásához, ezért fontos, hogy *a kultúra minden esetben az emberi adaptivitást szolgálja*, ellenkező esetben károssá válik. Ilyenkor két út áll az adott közösség előtt: vagy továbbra is ragaszkodik a káros beidegződéshez mint specifikus kulturális elemhez és vállalja a következményeket, vagy újraértelmezi szabályrendszerének kritikus pontjait és a közösség boldogulása érdekében adaptívvá teszi őket.

A környezethez való alkalmazkodás azért is kap oly nagy hangsúlyt a könyvben, mert Mannhardt szeretne figyelmeztetni minket Földünk vészesen apadó erőforrásaira. De másoktól eltérően nemcsak a természeti károkról beszél, hanem arról a kulturális háttérrel is – a fogyasztói társadalomról –, amely a pazarlást, bolygónk kizsákmányolását lehetővé teszi, mintegy egyengetve „a szakadék felé vezető utat”. Mannhardt András *A kultúra elavulása* című kötetét elsősorban azoknak a pedagógusoknak, oktatóknak ajánlom, akik a józan, takarékos életszemlélet hívei, s azon munkálkodnak, hogy másokban is tudatosítsák, milyen felelősség terheli őket környezetükért és embertársaikért.

Kárpáti László

▼ SÁRKÁNY PÉTER

A filozófia mint praxis

Tanulmányok a filozófia, a pszichológia és a szociálpedagógia határterületeiről

L'Harmattan Kiadó – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest 2014

Sárkány Péter aktuális kutatásaiból és oktatási gyakorlatából merítve szövi tovább korábbi könyvének* gondolatait a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Filozófiai Tanszéke „Amici Sapientiae” című sorozatának második kötetében. A mű négy nagy témakört érintő fejezetre oszlik (I. Bölcsélet és életforma, II. Értelemközpontú egzisztenciaanalízis, III. Szociálpedagógia/Szociális munka, IV. Zárójelbe tett ember). Közülük a harmadikkal foglalkozom kiemelten, amelyben a szerző az értelemszerűen interdiszciplináris szociális szakmákat (szociálpedagógia/szociális munka) gyakorlati filozófiai elemzésnek veti alá.

* SÁRKÁNY PÉTER: *Filozófiai lélekgyógyászat: Fenomenológia – egzisztenciaanalitikus logoterápia – filozófiai praxis*, Jel Kiadó, Budapest 2008.

A szociálpedagógiáról/szociális munkáról szóló rész további alfejezetekre oszlik: (1.) Az elmélet gyakorlata; (2.) A szociális munka mint alkalmazott etika; (3.) Posztmodern szociális munka; (4.) Értelmerközpontú egzisztenciaanalízis és szociális munka.

(1.) Az *elmélet gyakorlata* címet viselő alfejezetben a szerző azt állítja, hogy a legfőbb nehézség, amivel a szociálpedagógia és a szociális munka elméleti oktatásakor szembe-sülünk, a szakmai hitelesség hiánya. És nem egy-egy szakember, hanem egy egész tudományszerület hitelességéről van itt szó. Sárkány a hiteltelenség három okát jelöli meg: tekintély deficit, autonómia deficit, elméleti deficit. Mindhárom a szociális szakmáknak a klasszikus szakmákhoz képest viszonylag késői önállósodásával magyarázható. A tekintély deficitet a társadalom tájékozatlansága és az ebből fakadó negatív megítélés okozza, míg az autonómia deficitet az, hogy a szociális szakma, a már említett interdiszciplináris jellege miatt, eltérő logikájú (de rokon) diszciplínák közé szorul. Az elméleti deficit pedig a szakma jellemzőit leíró elméletek hiányosságaiból adódik. A problémát a szerző három szakmaszociológiai irányzat mentén közelíti meg, összehasonlítva a szociális hivatásokat a klasszikus foglalkozásokkal. A végeredmény megerősíti a szerzőnek a tanulmány elején megfogalmazott állítását, miszerint a szociális szakmák elméleti oktatása során a szakmaelméleteket kell figyelembe venni, ugyanis ezek kötik össze a gyakorlatot az akadémiai igényű diszciplináris elméletekkel. Sárkány röviden bemutat néhány kortárs szakmaelméletet: a Burkhard Müller nevéhez fűződő „nyitott szakma” (hermeneutikai), a Silvia Staub-Bernasconi által képviselt „emberjogi szakma” (rendszerszemléletű) és Heiko Kleve „identitást nélkülöző szakma” (posztmodern) elméletét.

A szakmai hitelesség és az elméleti oktatás vonatkozásában a szerző a következő végkövetztetésekre jut: „1.) A szociális munka akkor hiteles, ha nem a fehér köpeny által szimbolizált orvosi tekintély alapján tájékozódik (...) 2.) A hiteles szociális munka a szociális problémák sajátosságaihoz igazítja elméleteit, módszereit (...). 3.) Elméleti és gyakorlati szempontból azok a munkamódszerek hitelesek, amelyek képesek a hermeneutikai esetelemzést, az életvilág-irányultságot, a rendszerszemléletet és a konstruktivista-posztmodern törekvéseket integrálni.” (131-132 old.).

(2.) A *szociális munka mint alkalmazott etika* című alfejezetben Sárkány Péter definiálja a szociális munkát, s etikáját az alkalmazott etikához tartozó, gyakorlati és problémaközpontú szemléletet képviselő, önálló etikai tudományként értelmezi. Hangsúlyozza – a szociális munka nemzetközi meghatározásával egybecsengően – a szakma értékközpontúságát és értékközvetítő szerepét, amely az individuális különbségeket megengedő értékek – humanitás, szolidaritás, társadalmi igazságosság, stb. – mentén tájékozódik.

Az alkalmazott etika modelljeit a szerző Fenner és Knoppffler munkássága alapján mutatja be. A deduktív (top down) modell egy eset etikai megítélését általános etikai elvekből vezeti le. Az induktív (bottom-up) modell, épp ellenkezőleg, az egyes esetek alapján fogalmaz meg általános etikai elveket. A harmadik pedig a holisztikus modell, amely egy konkrét helyzetet a hagyományos morális szokások alapján értelmez, miközben az általános normákat sem hagyja figyelmen kívül.

A továbbiakban a tanulmány kísérletet tesz rá, hogy a szociális munkát mint alkalmazott etikai diszciplínát határozza meg. „A szociális munka konkrét problémákra koncentráló alkalmazott társadalomtudományi diszciplína. [...] A társadalmi konfliktusok elemzésének és kezelésének sajátos tudománya.” (140 old.). Az etikai szempontból releváns dilemma a kettős és hármas mandátum problémájából fakad, melyet Straub-Bernasconi szakmaelméletének segítségével fejt ki a szerző. A kettős mandátum: a kliens képviselte (segítés) és az intézmény érdekeinek a figyelembe vétele (kontroll). Silvia Staub-Bernasconi hozzájuk kapcsolja harmadikként a tudományos-módszertani és etikai mandátumot

is. Azt vallja, hogy a kettős mandátumból eredő dilemmák esetén e harmadik mandátumot kell figyelembe venni. Staub-Bernasconi szakmaelméletének megfelelően a szociális szakma emberjogi szakma, melynek etikai szemléleti alappillére az emberi méltóság tisztelete. Sárkány úgy véli, hogy a szociálismunka-etika sajátosságait célját, tárgyát és módszertanát tekintve vizsgálhatjuk. A szociálismunka-etika célját a harmadik mandátum határozza meg. Eszerint a cél nem más, mint az emberi méltóság, az emberi jogok és kötelességek elismertetése és megvalósítása. Tárgya a társadalmi csoportok közötti konfliktusok elemzése, majd ennek alapján megoldási javaslatok készítése és etikai szabályok megfogalmazása. Módszertanát tekintve a holisztikus modellt, megközelítést alkalmazza: „A holisztikus eljárás a konkrét helyzetet a hagyomány összefüggésében értelmezi, a hétköznapi morális szokások alapján, anélkül, hogy az általános etikai elveket és értékeket figyelmen kívül hagyná.” (147. old.).

(3.) A **posztmodern szociális munka** című alfejezetben a szerző filozófiai szempontból elemzi Heiko Kleve elméletét, aki szerint a szociális munka identitásválságát elsősorban a terminusok következtelen használata jelzi, ami a szakma sokoldalúságából ered. De Kleve még tovább megy, s a szociális munkát egyenesen identitás nélküli szakmának mondja: „A szociális munka (tisztá, egyértelmű, tartós és ellentmondásmentes) identitást nélkülöző szakma és diszciplína, identitása inkább az identitásnélküliség.” (152. old.). Ezen kívül közvetítő szakma is, a problémákat „egészlegesen” szemléli, nézőpontja biopszicho-szociális. Mindezek mellett a szociális munka még ambivalens szakma is, hiszen gyakorlása során egyidejűleg érvényesülnek az életvilág-irányultság és a gazdaságosság szempontjai. A posztmodern szociális munka módszerei közül Kleve a következőket emeli ki: ambivalencia-reflexió, dekonstrukció, tetralemma és a szociális munka elméleteinek sokféleségére irányuló reflexió. „Az ambivalencia-reflexió nem más, mint a szociális munka ambivalenciára irányuló reflexiója (...) e reflexiók segítségével írhatók le a szociális munka sajátosságai.” (16. old.). Kleve a szociális munkát dekonstrukciós praxisnak is tekinti, melynek során különbségek és ambivalenciák tárulnak elénk. A tetralemma lényege az állítások (egyik, másik, mindkettő, egyik sem) tagadása és az eddig még fel nem tárt lehetőségek számbavétele. A negyedik módszer a szociális munkával kapcsolatos elméleteket rendszerezi a posztmodern szemlélet segítségével, minek köszönhetően különbséget tehetünk a szociális munkáról szóló elméletek, a szociális munkában alkalmazott elméletek és a szociális munka elméletei között. A fejezet végén Sárkány szembesíti Kleve elméletét a posztmodern filozófiákkal szemben megfogalmazott kritikákkal.

(4.) Végül a negyedik alfejezetben, amely az **Értelmezőpontú egzisztenciaanalízis és szociális munka** címet viseli, a szerző azt vizsgálja, miként alkalmazható a Viktor E. Frankl által megalapított úgynevezett harmadik bécsi pszichoterápiás irányzat módszere, a logoterápia és egzisztenciaanalízis a szociális munkában. „A Frankl által kidolgozott segítőszemlélet – írja Sárkány – jól alkalmazható a szociális munka elméleti összefüggéseinek értelmezésénél és a szakmai gyakorlatban előforduló érték- és értelemproblémáknál.” (171. old.).

Nézete szerint a konkrét alkalmazás módszerei a következők: *antropológiai reflexió, egzisztenciaanalízis, értelemközpontúság*.

Az antropológiai reflexió az emberképet tudatosítja. Az egzisztenciaanalízis az egyén szabadságára és felelősségére irányuló elemzés. Az értelemközpontúság pedig a személy- és szituáció-specifikus értelemmegvalósítási lehetőségekre összpontosít.

A szerző megállapítja, hogy a szociális munka és a logoterápia több ponton is kapcsolódik egymáshoz: mindkettő az emberben rejlő lehetőségek kibontakozását segíti, s ráadásul mindkét megközelítés érték- és értelemközpontú.

Sárkány Péter, miközben a szociális munkát alkalmazott etikai diszciplínaként mutatja be új könyvében, rávilágít e szakmával kapcsolatos elméletek filozófiai vonatkozásaira is. A könyv nyelvezete választékos, sok szakkifejezést tartalmaz, de logikai levezetései- nek és magyarázó elemzéseinek köszönhetően mégis könnyen érhető. Nemcsak filozófusoknak, pszichológusoknak és szociális munkásoknak ajánlom, hanem mindazoknak, akik érdeklődnek a filozófia, a pszichológia és a szociális szakmák iránt.

Juhász Katalin

▼ LAKNER ZOLTÁN

Szociálpolitika

Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Szent István Társulat, Budapest 2014

A társadalomtudományok és a szociális képzések művelői körében hiánypótlónak számító munka megszületését nem csupán a kevés számú és nehezen hozzáférhető szakirodalmi mű, az igényes képzési segédanyagok hiánya indokolja, hanem az a tisztázatlanság és szakmai bizonytalanság is, amely a szociálpolitika tárgyát, tudományos és gyakorlati jelentőségét, az emberi életviszonyok alakításában betölthető társadalmi szerepkörét körbelengi. Hol túlzó elvárások kapcsolódnak a szociálpolitika fogalmához, hol pedig igen szerény értelmezést kap mint a szegénység alacsony hatékonyságú kezelésére szorítkozó eszköz. Holott a legkülönbözőbb szellemi-politikai háttérű társadalompolitikáknak egy olyan rész- illetve szakpolitikájáról van szó, amely hatással lehet a közösségek és az egyes emberek életének minőségére.

A könyv a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karán látott napvilágot, a Szociális Képzési Tanszék gondozásában, a Társadalmi Megújulás Operatív Program keretében. Az olvasó a *Szociális Tanulmányok* címmel, Lakner Zoltán sorozatszerkesztésében gondozott önálló kötetek között hetedikként megjelent, tankönyvként is használható munkát tarthatja kezében, amely online formában is hozzáférhető. A kiadványt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szent István Társulat közösen jegyzi.

A könyv célja, hogy a társadalomtudományi és szociális képzésekben részt vevő oktatókat és hallgatókat továbbgondolkodásra inspirálja és egyben rendszerszerű ismeretekhez, képzési segédanyaghoz juttassa.

A könyv szerkezete, főbb tartalmi elemei

A könyv szerkesztésének logikája a rendszerszemlélet elveit követi, azaz a szociálpolitikát egymást kiegészítő és egymásra épülő hálózati és rendszerelemek szoros összefüggésében értelmezi.

A szerző legelőször is az alapfogalmakat tisztázza. Számba veszi a társadalom- és szociálpolitika fogalmának föltárására és definiálására tett kísérleteket, amelyek mindezáig nem sok sikerrel jártak, áttekinti a lehetséges megközelítéseket, s ezenközben a szociál-

politika születésének egy sajátos, nevezetesen a csoportösszetartás meggyengüléséből származtató magyarázatával szolgál.

A modern társadalmakban zajló folyamatok nem érthetők meg az egyes társadalompolitikai stratégiák lényegi elemzése nélkül. Ezért vázolja a szerző azokat a „társadalom-megváltó” stratégiákat is, amelyek évszázadok óta mozgósítják és izgalomban tartják az embereket és a közösségeket egyaránt. A konzervativizmust mint olyan társadalompolitikát, amely nem készíti a tömegeket forradalmi aktivitásra, a szerző a társadalom önvédelmi, értékvédő stratégiájaként értelmezi. Az egyes társadalompolitikai stratégiákból levezethető szociális politikák bemutatását az állam sajátos jóléti működési módjának, a jóléti rezsimek jellemzőinek áttekintése követi.

A szociális háló egyéni értelmezéséből kiindulva a szerző mint hálózatot írja le a szociális védelem rendszerét, amelynek egyes dimenzióit szervesen összekapcsolódó intézmények és szolgáltatások szerveződéseként látatja. Ezzel az áttekintéssel gyakorlatias eszközt és látásmódot kínál az olvasóknak.

A családpolitikai pillért ugyancsak összefüggő elemek rendszereként fölvezető fejezet a hazai és a nemzetközi irodalomban egyaránt az első kísérlet a családpolitika rendszerszemléletű meghatározására, s újdonsága ellenére is világos és jól használható értelmezési eszközt ad az olvasó kezébe.

Mint minden szociálpolitikáról szóló munka, természetesen Lakner Zoltáné is foglalkozik az egyenlőtlenségekkel és a szegénységgel, de más társadalomtudományi művektől eltérően a szegénységet társadalometikai kontextusba helyezi, s fejtegetését feladat-kijelölő keresztény fogalom-magyarázattal zárja.

Lakner Zoltán szociálpolitikái könyve a tudományos alaposság és az újszerű megközelítések ellenére is jól érthető, könnyen olvasható és befogadható munka, amely nagy segítségére lesz a felsőoktatás hallgatóinak és oktatóinak.

Fábiánné Andrónyi Katalin

▼ THOMAS SCHUMACHER

Soziale Arbeit als ethische Wissenschaft. Topologie einer Wissenschaft

A szociális munka mint etikai tudomány

Lucius und Lucius, Stuttgart 2007.

Thomas Schumacher a Müncheneri Katolikus Szakfőiskola (Katholische Stiftungsfachhochschule München) tanára és a szociális munka-képzés vezetője. A főiskola szakmai könyvsorozatában (Dimensionen Sozialer Arbeit und Pflege) nemrég megjelent munkája igen csak eredeti szemléletről árulkodik: a szociális munkát etikai tudományként és szakmaként értelmezve mutatja be ennek a speciális területnek etikai vonatkozásait és időszerű dilemmáit. Az etikai profil a szociális munka meghatározó jegye, amelyet a szakma tudományos elméleteinek tárgyalásakor feltétlenül figyelembe kell venni. Amint Schumacher is teszi, amikor vázolja a szakma topológiáját, vagyis kijelöli a szociális munka tudományos-szakmai értelemben vett helyét és feltárja sajátosságait.

A szerző a kötetet tankönyvként is használja. A szociális munka tudományos és szakmai aspektusait tárgyaló első rész az alapképzés (BA) első félévének az anyaga. A szociá-

lis munka etikai vonatkozásait tárgyaló második részre pedig az ötödik félév összefüggő terepgyakorlatát követően kerül sor. A mesterképzés szintjét megcélzó harmadik részben Schumacher a szociális munkát mint etikai tudományt vázolja. Ez a felépítés jól illeszkedik a szak képzési és kimeneti követelményeihez, hiszen a szociális munka etikájának az oktatásához elengedhetetlen a szakmai cselekvésre irányuló gyakorlat-központú erkölcsi reflexió.

Mindhárom rész hat fejezetből áll, mindegyik fejezet az előbb vázolt logikai ívet követi. Az első a szociális munka önértelmezését tárgyalja, a második a szakmai tevékenység etikai összefüggéseivel, míg a harmadik fejezet a szociális munka értékvonatkozásaival foglalkozik. A negyedik és ötödik fejezet a cselekvés sajátosságait és az emberkép jelentőségét elemzi. Az utolsó fejezetet pedig a szerző a szakmai tevékenység etikai minőségének szenteli. A gondolatmenet az alapok értelmezésétől a szakmai gyakorlaton át a tudományos elmélyülésig ível.

A mű egyik erénye, hogy következetesen kutatja, mivel magyarázható, hogy a szakma története során az etikai profilt annyira elhanyagolták, holott a szociális munka etikai megközelítése egyre időszerűbb. (A történelmi elemzések kimutatják például a nemzeti szocializmusnak e téren kifejtett káros hatását.) A kötet másik nagy erénye a szisztematikus tárgyalásmód: Schumacher a tudományos érdekeltségű elméletet és gyakorlatközpontú személetet összefüggésbe hozza a szakma etikai dilemmáival. Figyelemreméltó az a következetesség is, amellyel a szociális munka etikai dimenziójának feltárása során a kortárs szakmaelméletekre támaszkodik, mindenekelőtt Silvia-Staub Bernasconi emberjogi koncepciójára. A mű hiányosságának érzem azonban, hogy a szerző nem reflektál választott témájának filozófiai aspektusára. Vagyis arra, hogy a szociális munka etikai tudományként milyen értelemben járulna hozzá az alkalmazott etika tudományának pontosabb körvonalazásához. Ez a hiányosság azonban nem zavaró, hiszen Schumacher a kötet témáit és tárgyalásmódját a szociálismunka-képzés elvárásaihoz igazította.

Az utolsó oldalakon vázolja a szociálismunka-etika alapvető jellemzőit, melyek a társadalmi mandátum, az emberkép, a szakmai cselekvés és a személyes viszonyulás dimenziói alá rendeződnek. Schumacher tizennyolc olyan aspektust nevez meg, amelyeket a konkrét etikai megfogalmazásoknak mindenképp figyelembe kell venniük. A felosztás végső soron a szociális munka önértelmezésével egybevágó etika alapvető szempontjait követi. A fent említett dimenziók alapján elkülönített szempontok a következők:

Társadalmi mandátum

1. Demokrácia-értelmezés
2. A társadalmi folyamatokkal szembeni érzékenység
3. Az új kihívásokkal szembeni készenlét
4. A segítség és a kontroll gyakorlata

Emberkép

5. Személy-értelmezés
6. A nyugati kultúra értékvonatkozásai
7. Távolságtartás mindenféle erőszaktól

Szakmai cselekvés

8. Vezetői gyakorlat
9. Szakértelem
10. Gazdaságosság

11. Tudományosság
12. Ökológiai elv
13. Politikai beavatkozás
14. Szubszidiaritás paternalizmus helyett

Személyes viszonyulás

15. Együttérzés
16. Erényesség
17. Udvariasság
18. Civil kurázsi

Schumacher könyve a szociális képzések hallgatóin és a gyakorló szakembereken túl az alkalmazott etika témáit kutatók figyelmét is megérdemli, hiszen az egyes fejezetek olvasása során egy olyan próbálkozásnak lehetünk tanúi, amely a Németországban is egyre inkább önállósodó szociálismunka-tudományhoz (Sozialarbeitswissenschaft) új attribútumot rendel: az etikát.

Sárkány Péter

PÉTER SÁRKÁNY

Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác

Logotherapy Training in Hungary

At present, there are two kinds of accredited logotherapy training courses in Hungary at the Vilmos Apor Catholic College in Vác.¹ One is a social programme of continuing education which offers insight into basic questions of logotherapy for social workers. The other is a postgraduate specialisation programme offered by the college. This article proposes to present and assess this department.

GENERAL DESCRIPTION OF THE POSTGRADUATE PROGRAMME

The Senate of Vilmos Apor Catholic College, based on the proposal of the author of these lines, decided the foundation of a *postgraduate specialisation programme in logotherapy counselling and personality development*, within the training domain of pedagogy. Following the endorsement of the Senate, the department was included into the national training supply by the Department of Education in 2010. As a result, the second year has already started their studies at the college this year (2014). On completing the course, the students can obtain an official diploma signed by the rector and the president of the final exam committee.

The postgraduate specialisation programme is a third form of training of the Hungarian education system, in completion of undergraduate (BA-level) and master's level (MA) education. It serves the continuing specialisation of experts of various fields of research or professions. This form of training is available for students of a previously obtained BA or MA degree, and it ends with a degree thesis and a diploma. The diploma obtained qualifies its owner to apply the knowledge and competences acquired at the postgraduate specialisation programme in the field of their initial specialisation or profession. Successful graduates of this programme – in harmony with their previous competences – can offer logotherapy counselling and personality development. The postgraduate specialisation programme in logotherapy counselling and personality development is a three-semester, 260 hours (90 credits) training course. The programme includes a course description containing the knowledge and competences to be acquired during the training. This is pub-

¹ The college's website: <http://avkf.hu> (accessed 12. 10. 2014).

lished each year in the official publication presenting the Hungarian higher education supply as well as on the corresponding website.²

TRAINING AND OUTCOME REQUIREMENTS

Every accredited and officially registered graduate programme in Hungary must have a description of training and outcome requirements. This officially accredited description follows below:

1. **Name of postgraduate specialisation programme:** Postgraduate specialisation programme in logotherapy counselling and personality development
2. **Name of specialisation as written on diploma:** Logotherapy counsellor and expert in personality development
3. **Training domain of postgraduate specialisation programme:** Pedagogy training domain
4. **Eligibility conditions:** at least BA degree in any field
5. **Training time:** 3 semesters
6. **Number of credits to obtain for specialisation:** 90 credits
7. **Competences, elements of knowledge, personal skills and abilities to be acquired in the course of training, application of specialisation in a concrete environment and activity**

Students will acquire competences in the programme which will be used then in personality development and assistance work in a logotherapeutic perspective

Competences and knowledge to be acquired:

Students who obtain diplomas to qualify them as experts in logotherapeutical personality development must prove their knowledge and abilities in the course of training in the following fields:

- they possess scientifically founded knowledge about the humanistic image of man promoted by logotherapy and existential analysis, and the philosophical, psychological and science history groundings of this discipline
- they are aware of the personality theory, methodology, concepts of value and meaning, fields of application and history of effect of logotherapy and existential analysis
- they possess up-to-date knowledge of the field of meaning- and value-oriented life conduct counselling
- they will have acquired the foundations of logotherapeutical personality development

² http://www.felvi.hu/felveteli/egyetemek_foiskolak/IntezmenyiOldalak/szakiranyu.php?smeg_id=1321 (accessed 12. 10. 2014).

Knowledge, personal abilities and skills to be acquired:

Graduates are able to:

- apply in their professional activity the image of man, personality theory and concept of value and meaning promoted by logotherapy and existential analysis
- apply the methods of logotherapy and existential analysis in the field and on the level of their basic training,
- offer value-centred problem management, case-based treatment and team work in the field of their basic training,
- recognize the nature of value conflicts on ability level, and handle them,
- facilitate the creation of a life strategy based on finding a meaning, and find the possibilities of education for responsibility,
- develop existing curricula and procedures or training programmes in the field of their basic training

In the field of professional attitudes, they possess

- high standard expertise, quality awareness,
- interdisciplinary approach in accordance with their basic training,
- ethical orientation.
- clear awareness of competence limits.

Application of specialisation in a concrete environment or activity:

This specialisation can be applied by experts employed in the field of pedagogy and social work in order to raise the standards of their work, and for a better founded and more efficient personality development and counselling activity.

8. Areas of expertise necessary for specialisation, and numbers of credits for major areas

Logotherapy and existential analysis: 40 credits

Psychology and ethics: 20 credits

Practice and supervision: 20 credits

Degree thesis credits: 10 credits

• Examination method

Semesters end with grades for practice and examinations for theoretical knowledge. The programme ends with degree thesis writing and defence, and a final examination.

• Conditions for final examination

Accomplishment of curricular requirements, submission by deadline of accepted degree thesis with opponent's opinion

Model curriculum of the programme

In order to meet the requirements formulated in the training and outcome requirements, the Senate of the higher education institution accepted the model curriculum of the programme, which contains the names of the subjects, number of classes, number of credits, and the respective semester. The currently applied model curriculum is as follows:

SUBJECT	CREDIT	1 ST SEMESTER	2 ND SEMESTER	3 RD SEMESTER
Logotherapeutical counselling 1.	6	15 s		
Logotherapeutical counselling 2.	6		15 s	
Logotherapy and existential analysis 1	8	30 l		
Logotherapy and existential analysis 2	8		30 l	
Value centred personality development 1	6	25 s		
Value centred personality development 2	6		25 s	
Logo-pedagogy 1.	6		15 s	
Logo-pedagogy 2.	6			15 s
Mental disorders	4	15 l		
Existential dynamics of crises	4			15s
Socratic dialogue	6	15 s		
Group supervision 1.	4		15 s	
Group supervision 2.	4			15 s
Professional ethics	6			15 s
Degree thesis	10			X
Final examination	-			X
Number of hours/semester		100 hours	100 hours	60 hours
Number of hours, total:		260 hours		
Credits	90 credits	30	30	30

Legend: l = lecture, s = seminar/practice

PROFESSIONAL BACKGROUND OF THE PROGRAMME

The professional background and adequate standard of the programme is primarily ensured by a team of dedicated professors trained in the field of logotherapy and existential analysis, joined last year by two recently graduated colleagues.

Permanent professors of the programme: Dr. József Csürke, social worker, expert in social policies, supervisor; Csilla Frivaldszkyne Jung, clinical psychologist, logotherapy counsellor; András Kautnik, high school teacher, logotherapy counsellor and expert in personality development; Vidia Negrea, clinical psychologist; Krisztina Pataky, school psychologist, logotherapy counsellor and expert in personality development; Dr. Péter Sárkány, college professor, philosopher, social work Msc., logotherapy counsellor.

Other professors and researchers involved in the project: Dr. Hadinger Boglarka, psychologist, psychotherapist, logotherapist (Tübingen), Prof. Dr. Alexander Batthyány, university professor, philosopher, logotherapist (Vienna), Dr. János Vik, senior lecturer, theolo-

gian, logotherapist (Romania). The books indispensable for teaching are published mainly by *Értelmes Élet* (Meaningful Life) series of Jel Publishing House of Budapest, edited by Dr. Alexander Batthyány and Dr. Péter Sárkány since 2005. The experts, graduates of this programme, can be members of Romania-based International Scientific Association of Logotherapy and Existential Analysis. This association specializes in the education, research and popularization of logotherapy.³ In addition, the diploma issued by the college is recognized and accredited by the Viktor Frankl Institute in Vienna.⁴

EXPERIENCES AND FUTURE PLANS

Although the programme primarily aims at the postgraduate specialisation of experts in pedagogy and social work, the students attending the current year come from various backgrounds (doctor, psychologist, pedagogue, social worker, jurist, philosopher, economist, communication expert, engineer). It is an important feedback that the specialists of all professions consider they can apply well the theory and methodology of logotherapy and existential analysis in their respective fields. The majority of students who graduated the first course in 2012 would now require the completion of the current programme and the possibility of further training and supervision. The plans for the future involve the development of the programme presented above, the organization of further training and supervision, and the formation of a dedicated professional community. We intend to create various specialised departments within the International Scientific Association of Logotherapy and Existential Analysis (pedagogy, social work, psychology, pastoral care, philosophy).

Translated by Emese G. Czintos

³ <http://logoterapia.ro> (accessed 12. 10. 2014).

⁴ The conditions and application forms for accreditation can be accessed on the webpage of the Viktor Frankl Institut: <http://www.viktorfrankl.org/e/accreditation.html> (accessed 12. 10. 2014).

